

művelődés

közművelődési havilap

melléklet • 2023 • 1–2

Erdővidék

művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
Of. op. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57 TREZ 2162 1G33 5000 XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 2457-5305

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida
Consiliului Județean Cluj

A melléklet támogatója:

Bethlen Gábor Alap
Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület

A Művelődés folyóirat ingyenes melléklete.
Supliment gratuit al revistei culturale
„Művelődés”.

9 772457 153023 2 0 1

Tartalom

Kisgyörgy Zoltán: Erdővidék élővilága	3
Csiszér Levente: Adalékok Erdővidék természetföldrajzához	8
Balácsi Ágnes: Kapcsolatunk a természettel 100 éve és ma	18
Kovács-Varga Szidónia: Erdővidék turizmusa.	23
Bardócz Orsolya: A kisbaconi Benedek Elek Emlékház	29
Bardócz Orsolya: Családi történetek és anekdoták Benedek Elekről	35
Nagy Botond: Két forráshaszonbérő Erdővidéken	39
Hoffmann Edit: Adalékok a Baróti Városi Kórház történetéhez	44
Sütő István: A vargyasi bútorfestő Sütő család	50
Egyed Ákos: Telegdibacon és Sepsibacon. A telegdi, valamint a sepsi székelyek megtelepedése Erdővidéken	54
Lakatos Csilla: Székelykapuk. Az épített örökség	58
Préda Barna: Az üvegfüjók unokái	62
Orbán Balázs: Kiegészítések Erdővidék északi részének leírásához	68
Berszán István: Mennybéli harcosok	76

Mellékletünk szerzői:

Balácsi Ágnes – agrár-környezetvédelmi szakember, természetcoach – Realign to Nature, Erdőfüle/Kolozsvár
Bardócz Orsolya – mesemondó, előadóművész, Kisbacon/Budapest
Berszán István – irodalom- és gyakorláskutató, egyetemi tanár, Barót/Kolozsvár
Boér Hunor – könyvtáros-muzeológus, Barót/Sepsiszentgyörgy
Csiszér Levente – geológus, a Sapientia-EMTE Marosvásárhelyi Kara Kertészmérnöki Tanszéke sepsiszentgyörgyi tanulmányi központjának adjunktusa, Székelykeresztúr/Barót
Dobra Judit – tanár, Sepsiszentgyörgy
Egyed Ákos – történész, akadémikus, Bodos/Kolozsvár
Hoffmann Edit – történész, muzeológus, Barót
Kisgyörgy Zoltán – geológus, újságíró, Sepsiarikos/Sepsiszentgyörgy
Kovács-Varga Szidónia – idegenvezető, Barót
Lakatos Csilla – néprajzkutató, Barót
Nagy Botond – történész, levéltáros, Nagybacon/Sepsiszentgyörgy
Orbán Balázs (1829–1890) – író, néprajzi gyűjtő, fotográfus, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, Lengyelfalva
Préda Barna – történész, közgazdász, Zalánpaták
Sütő István – faipari szakmérnök, Magyar Örökség-díjas népművész, Vargyas

A címlapon a zalánpataki egykori üveghuta termékei a falumúzeumban. Borbáth Kata felvétele. A hátsó borítón a miklósvári Kálnoky-kastély 2022-ben. Demeter Zoltán felvétele

Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Hírlap

Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea

Nyomdai munkálatok:

IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Kisgyörgy Zoltán

Erdővidék élővilága

Erdővidék változatos felszínét kiegészíti, szebbé és élményekben gazdagabbá teszi az élővilág. Gazdag állatvilág, ritka fák, maradványnövények (reliktumok) emelik a táj turisztikai értékét.

A medence alacsonyabb részein tekintélyes területeket foglalnak el a harangvirágos-margarétás rétek. Fűz és éger galériaerdők által kísérve hatalmas meandereket rajzolt azokra az Olt és a Kormos. Magas növésű dudvák és bodzabokrok között virít a fehér, ernyős virágzatú békakorsó (vízipeszternák) és a telekivirág.

A csendes víztükrök felett aranylósztatok serege repdes, élénk barázdabillegetők ugrálnak kőről kőre, s a lombkorona és a bokrok lakói: fülemülék, feketerigók és barátposzáták dalától hangos a táj. Az Olt mocsaras lapályát kísérő nádasokban vadkacsák és vízicsibék tanyáznak. Nyári estéken sok ezer béka „koncertjétől” hangos a vízi világ.

A települések feletti hegylábi zóna mezőgazdasági kultúrnövényekkel és gyümölcsösökkel borított dombjaira helyenként mélyen benyúlnak a lomblevelű

erdők. Az erdőszéli övezetet, a meredek patakmedrek oldalait különböző cserjék, így galagonya-, kökény- és mogyoróbokrok gazdag vegetációja borítja. Ezek mellett szillevelű bajnóca, som, fagyal és kutyabenge virít, de nem ritka az ostorménfa és a kutyabangita sem.

Lenyűgöző látvány a lomblevelű őszi erdő. Színpompában játszik ilyenkor dérütötte, tarlott bokrainak ritkás lombsátra. Kellemes őszi túrák időszaka ez. Elköltöztek éneklő madaraink. Csend üli meg ilyenkor az erdőt.

Rendhagyó módon ebben az övezetben a települések felett ültetett fenyőerdők foltjait láthatjuk. Az egykor összefüggő övezetet alkotó tölgyerdőknek ma már csak foltjaik maradtak meg. A medence mélyebben fekvő dombjairól kivágták azokat, emlékeiket csak a Tőkés, Cseretető, Csutakos elnevezések őrzik. Kocsányos és kocsánytalan tölgyekből álló „mesebeli” erdők maradtak fenn a Kisbacon feletti Romhányon és Székelyszáldobos közelében a Szöllőmájon.

Kisebb tölgyerdők jelzik még a Kormosba ömlő Pisztrángos-patak forrás-

A Nagy-Murgó vulkáni eredetű hegy. Csizsér Levente felvétele

Az észak-persányi Hagymás-tető és az Erdőfüle feletti Kankóskertben a nárcisz tömegesen virágzik május közepén. Kép: <http://www.pexels.com/Gutjahr Alexandr>

vidékén és a Baróti-hegység alacsony lejtőin az egykor összefüggő sávot alkotó tölgyerdők övezetének eredeti szintjét. Erdővidék-szerte ritkítja párját a Kovácsok folyásától délre eső Dezső és Salamás nevű helyek ligeterdője, ahol a fagyöngyökkel befolyt tölgyek magányos, fehér törzsű nyírfákkal keveredtek. Csertölgy ritka látvány a Baróti-medencében.

Lassan, néha észrevétlenül adja át helyét ez az övezet a hatalmas kiterjedésű bükkösök birodalmának. A bükk a lomblevelű erdők uralkodó faja a Persányi-hegységben is, ahol különösen az Olt völgyoszorosának két oldalán és a Nádas-patak forrásvidékén (Feketető) egységes állományokat képez. Hasonló összefüggő övezeteket alkot a Dél-Hargitában is a Gyöngyerdőben, a Fekete-hegyen és a Kormos völgyében.

A Nagy-Piliske oldalát borító öreg erdőben hatalmas méreteket elérő bükkfákat láthatunk. A Baróti-hegységben a Piliske-uzonkai gerinc, a Sötétpatak, a Galat, a Dimény, a Tekse, a bölöni erdő és a Vadas ismert szép bükköseiről. A bükk felső határa ezen a vidéken általában 1350 m magasságot ér el. A bükkösökkel nyár, gyertyán, rakotytya, juhar, ritkábban szil (Korlát-patak) keveredik. A Nagy-Murgó oldalán találnak nagyobb számban kőrist.

Ligeterdőket alkotnak a Zalánpatak feletti Katrina területén, de jellemző elemei a Hatodi-hágó erdőségeinek is.

A kellemes hangú kakukk és éneklő madaraink: füzikék, poszáták, erdei pityer és a pintyek dalai, valamint a lombsátor alatti gazdag aljnövényzet vonzóvá teszik a turista számára a tavaszi erdőt. Az erdei tisztásokon már hóolvadáskor virít a kikeleti hóvirág. Az ébredő erdőben pedig kakasmandikót, berki szellőrózsát és pirosló hunyort szedhetünk, de a bükkösök, a szagosmüge, a kapotnyak és a nyenyúlhozám is lépten-nyomon jelen van mindenütt. A nedves persányi bükkösök szikláinak tövében gyakori az édesgyökerű páfrány (*Polypodium vulgare*), a gímharaszt (*Phyllites scolopendrium*) és az erdei veseharaszt (*Pilystichum lobatum*). Meleg nyári esők által áztatott erdők alján tenyésznek közismert gombáink: az ehető tinóru, a róka-, a kucsma-, a laska- és a galambgombák. Nem ritka az ízletes erdei csiperke és a közkedvelt keserűgomba sem.

Lombos erdőink övezetének elválaszthatatlan tájképi elemei a hatalmas kiterjedésű vágottak, amelyeknek meredek letarolt oldalait vörösés-lilás köntösbe öltözteti a keskenylevelű derécének (méhvirág) – a méhek által igen kedvelt – virágszönyege. Itt gazdagon osztogatja termését az erdei eper, a málna, ősszel a szeder. Árnyékos-nedves erdőaljak gyakori növénye a fekete- és vörösfonyó (kokojza). Erdei tisztások szélén vadalma- és vadvadkörtefák lehulló gyümölcsseit előszeretettel keresik fel vaddisznófalkák, barnamedvék.

A bükkösök övezete felett napjainkban is egységes állományokat alkotó hatalmas kiterjedésű lucosok terülnek el. Különösen a vidék északi és északkeleti hegykeretének legmagasabb pontjain uralkodó hegyvidéki klíma kedvezett azok kialakulásának. Igazi sötét hargitai fenyvesekben gyönyörködhetünk a Kakukk-hegyen és az Ángyélíkában. A nemes vad otthona, a susogó fenyves, felejthetetlen élményt nyújt a turistáknak. Lépten-nyomon a gímszarvas lábnyomaira bukkanunk. A Kakukk-hegy oldalának sűrű fenyvesében könnyen röpíthetünk fajtót, császármadarat. Elszórtan kisebb jegenyefenyő-erdőket is találunk. A Kakukk-hegyen és a Vargyas feletti Iskolaerdejében szép vörösfenyőket láthatunk, az ugyancsak vargyasi Godrában pedig tiszafát.

Megjegyezzük még, hogy kiterjedt területeket ültettek be az utóbbi években a vidéken eddig ismeretlen és tetesztős külsejű duglászfenyővel. Ezeknek az ember által elég ritkán látogatott csendes fenyveseknek szegényes aljnövényzetét a madársóska, az áfonya, a körtikefélék és a páfrányok képezik.

Az erdők szegélyezte kiterjedt magashegy legelők szőrű, csenkesz és füles hölgymál gyepszönyegein egyre ritkábbá válik a borókafenyő is.

A takarított legelők övezetétől távol szép borókás terül el a Magyarhermány feletti Magasles fennsíkján.

Természetvédelmi törvényeink védik a terület két különleges növény-szövetkezetét: a Kormos forrásvidékén elterülő Lucsot és az uzonkafüldői lápot. A Lucsmejék hegyvidéki klímája olyan életfeltételeket teremtett, amelyek lehetővé tették továbbra is a vidék eljegesedés utáni jellegzetes növény-takarójának a fennmaradását. Az erdei fenyőkkel borított vízgazdag tőzeg- és szőrmohapárnák ritka növényeket táplálnak. Ilyen az apró nyír (*Betula nana*) jégkorszaki maradványnövény (reliktum), a kereklevelű harmatfű (*Drosera rotundifolia*), a tőzegrozmaring (*Andromeda polifolia*) stb.

Ugyancsak védett terület az uzonkafüldői borvizes láp is. A sűrű égeresekben és a gyapjas sással borított dús lápokon ritka növények honosak. Többek között (lásd a leíró részt is) itt él a nagyon ritka keskenylevelű harmatfű (*Drosera anglica*) és a *Pedicularis sceptrum-carolinum* stb.

Az erdei tisztásokon már hóolvadáskor virít a kikeleti hóvirág.

Rendkívüli érdekes a vidék északnyugati részén lévő mészkőhegyek és a Vargyas-patak mészkőszurdokának növényvilága. Ez változatos képet mutat egyes fajok helyenkénti viszonylagos uralkodása miatt. Gyakran tömegesen jelenik meg a szillevelű gyöngyvessző (*Spiraea ulmifolia*). Ritkasága a vidéknek a boldogasszony papucs (*Cypripedium calceolus*), ez a mézjelző kosborféle, nagy sárga és barna virágaival, amelyet az egész ország területén védett növénynek nyilvánítottak. Más mézskedvelő növények a sárgavirágú keltike (*Corydalis capinoides*), a szárnyallevelű görvélyfű (*Scrophularia laciniata* ssp. *lasiocaulis*). Itt találjuk meg a halovány vadhagymát (*Allium flavescens* var. *ammophilum*) és a sötétibolya színű nőszirmot (*Iris hungarica*). De a Rika mészkővidékein mindenütt jelen van a parlagi macskatalp, a sárga len, az ezüstvirág, az árvalányhaj és a bibircses kecskerágó is.

Az észak-persányi Hagymás-tető és az Erdőfüle feletti Kankóskert Erdővidék szép – sajnos pusztulásra ítélt – nárciszmezői. Itt a nárcisz (*Narcissus*

A fekete gólya Erdővidék védett madara.
Kép: Pixabay

angustifolius) és a zergeboglár (*Trollius europaeus*) tömegesen virágozik május közepén. Erdővidéken sok a más területekről betelepített díszfa és cserje. A köpeci temetőben még él Benkő József híres ecetfája (*Rhus typhina*), s nemrég telepítették a kínai nyárt is ebbe a községbe. A régi kastélyok és udvarházak (Vargyas, Olasztelek) kertjei valóságos dendrológiai gyűjtemények. Ritkaságszámba megy a baróti baptista templom udvarán lévő néhány simafenyő (*Pinus strobus*) példányai is. A gyógyszeripar szempontjából jelentőséggel bírnak a nemrég feltérképezett hatalmas gyógynövényterületek.

A vidék kiterjedt erdősegeiben számos vadállat él. A Dél-Hargita zónájában éri igazán otthon magát a gímszarvas, a hiúz és a fajd. Vadgazdasági szempontból védett állat a nyest. Közismertebbek a farkas, a vaddisznó, a róka, a vadmacska és a nyúl. Ritkábban ugyan, de a Kormosban megtaláljuk a vidrát is. A természetjárónak tudnia kell, hogy védett madarunk a fekete gólya (*Ciconia nigra*) és a nagyfülesbagoly (*Bubo bubo*). A Lucsban, Bodvajban és a Kakukk-hegyen, egy szóval hegyvidékeinken mindenütt, ahol nyugalmat és kedvező életfeltételeket talál, jelen van a keresztes vipera. Tömeges előfordulási helyein figyelmeztető táblák vannak elhelyezve.

A gyors vizű hegyi patakokban sok a pisztráng (Barót-pataka, Fenyős, Kormos, Kovácsok, Tekse). Síkvizeink

közönséges halai a fejes domolykó, a márna, a paduc és a ponty.

A Kormos völgye és a Dél-Hargita által közrefogott erdősegek zárolt vadászterületek. Ezt a nagyon gazdag élővilágot nemcsak csodálnia, hanem védelmeznie is kell az igazi turistának.

Település- és művelődéstörténete

Igen valószínű, hogy megyénk más területeihez hasonlóan, Erdővidék földjét is már a legrégebb idők óta lakták.

A Kormos és Barót pataka magasabb teraszai, akárcsak a Homoródalmási-barlang, kedvező életkörülményeket biztosítottak a halakban bővelkedő vizek, a vadakban gazdag erdők és a járható utak közelében meglepedő ősember számára. A medence közepét borító mocsárvilág fölé emelkedő területekről kitűnő látási viszonyok és védekezési lehetőségek kínálkoztak.

A jégkorszakkal (diluviummal) egybeeső őskőkorszak és a rákövetkező újabb kőkorszaknak az embere nemcsak a megélhetéshez nélkülözhetetlen ételmezt, hanem a kezdetleges eszközeihez és szerszámaihoz szükséges követ és fát is megtalálta ezen a területen. Szűrő- és vágóeszközök készítéséhez szükséges kvarcfajtákban, tűzkövekben, jáspisokban és opálokban ma is bővelkedik ez a terület.

Habár e vidéken a kőkorszaki ember nyomára elég ritkán bukkantak, a bardoci Egrespatak opálos lelőhelyének közelében talált ősemberi szerszámok, az Olasztelek feletti Tortoma-tető oldalán feltárt kőkamrák megalitikus emlékei, valamint a Homoródalmási-barlangból kikerült megmunkált csontszilánkok és csiszolt kőszerszámok azt bizonyítják, hogy a kőkorszaki ember meglepedett ezen a tájon is. A negyedkori üledékekből minduntalan nagyszámú őszállati maradványok kerülnek elő. Valószínű, hogy a régészeti kutatómunka kiterjesztésével a jövőben gyarapodni fognak a velük egy időben élt ősember jelenlétét jelző kultúremlékek is. Míg eddig a legrégebb adatok ezelőtt 4000 esztendőre nyúltak vissza, az előbbieket alapján most állíthatjuk, hogy már 7000–8000 éve – a felső paleolitikumtól – lakott itt ember.

A réz- és bronzkort illetően már több adattal rendelkezünk. Az új anyagnak, a bronznak a használata az emberi kultúra nagyméretű előretörését jelzi. Erdővidékről nemcsak kincsleletek, hanem gyűjtélés leletek is gazdagították

megyénk réz- és bronzkori kultúrájára vonatkozó ismereteinket.

A bardoci, olaszteleki és bölöni gyűjtélés leletekből számos szárnyas és tokos bronzbalta, sarló, üst, horog és kardpengetőredék került elő. Felsőrákosról származik egy csillagos bronzbuzogány, az erdélyi bronzkor sajátos fegyvere. Ebből a korból ismeretesek aranyból készült híres ékszerleletek is. Bardocról aransodronyok, Olasztelekről aranykarikák kerültek az egykori Erdélyi Múzeum régiségtárába. A felsorolt aranyleletek jelentősek, ugyanis arról tanúskodnak, hogy az Erdélyi-érchegység aranytermő vidékei felől nálunk is vezetett át jelentősebb kereskedelmi út az ország keleti részei felé. Bronzkori urnatemetkezést Köpec határában találtak.

Erdővidék északi határperemén a Homoródalmási-barlangban 1969-ben végzett régészeti kutatások feltárták a péterfalvi, boiani, a kolozskorpádi (Coțofeni) kora bronzkori és fejlett bronzkori (wittenbergi) kultúra anyagát.

A Baróti-medence vasérctelepei csakhamar egy újabb kultúra, a vaskor anyaglelőhelyeivé váltak. A földtani irodalom is megemlékezik ősi vasérc-kutatási és vasolvasztási nyomokról Bardoc, Erdőfüle és Száldobos területeiről. Ez utóbbi határból erődsi kultúrára mutató leletek közül kora vaskori (La Tène) primitív vaskohó került elő. Az erdővidéki agyag- és mocsárvasérceket tehát már ismerte a vaskor embere is. Mégis – valószínűleg a régészeti kutatások hiánya miatt – igen szórványosak a vidék vaskori leletei. Csupán az utolsó évtizedekben a sepsiszentgyörgyi múzeum által végzett ásatások nyomán váltak ismertté a halstatti és a La Tène-i kultúra maradványai Barót és Bibarcfalva határában.

A bibarcfalvi Tiborc vára építési idejének meghatározása céljából 1948 év nyarán ásatásokat végeztek. Ez alkalmal a késő vaskori kultúrát képviselő korongolt és festett edénytöredékek kerültek elő. Barót határában csontváz és hamvasztásos temetések mellől tártak fel hasonló edény-mellékleteket.

Az ókori művelődés körébe tartozó római kori emlékeket is megtalálták ezen a vidéken. Több szakmunka tesz említést arról, hogy az olthévízi római tábortól út vezetett a Barót és Olasztelek feletti római telepekre. Mindkét helyen napjainkban is gyakran fordulnak ki az eke nyomán téglá- és kerámia-cső-darabok. Bibarcfalva környékén is hasonló település létezett, ugyanis római eredetű kőkoporsók, korszók, tálak és terrakottafigurák innen

A Lócsúr bejárata a Vargyas-szorosban, 2008-ban. Demeter Zoltán fényképe

is ismeretesek. Egy, római köztársaság kori gazdag pénzkincsletet találtak századunk első felében Ágostonfalván is.

Meglehetősen homály fedí Erdővidék területének múltját a népvándorlás korában. Kétségtelen azonban, hogy ebben az időszakban ezen a vidéken is átvonultak a vándor népek (így gótok, gepidák, hunok, szlávok, avarok, magyarok) csoportjai.

A harci eseményekben és művelődéstörténeti mozzanatokban gazdag középkorból származnak Erdővidék turisztikai szempontból is jelentős műemlékei. Köpecnek a 13. században épült, mai formájában gótikus stílusban átépített és virágmintás mennyezettel díszített műemlék temploma igen érdekes. Olasztelek temploma a 13. és a 14. század fordulójáról jellegzetes kora gót elemeket őrzött meg. Tornyában régi feliratos harang van, belsejét 17–18. századi festő- és asztalosmesterek munkái díszítik. A középkori művészet sajátos témájáról, a falképekben ábrázolt Szent László-legendáról volt egykor híres Erdőfüle

lebontott középkori temploma (a 14. században épült torony talapzata ma áll még), valamint a bibarcfalvi műemlék templom. A későbbi átalakítások alkalmával semmisült meg egy ugyanilyen freskó a köpeci templomban is, amelyet csak másolatból ismerünk. A 17. században elpusztult Kormos-völgyi településen, Dobóban a román kori és gótikus építészet emlékeit őrző, és a 13–14. században emelt két kápolnamaradvány is figyelemre méltó. A 15. század második felének késő gótikáját képviseli a nagybaconi, a 16. század elejére jellemző pedig a magyarhermányi műemlék templom. Ez utóbbin a reneszánsz hatása is érvényesül. Ennek a korszaknak az emlékeit őrzi a nagyajtai unitárius vártemplom, mint megyénk „legegységesebben megmaradt gótikus épülete”. Körös-körül a reneszánsz kővartípusok érdekes népi változatát mutató bástyás erődítmény övezi. Méltán sorakozik melléje a bölöni templomerőd középkor végi, többtornyos épülete a 17. századból. Az olasztelevi kastély épületcsoportjában késő gótikus

és reneszánsz kori műemlékek maradtak fenn. A vargyasi Daniel-kastély pedig az erdővidéki reneszánsz-barokk építészeti kiemelkedő alkotása. Késő reneszánsz emlékeket őriz még a miklósvári Kálnoky-kastély is, barokk részleteket a felsőrákosi műemlék templom.

Középkori építészeti elemekben gazdag műemlékeinket kiegészítik az erdőfüle, 18. századi Boda-kúria, amely az empire átépítés jeleit viseli magán. Nagybaconban egész sorozata maradt fenn a számtalan változatot képviselő – főleg 19. századi – árkados és oszlopos lakóházaknak.

Templomerődeink és vártemplomaink régebben nemcsak egyházi célokot szolgáltak, hanem a falvak lakóinak védelmét is biztosították a török-tatár betörések idején. Sok-sok történeti rege beszél ezekről a dűlásokról és pusztításokról. Harcok és csaták emlékét őrzi dűlő- és helyneveink (Tatár-vágás, Tatárhalom). Alapjában véve ezekben az időkben szenvedett pótolhatatlan kárt sok értékes műemlékünk.

Erdővidék művelődéstörténeti emlékei szervesen beletartoznak népünk egyetememes kultúrájába. A legátfogóbb módon az egykori helyi sajtó tükrözi a vidék társadalmi, gazdasági és művelődési életét. Az első nyomdát Mizsur Ádám alapította 1898-ban Baróton, amely közel fél évszázadig működött. Később itt nyomtatták önálló kiadványok mellett a vidék társadalmi, politikai, gazdasági és közművelődési életét tükröző hetilapot, az *Erdővidéket* (1903–1924), és később az *Erdővidéki Hírlapot* (1925–1939). Számos korabeli író és tudós írásait közölte ez a lap. Többek között Benedek Elek, Bitay Árpád, Budai József, Szekula Jenő, Szabolcska Mihály és Bede Olga nevével is találkozunk.

A múlt század második felében eleven kulturális és társadalmi élet indult. Ennek gazdag helyi és előremutató hagyományai vannak, amelyeknek az alapköveit a történetíró és fűvész Benkő József, a tudós-pedagógus Apáczai Csere János, a nyelvújító és költő Baróti Szabó Dávid és az utazó Bölöni Farkas Sándor rakták le. De gyümölcsöző munkásságuk folytán szereztek maguknak és a vidéknek hírnevet és elismerést Kriza János unitárius püspök és népköltészeti gyűjtő, Gaál Mózes pedagógus-író, Budai József geológus és pomológus, nem utolsósorban pedig Benedek Elek meseíró és harcos publicista.

1860-ban alakult meg Baróton az Erdővidéki Székely Társalgó és Olvasó Egylet, ugyanitt 1874-ben a Baróti Dalárda, majd 1914-ben a Hangverseny Dalegylet és a kaszinó itt és Nagyajtán.

Az erdővidéki népoktatás hosszú múltra tekint vissza, bizonyára a 14. századra. Az egyház kötelékéhez tartozott, és parokiális népiskolaként indult. Írásos emlék bizonyítja, hogy Baróton „okleveles oskolamester” tanított már 1693 előtt. A jól megszervezett iskolahálózatban működő tanítók és tanárok szükségesnek tartották megalakítani 1870-ben az Erdővidéki Tanítótestületet. Középfokú oktatása 1872-ben indult.

A műemlék templomok rekeszes festett mennyezetei és a belső berendezések farészeinek díszítő festészete (Nagyajta, Köpec, Vargyas, Ürmös, Magyarhermány) iskolája volt az erdővidéki népi székely bútorfestésnek, amelyeknek ma is művelője a többszázados múltra visszatekintő vargyasi Sütő család.

Az erdővidéki festett bútorok bordóvörös és égszínkék („templomkék”, „székelykék”) alapszínűek. Ez különbözteti meg őket a környék elűtő, más alapszínű (barna, téglavörös, kék, fekete és zöld) bútoraitól. Jellemzője a táblákba festett részarányos egysíkú, dús

díszítés. Díszítőelemei sajátos helyi jellegűek.

Itt-ott azonban a háziipari tárgyak, szuszékok, szerszámtartók, jármok, guzsalyok, gereblyék, sulykolók és szövőszékek megőrizték számunkra a helyi népi faragás és a díszítőelemek formagazdagságát. A lakosság alkotóművészetének beszédes bizonyítékai az erdőfüleli temető díszes, faragott kopjafái. Nehéz fogalmat alkotni arról a hihetetlen formagazdagságról, amit ezeknek a kopjafáknak a változatai tartalmaznak. Az erdővidéki temetők minden egyes darabjait műemléknek kellene nyilvánítani. A kisfaragászat lehetőségeit Máthé Ferenc (Ilonka) népi faragómester munkái bizonyítják. A két Sütő Béla faragott tárgyai és festett népi bútorai is széles körben ismertek meszesi földön.

Az erdővidéki festett bútorok bordóvörös és égszínkék („templomkék”, „székelykék”) alapszínűek.

Az agyagmunkák tárgyköréből a hagyományos nagybaconi cserépgyártás, az ezzel kapcsolatos régi tetőzeti kerámia, a ma már ritkaságszámba menő nyílt tűzhelyek csempéi és a régi, zöld zománcos baróti cserépkorsók ismeretesek. Virágzó fazekasközpont volt Magyarhermány is.

A fonó-szövő népművészet újraéledt és felvirágozott Felsőrákos szorgalmas asszonyainak a keze nyomán. Itt az ősi, hagyományos, geometrikus díszítésű házi szőttek („szedettek”) szebbnél szebb példányait tekinthetik meg az érdeklődők.

A népi varrottások közül igen elterjedtek a piros és piros-kék szálánvarrott (keresztzsemes), az írás-utániak közül pedig a pirossal töltött és feketével körített „magyaros”, valamint a színes, ún. „székelyes” hímzés. Az ágostonfalvi román asszonyok keresztzsemes kézimunkáiban a fekete és a fekete-sárga színek uralkodnak. Első látásra szembeötlő az igen finom, pontos kidolgozás.

Az ágostonfalvi román népviselet közös jelleget mutat a Kőhalom vidékivel, de több sajátos helyi vonása is van. Nehéz lenne ma már a maga eredetiségében leírni az erdővidéki székely népviseletet. Valójában azért mégiscsak Magyarhermányban, Erdőfülén, Száldoboson és Vargyason őrzik annak

eredeti példányait. Feltűnően nagy a hasonlatosság a felsőrákosiak, az ürmösiek és az apácaiak népviselete között. Mindhárom azonban tagadhatatlanul felismerhető a szomszédos szászok lakta vidékek népviseletének hatására.

A vidék népi életének sajátos jellemzői a népszokások. A székelyek „radonája” és az ágostonfalvi románok „ploncon”-ja a felebaráti szeretet és a rokoni kapcsolatok jelképe. Példája a kisgyermekes anyákkal szembeni elismerésnek. Téli esték szokásos fonóiban, disznótorain, szárnyat kapnak régi és új népdalok. Temetések és halotti torok alkalmával érdekes szövegű búcsúztatókat és siratóénekeket jegyezhetünk le. Kedves népi szokások ezen a vidéken a bölöni és apácai nappali farsangok. Úgyszintén az ürmösiek „bolond kerék”-nek nevezett farsangi ceremóniája, az apácai gyermekek tavaszi játéka a „kakaslövés”. Az északi peremvidék falvaiban virággal és szalagokkal feldíszített, népi öltözetben öltözött lovas legények hívják meg a népet a hagyományos farsangi és szüreti bálókra. Külön érdekességnek számít a vargyasiak hagyományos „társasbál”-ja. Változatos tartalommal és formagazdagsággal bírnak Erdővidék falvainak eljegyzési („mátkaság”) és lakodalmi szokásai is, amelyeknek falvanként változó népköltészete van. Nem ritkák a szalagokkal, virágokkal és gyöngyökkel feldíszített hívogató-pálcás legények, kedves mondókákkal. Az eljegyzések, lakodalmak, hagyományos bálók alkalmával, a csárdáson kívül, főleg a peremvidék falvaiban (Erdőfüle, Magyarhermány, Felsőrákos, Vargyas, Száldobos, Ürmös, Apáca) gyakran találkozunk a helyi népi táncok olyan válfajaival, mint a „rózsacsárdás”, „sűrűforgató”, „háromforgós”, „négylépetű”, „lapostetű”, „golya” stb.

Erdővidék népköltészeti anyagának egy részét Kriza János gyűjtötte össze a *Vadrózsákban*, a későbbiekből pedig sokat megtalálunk Kónsza Samu *A háromszéki magyar népköltészet* című munkájában.

A Baróti-medence nyugati és északi vidékén, Erdőfületől Apácáig az ö-ző székely nyelvjárás kedves elemeivel találkozunk (embör, ezör stb.). A keleti hegyláb falvaiban (Bölön, Nagyajta, Középpajta, Miklósvár) pedig az alsóháromszéki nyílt e-ző nyelvjárás (éedes-nyám, testveérem stb.) sajátos jegyei ismerhetők fel.

(A szerző 1972-73-ban megjelent Erdővidék című útikalauza alapján.)

Adalékok Erdővidék természetföldrajzához

Behatárolás

Bármely földrajzi térnek a határait egy sor feltétel alapján lehet tárgyalni. El kell fogadni, hogy a kritériumokat mi, emberek mindig szubjektíven soroljuk fel, állapítjuk meg. Vannak helyzetek, amikor a természet szabja a határokat, de ebben az esetben is az ember ezeket saját szemszögéből értékeli, elfogadva, vagy elutasítva őket. A természet nem éles határokkal dolgozik. Ha figyelmesek vagyunk, észrevehetjük, hogy a természetben soha nincs olyan, hogy valami idáig tart, és innen valami teljesen más kezdődik. Mindig van átmenet két dolog között. A tengerpart soha nem egy vonal, csak nekünk, a térképen. A hullám kifut a szárazföldre, majd visszahúzódik. Lehet gyengébb vagy erősebb, jobban vagy kevésbé előntve a szárazföldet. Nem beszélve az árapályról. Az ember ezt az átmeneti sávot a tenger és a szárazföld között lezárja – az elemzés léptéke függvényében –, legtöbb esetben egy vonallal.

Ugyanez a helyzet akkor, amikor egy medence és az azt körülvevő hegyek közötti határokat próbáljuk saját emberi szemszögéből értékelni, eldönteni. Az eldöntendő kérdés az, hogy hová helyezzük a határt: a hegygerincre vagy a hegy lábához, vagy valahová e két vonal közé, vagy átmeneti sávokat jelölünk ki az elemzés léptéke függvényében. Jelen esetben még bonyolultabb a helyzet, amikor Erdővidékről és a Baróti-medencéről beszélünk, mivel ez a két földrajzi valóság nem fedi teljes mértékben egymást.

Erdővidék egy néprajzi régió, a földrajzi tér azon része, amelyet kimondottan önkényesen szabunk meg, egyáltalán nem vesszük figyelembe a valós tér azon folytonossági hiányait, amelyek indokolnák a határok felállítását. Ezt azzal lehet alátámasztani, hogy Erdővidék határait lineárisan, Erdővidék

településeinek, a birtokainak a határai adják. Ez a vonal hegyen-völgyön át halad, nagyjából követve a letelepedő őseink által birtokba vett vagy kapott területek határait. Csak a végeken elhelyezkedő településeinket említve: Székelyszáldobos, Erdőfüle, Magyarhermány, Uzonkafürdő, Nagybacon, Szárazajta, Zalánpatak, Bölönpatak, Bölön, Apáca, Ürmös, Ágostonfalva, Felsőrákos, Vargyas birtokai képezik a néprajzi régió határait.

A Baróti-medence egy olyan földrajzi valóság, aminek a behatárolásában pontosan azokat a folytonossági hiányokat, folytonossági hiányokkal rendelkező sávokat kell megkeresni a terepen, amelyek indokolják a domborzati egység széleinek a meghatározását. Elég nagy azoknak a száma, akik a medencét egyszerűen beolvasztják a Barcasági-medencébe, figyelmen kívül hagyva a földrajzi tér azon megnyilvánulásait, amelyek olyan eredeti vonásokkal ruházzák fel a Baróti-medencét, amelyek alapján nyilvánvaló az önállósága. A terep, valamint a földtani, geomorfológiai, vízrajzi, növényzeti valóság mélyreható ismerete lehetővé teszi a medence behatárolását.

Nagyon kis léptékkal vizsgálva elmondható, hogy a Baróti-medence a Keleti-Kárpátok déli végződésénél, a Persányi–Rika-hegység, a Dél-Hargita és Barót-hegység lábainál található.

Nagy léptéken kritériumot, kritériumrendszert kell keresni ahhoz, hogy földrajzilag helyesen állítsuk fel a Baróti-medence határait. Egy ilyen feltételrendszer magába foglalja a földtani kritériumokat (medence szélén található törésvonalak, medencelebenyeket elválasztó sasbérc, a legfelső vulkáni törmelékréteg déli határai, lávafolyások, piroklasztitok déli szélei, a medencét kitöltő üledékegyet érintkezési sávjai a krétakori kőzet- és szerkezetegységgel), morfológiai kritériumokat (lejtőszög,

*A Baróti-medence
a Keleti-Kárpátok déli
végződésénél,
a Persányi–Rika-hegység,
a Dél-Hargita és
Baróti-hegység
lábainál található.*

Fás legelő a vulkáni platón. Kép: <http://www.emlekgyar.ro>

szintkülönbségek), geomorfológiai kritériumokat (magaslatok alatti hordaléksávok), tájtípusbeli kritériumok (bükkerdős tájtípus kiterjedése).

A medence északi határa a székelyszáldobosi Tölgyes-patak völgyénél kezdődik, ahol a krétakőzet-egyletet érinti a vulkáni törmelék, majd kelet felé haladva egy sávot követ, ahol lejtőszög váltások, bükkerdősélek, magaslatok alatti hordaléksávok, domborzatban észlelhető törésvonalak mentén érinti a Tortoma lejtőit, megkerüli a Tirkó vulkáni kúpot, majd a Kakukk-hegy lávafolyásainak és piroklasztitjainak széleit, egészen a nagybaconi Súgó-patak völgyéig.

A keleti határ ennek a pataknak a völgyét követi az Uzonka-patakkal való összefolyásig, a jobb partja már a Baróti-hegység része. A déli határ az Uzonka-patak völgyénél kezdődik, és kelet-nyugati irányban egy medenceszéli vetővonalat követ, a nagybaconi Csinód (661 m) magaslat alatti hordaléksávot (glacis), ami mint egy gát választja el a medencét a Baróti-hegység belsejében fellelhető alacsonyabb területektől. Majd követi a vetővonal-együttest, ami megkerüli a Várbükk (646,5 m) hegynyúlványt, majd egy észak-északkeleti irányú, a Baróti-hegységet a medencétől elválasztó másik vetővonalat egészen a miklósvári Mélyhídi-patakig. Innen kelet-nyugati irányban átszeli az Olt folyó árterét a Persányi-hegység lábáig. Itt az

ártéren a déli határ önkényesnek tűnik, hacsak nem vesszük észre, hogy az Olt folyó ettől a sávtól kezd meg elhajlását az észak-déli iránytól a kelet-nyugati irányú Rákosi-szoros felé.

A nyugati határ, a Persányi-hegység krétakori flis egyletének a szélén kezdődik, és követi a hegyoldali hordaléksávot a Rákosi-szoros bemeneteléig. Innen folyamatosan követi a hegyoldalon fellelhető krétakori kőzetek felszínre bukkanásának sávjait addig a pontig, ahol a Szármány-patak a Vargyas-patak árterébe érkezik, majd ugyanezt a közzethatár sávot követve tovább északra bezárjuk a nyugati határt a székelyszáldobosi Tölgyes-pataknál.

Ösföldrajz

Erdővidék ösföldrajzát nem lehet kiszakítani a környező területek: a Keleti-Kárpátok, a Dél-Hargita, az Erdélyi-medence, a Barcasági-medence ösföldrajzi fejlődéséből, sem figyelmen kívül hagyni a lemeztectonikát.

Földünk felszínének azon a területén, ahol a mai Románia fekszik, négy kisméretű tektonikai lemez találkozik, amelyek mozgásainak fő irányát az afrikai nagy kéreglemez észak felé történő nyomulása és az eurázsiai lemez ellenállása szabja meg. A négy kislemezből három pont a

Kárpát-kanyarban találkozik: a Moesia-lemez délen, a Pannon-Erdély-lemez északon és a Kelet-európai-lemez keleten. Az utóbbi kettő a Keleti-Kárpátok mentén érintkezik egymással több párhuzamos, észak-déli és észak-északnyugat-dél-délkeleti irányú vetővonalal, a Pannon-Erdély-lemez és a Moesia-lemez a Déli-Kárpátok mentén. Itt is több törésvonal húzódik nyugatkeleti irányban, amelyekből egy áthalad Erdővidéken is.

A szén és ásványvíz, mint gazdaságilag fontos altalajkincsek, arra késztették a geológusokat, hogy Erdővidéken nagyon sok geológiai, hidrogeológiai feltáró fúrást végezzenek. Ezen fúrások közül 345-öt László Attila és Dénes István geológusok nagyon aprólékosan elemeztek, és más, földtanra jellemző módszerekkel 1997-ben felállították Erdővidék ösföldrajzi fejlődésének modelljét.

Ezen modell szerint négy fejlődési szakaszt tudunk elkülöníteni: 1. a medence előtti szakasz (amikor a fundamentum képződött), 2. a süllyedés szakasza, 3. a feltöltődési szakasz, 4. a mai domborzat beteljesedésének szakasza.

Az első szakasz a Keleti-Kárpátok alpesi hegységképződés előtti, kristályos szerkezetűek a képződésével kezdődik, és a földtörténeti középkor (252 millió év-66 millió év) korai üledékei elhelyezkedésével folytatódik.

Jellegzetes erdővidéki táj. Kép: <http://www.emlekgyar.ro>

Majd lerakódnak azok a kőzetegyüttesek, amelyek a Keleti-Kárpátok belső flis egyletét alkotják. Az alpesi hegységképződéssel egy időben ezek a rétegek szorosan gyűrődnek. A krétakor végére (66 millió év) helyükre kerülnek azok a kőzetek és szerkezetek, amelyek ma a Keleti-Kárpátok vulkanikus vonulatának, a Csíki-, Baróti-medencék fundamentumát, a Persányi- és Baróti-hegységeket alkotják. Ennél a szakasznál kell megemlíteni, hogy a tektonikus lemezek mozgásai, a földtani rétegek gyűrődései hatalmas törésvonalakat, vetőket hoztak létre: egy észak-déli irányút, az Olt folyó mentén, Olasztelek-Bardoc-Erdőfüle irányába (amely folytatódik a vulkanikus szerkezetek alatt tovább északra), egy nyugat-keleti irányút, ami az Erdélyi-medencéből jön át a Rákosi-szoroson, követi Ágostonfalva-Barót-Bibarcfalva-Nagybacon-Sepsibükszád vonalát. Az előbbivel párhuzamosan alakult ki egy másik, igen fontos törésvonal Szárazajta-Nagybacon-Magyarhermány irányban.

A második szakasz, területünk süllyedési szakasza, egy időben kezdődik el a Csíkszereda-Zsögöd, Csíkszentkirály, Rákosi-Hargita, Tirkó vulkánok tevékenységének kezdetével, kb. 5,9 millió évvel ezelőtt. Ezen vulkáni tevékenység következtében az ősi törésvonalak aktiválódnak, és mások jönnek létre, amelyek mentén az eredeti, lekopott, krétakori felszín összetöredezve kezd süllyedni. Erdővidék-szerinte el tudunk különböztetni olyan részeket, amelyeknél a süllyedés erőteljesebb, másoknál pedig nem. A legnagyobb süllyedés a

Kormos törésvonala mentén történt. Felsőrákos-Olasztelek-Székelyszáldobos között a medence fundamentuma a legmélyebben van, 400–500 m-en a mai felszín alatt. Erdővidék keleti részén, Várbükk-Tirkó-Tortoma-Csókás vonaltól keletre a süllyedés jóval kisebb méretű, maximum 250 méterrel a mai felszín alatt. A süllyedést nem egy katalizmaként kell felfogni, aminek következtében hirtelen egy 500 m mély terület keletkezik, hanem különböző intenzitással, különböző időközönként jelentkező mozgás, ami végigkíséri a medence fejlődését a pliocénben (5,3 millió év – 2,5 millió év) és pleisztocénben (2,5 millió év – 12 ezer év).

A harmadik szakasz, a feltöltődés, szervesen kötődik a második szakaszhoz. Egy eróziós egyensúlyban lévő felületen a süllyedés hatására helyi eróziós bázisok, kifolyás nélküli területek jönnek létre, ahol elindul a feltöltődés.

A vulkáni tevékenység nem folytonos, hanem vannak csúcseriódusok és vannak csendes periódusok, amelyek az egész medence süllyedését és feltöltődését irányítják. A vulkáni tevékenység első csúcsa 4,5–4,4 és 3,9 millió évvel ezelőtt volt, és a Madarasi Hargita, a Lucs és Láz vulkánok tevékenységéhez kötődik. A második csúcstevékenységi periódushoz a Kakukk-hegy kitörésének az első és második fázisa, a Mitács tevékenysége és a Piliske első kitörési fázisa kötődik, ami 3,6–2,2 millió évvel ezelőttre tehető. A harmadik csúcstag nagyon hosszú csendes periódus után kezdődött, úgy 1,4 millió évvel ezelőtt kezdődött, és 40–35 ezer évvel ezelőtt

fejeződött be. A Kakukk-hegy harmadik kitörési fázisa, a Piliske második kitörési fázisa és a Nagy-Csomád-szerkezet kitörése játszódott le ekkor.

A vulkáni tevékenységek csúcsai a gyors feltöltődéssel esnek egybe, ezen időszakok között pedig lassú süllyedésre lehet következtetni. Ez két, egymástól lényegesen különböző üledékegyletet eredményez: a vulkáni tevékenység vulkáni törmelékét – három rendben –, a süllyedés pedig folyami, mocsári, tavi üledéket. Az üledékretegek között hat szénréteg és két nagyon vastag márgaréteg képződött. A szénrétegek közül, letről felfele számítva, az első és a harmadik bír gazdasági jelentőséggel. A legrégebbi vulkáni törmelék hiányzik a medence keleti lebenyéből, a márgarétegek is vékonyabbak, ami szintén arra utal, hogy itt a süllyedés mértéke is kisebb volt.

A vulkáni tevékenység mindegyre tektonikus tevékenységet is okoz, új, mélyebb, vagy sekélyebb törésvonalakat hoz létre, megszüntet vagy elindít mozgásokat a régiek mentén. Fontos megemlíteni, hogy a kitörések utolsó periódusában a nyugat-keleti irányú nagy törésvonal mentén két különböző mozgás játszódik le: egyrészt a medence déli része megemelkedik, másrészt egy nyugat-keleti irányú eltolódás jön létre. Ez utóbbi eredménye az alsórákosi bazalttömb és a Keleti-Kárpátok vulkánosságának a megszűnése.

A negyedik szakasz, a mai domborzat beteljesülésének szakasza gyakorlatilag a vulkáni és tektonikus tevékenység leállásával kezdődik 40 000–35 000

évvél ezelőtt, de a feltöltődés még ma is folytatódik. Lassan az egész medence területe szárazzá válik, és elkezdődik az időjárás elemek és folyóvizek domborzatalakító tevékenysége. Az Olt folyó lefejezi a Vargyas-patakat és a Barót-patakat, a tavi üledékben a Kormos-patak és Vargyas-patak beleássák teraszait, a jégkorszakok végével teljesen új állatvilág, talaj és növénytakaró borítja be Erdővidéket.

Amint az ember birtokába veszi ezt a területet, lassan elkezdődik a vidék átformálása erdők kiirtásával, gyepek feltörésével talajművelés céljából, települések létrehozásával és azok terjeszkedésével, utak, vasutak építésével, agroteraszok kiképzésével, altalajkinccsek kitermelésével, gátak építésével, folyóvizek szabályozásával. Az emberi tevékenység ekképpen nagyban befolyásolta Erdővidék földrajzi fejlődését, a domborzat jelenkori aspektusának kialakulását.

Földtani szerkezet

Az előzőekben leírt ősföldrajzi események tükrében Erdővidék egy orogén (olyan terület, ahol hegységképző mozgás játszódik le) szerkezetből táblás szerkezetté alakult át, amely felszínén a molassznak nevezett üledékrétegen kívül vulkáni szerkezetek fejlődtek, és vulkáni törmelék halmozódott fel. A törésvonalak mentén történt elmozdulások következtében az alpesi eredetű szerkezet ismétlődő tektonikus árkok és tektonikus sasbércek sorozatát eredményezte. Ezek a szerkezetek rányomták bélyegüket az üledékhalmazra is.

Nyugatról keletre haladva kirajzolódnak a Kormos törésvonal mentén a legmélyebb tektonikus árok, tovább keletre a terep kiemelkedik, és következik a Tőkés-tető (575,3 m), mint sasbérc. Vastag vulkáni törmelékkel fedve, aminek a széle a Barót-patak jobb partján tornyosul Barót és Bibarcfalva között, újabb tektonikus árok húzódik, majd innen keletre emelkedik a Várbükk (614,1 m)–Tirkó (662,5 m)–Csókás (892,7 m) vonulat által jelzett sasbérc. Ez a vonulat osztja a Baróti-medencét két különálló lebenyre. A Kormos törésvonallal párhuzamos, Nagybacon–Magyarhermány irányú törésvonal adja a keleti tektonikus árkot, amely folytatódik a Baróti-hegység belsejébe Szárazajta és Középpajta irányába. A félreeső bodosi medencezug is egy tektonikus árok, csak aszimmetrikus, és korábban képződött, mint a keleti medencelebeny. Erre bizonyíték a III. szénréteg

jelenléte. Ez a tektonikus szerkezet követhető Erdővidék teljes területén, mind a vulkáni törmelék alatt, mind a Baróti-hegységben.

Az üledékhalmazban monoklin (egy irányba dőlt) szerkezeteket lehet azonosítani, a szénrétegek és vulkáni üledékrétegek fekvése alapján, főleg a medenceszéleken, és vízszintes szerkezeteket a tektonikus árkok alján és a sasbércek tetején.

A Tirkó Erdővidék legöregebb vulkáni szerkezete. Abszolút kormeghatározások alapján, László Attila szerint 5,9–3,7 millió évvel ezelőtt működött, és ennek eredményeként rövid (0,5–2 km) és vékony (3–20 m) andezit lávafolyások és kisebb magmatestek keletkeztek.

Az Erdővidéket északról és északkeletről határoló nagy vulkáni szerkezetek sokkal látványosabbak. A Dél-Hargitából ide csak azokat lehet számításba venni, ahová az északi településeink birtokai kiterjednek. Vulkáni kúpok sorozata húzódik észak-északnyugatról dél-délkelet irányba: Lucs (kráterének pereme 1229 m), Láz (1392 m), Kakukk-hegy (1558 m), Mitács (1271 m) Nagy-Piliske (1374 m), Nagy-Murgó (1016 m). A kúpok lejtőin és lábaiknál végigkövethetők az andezites lávafolyamok, a piroklasztitokból, vulkáni törmelékekből álló szerkezet. Ami igazán szembetűnő, az a nagy kiterjedésű vulkáni plató, ami a vulkáni kúpok lábaitól északkelet-délnyugat irányba lejt, mintegy monoklin szerkezetet alkotva, egészen a keményebb kőzetegyet széléig.

Tektonika

A medence és Erdővidék ősföldrajzi fejlődése tárgyalásánál felvázoltuk a vidéket átszelő lényegesebb törésvonalakat.

A legjelentősebb vetője ennek a területnek a Kormos-törésvonalrendszer (G8), vagyis az az észak-déli irányú vetővonal-sorozat, a legrégebbi és legaktívabb tektonikus rendszer, amely Erdővidéket kialakította. Ez a törésvonalrendszer a Keleti-Kárpátok egyik legjelentősebb vetőrendszere, amely elválasztja a mezozoikumi kristályos kőzetegyet a belső, úgynevezett flis egylettől. Nagybacon–Magyarhermány irányban, a medence keleti részében húzódik e fő törésvonallal párhuzamosan egy olyan vetővonal (g27) ami ennek a területnek a mozgásáért felelős.

Szintén nagy jelentőséggel bír a nyugat-keleti irányú vető (G7), amely az Erdélyi-medencéből az Olt-szoroson keresztül halad Bükszád felé, majd át a Kárpát-kanyaron. Ez teljesen átszeli a földkérget, és ugyanazokban az idő-

intervallumokban aktív, mint az előző. Fontossága a következőkben rejlik: segíti a medence süllyedését, a pleisztocén végén megemeli a medence déli végződését, nyugat-keleti irányban eltolódó mozgása következtében kitéréselődik a mai Alsórákosnál az a láva, ami az ottani bazalttömböt eredményezte, és elszorítja a vulkáni tevékenységet, amely nem terjeszkedik tovább délkeletre.

Az északnyugat-délkelet irányú vetővonalrendszer lényeges abból a szempontból, hogy e mentén jelentkezett az a vulkáni tevékenység, amely a Lucs, a Láz, a Kakukk-hegy, a Mitács, a Nagy-Piliske, a Nagy-Murgó vulkáni kúpokat létrehozta. A Persányi-hegységben található az a vető, amely mentén a mezozoikumi kristályos egylet redői átbuktak, és elfedték a flis egyletet. Ez a mozgás egy északnyugat-délkelet irányú kéregbeli nyomás hatására történt és ugyanilyen irányú töréssorozat hozott létre, de ennek nincs köze ahhoz a sorozathoz, amely mentén a vulkánok kitortek. Köze van viszont a vargyasi és felsórákosi medenceöblök kialakulásához.

Nagy jelentőséggel bír a nyugat-keleti irányú vető, amely az Erdélyi-medencéből az Olt-szoroson keresztül halad Bükszád felé, majd át a Kárpát-kanyaron.

A vulkáni tevékenység a fundamentumra nyomást gyakorolt, aminek köszönhetően a vulkáni tevékenység irányvonalára merőlegesen újabb törésvonal-sorozat alakul ki északkelet-délnyugat irányban. Ezek ismétlődnek az egész Baróti-medence területén egymás után északkeletről délnyugat felé.

Tehát egész Erdővidéket vetővonalak szelik át a fennebb említett irányokban, felszabdalva az egész területet kisebb-nagyobb, négyzetű vagy többszögű darabokra, amelyek egymáshoz viszonyítva vagy felemelkedtek, vagy lesüllyedtek. A talaj felszínén nem nyilvánvalóak, mert a rájuk telepedő üledékréteg nagymértékben elfedi őket.

Kőzettani felépítés

A Baróti-hegység, a Baróti-medence fundamentuma, a Dél-Hargita vulkáni szerkezete és a Csíki-medence alatt a csalhoi takaróredő csíki nyúlványának

kőzeteiből áll: kristályos palák, breccsás homokkövek, fekete meszes homokkövek, fekete márgás palák, meszes breccsák, kloritpalák és mészkövek.

A Persányi-hegység ettől valamennyire különbözik. Itt az alpesi hegységképződés metamorf kőzetei alkotta takaróredő fedti a mezozoikum flis egyletét. Az erózió nagyon változatos kőzetegyüttest fedett fel számunkra, ezért azt is lehet mondani, hogy ez a hegység a „kőzetanosok paradicsoma”. Különböző kristályos palák mellett szerpentinitek, ősbazaltok, komplex ásványösszetételű konglomerátumok, úgynevezett „wildflis” egyletek találhatóak. A felsorolásból nem maradhatnak el a jura kori korallmész-kő tömbök, amelyek mint valami cukorsüvegek emelkednek ki a hegység gerincéből. Külön meg kell említeni az Olt-szoros Erdélyi-medence felőli végződésénél azt a fiatal bazaltkiömlést, amely lassú lehűlése következtében hatszögű oszlopokba rendeződött, valamint azt a vulkáni salakkúpot, amelyen keresztül ez kifolyt. A Baróti-hegység és a Persányi-hegység felszínén található kőzetei az Erdővidéket felépítő kőzetek közül a legöregebbek.

Ami a Baróti-medence pliocén–pleisztocén üledékhalmozatát illeti, ez is változatos kőzetegyüttest rejt, és hűen tükrözi ennek ősföldrajzi fejlődését.

A 345 fúrás anyagának elemzése lehetővé tette László Attila geológus számára, hogy két szintetikus kőzettani oszlopot rakjon össze. Az egyik a Baróti-medence nyugati részére vonatkozik, a másik a keleti részére.

A nyugati medenceleányban az üledékréteg a legvastagabb, eléri az 550 m-t. A mélyből a felszín felé, vázlatosan, a kőzetrétegek így következnek: első vulkáni törmelékréteg, agyag, az első három lignitréteg, limnocardiumos márga, amely agyagréteg beékelődéseket hordoz magában, negyedik lignitréteg, közbelső vulkáni törmelékréteg, ostracodás márga, amelyben két lignitréteg van, legfelső vulkáni törmelékréteg. A keleti leányban hasonló a kőzetrétegződés, azzal a különbséggel, hogy a rétegek vékonyabbak, hiányzik a legalsó vulkáni törmelékréteg, az első három szénréteg, kivéve a bodosi medencezúgot, ahol jelen van a harmadik lignitréteg. A nyugati medenceleányhoz viszonyítva itt kisméretű andezites vulkáni testek is vannak. Mindenek felszínén negyedkori kavicsos, kavicsos-homokos, homokos rétegek vannak.

Külön kell említeni a vulkáni kúpok és a vulkáni plató kőzeteit. Itt az andezites lávafolyamok, piroklasztitok halmaza és a legfelső vulkáni törmelék-halmaz a jellemző.

A földtanhoz köthető erőforrások

Azok a földtani események, amelyek lejártszódtak, egész Erdővidéken változatos altalajkincseket eredményeztek, amelyeket így lehet csoportosítani: az alpesi hegységképző mozgásból származó hegyek kincsei, az üledékes medence kincsei és a vulkáni tevékenységből származó altalajkincsek. Fontossági sorrendben beszélünk energetikai erőforrásokról, fémekről, ásványvizekről, építőanyagokról, bútorfestésben pigmentként használt ásványokról, féldrágakövekről.

A lignit, mint energetikai erőforrás, az üledékes medence kincsei közé tartozik. A hat rétegből csak az első és a harmadik bír gazdasági jelentőséggel. A kitermelés 1873-ban kezdődött Köpecbányán, majd kiterjeszkedett a nyugati medenceleányban Felsőrákosra, Barótra, Vargyasra, valamint a keleti leányban Bodosra. A Ion Petrescu által 1987-ben közzétett táblázat szerint a Baróti-medencében található lignit kalóriaértékének felső határa 6868 kcal/kg, amit Vargyason az első szénrétegben határoztak meg, alsó értéke pedig 1836 kcal/kg, amit Bodosban a harmadik rétegben határoztak meg.

A 2000-es évek elejétől sorra álltak le a kitermelések. Az a külszíni fejtés állt le utolsónak, 2017-ben, amelyet 1996-ban nyitottak meg Felsőrákos határában, az Olt folyó árterében.

A fémek közül kiemelhető a vasérc, amely több formában fellelhető. A Persányi-hegység kristályos kőzeteihez kötődik a hematitos ásványosodás a Szármány-patak vízgyűjtő medencéjében. Bányai János ugyancsak hematitról beszél a Kakukk-hegy vulkáni kúpjához tartozó Fekete-hegyen, „Kakukk-hegyi gyémántok” néven. A vulkáni törmelékek sajátos ásványosodási folyamatai következtében sziderit és limonit képződött, amit Bodvajtól kezdve Magyarhermányon és Erdőfülén keresztül, Székelyszáldobos határáig termeltek ki. Alacsony vastartalmuk miatt már az 1950-es években kiderült, hogy gazdaságilag ezeket a lelőhelyeket nem érdemes hasznosítani.

Magyarhermány határában, a Keselyő-patak völgyében szintén Bányai János mangánérc-lelőhelyet említ, ami olyan kicsi, hogy gazdaságilag soha nem hasznosították.

Az erdővidéki vulkáni tevékenység utóhatása a magmakamrákból mai napig felgőzölgő CO₂, aminek a felszín alatti vizekben való feloldódása folytán nagy mennyiségű ásványvíz jut a felszínre. Közel 80 ásványvízforrás

azonosítható, különböző összetétellel és jelleggel. Ezek az ásványvizek a vetővonalak mentén találhatóak, és vagy természetes módon kerülnek a felszínre, mint források, vagy feltáró fúrásokon keresztül. Az utóbbiak legnagyobb számban Bibarcfalván találhatóak, ahol gazdaságilag „Biborțeni” név alatt hasznosítják.

Erdővidék építőanyag gazdagsága számottevő. Itt is érvényesül az az elv, amit előzőleg említettünk: ezen altalajkincsek egyrészt a medencét körülölelő hegykoszorú anyagaiból, másrészt a medence üledékeit képező anyagokból állnak. Az előzőhöz tartoznak, keletkezési sorrendben: a Persányi-hegység mészkövei, homokkövei, a Dél-Hargita andezit lávafolyásai, a dacit tufa, a „darázskő” néven ismert fiatalabb homokkövek. A másodikhoz tartoznak: az agyag, amely közel van a felszínhez, és néha még a 6 m vastagságot is eléri, a kétféle márga, amit a kötőanyagiparban lehetne hasznosítani és a folyók ártereinek kavicsrétegei.

Pigmentként a bútorfestésben használt ásványok szempontjából meg lehet említeni a következő ásványokat: goethit, limonit, hematit, grafit, zöld pala, kalcit, malachit, bauxitos agyag, mangán, kaolin, szeladonit.

Két féldrágakő jelenlétéről tudunk a Persányi-hegységben: az ametiszt, ami egy egyszerű mangánnal és néha vassal szennyezett kvarc, és a jáspis, ami szintén vas-oxiddal szennyezett kvarc.

Fontos még megemlíteni másik két altalajkincset, amelyeket a múltban kitermeltek: a Persányi-hegységben található szerpentinitet és a vulkáni platóon található diatomitot. A szerpentinitet az asbesztgyártás alapanyaga. A diatomitot, mint szerves eredetű szilikátot, szűrőanyagként használják a vegyiparban és hatóanyag-hordozóként a gyógyszeriparban.

Domborzat

Erdővidéken két jól elkülöníthető domborzati egységgel találkozunk: a Baróti-medence és az ezt körülvevő hegykoszorú: a Persányi-hegység, a Dél-Hargita és a Baróti-hegység.

Az általunk behatárolt medencének elkészítettük a számítógépes terepmodelljét, ami alapján a medence átlagmagassága tengerszint felett 534,091 m, legmélyebb pontja 460,254 m, az Olt folyó medrében a szorosba való belépéskor, és legmagasabb pontja 726,985 m, Magyarhermánytól keletre a Barót-patak és a Fenyős-patak közötti gerincen.

Az olaszteleki Bolond borvíz. Szász Árpád felvétele

A medence vízhálózatának átlagsűrűsége 1,66 km/km², a maximum érték 3,85 km/km², a patakok összefolyásánál, a legkisebb érték a vízváltakokon, gerinceken mérhető, és 1 km/km² alatt van. A lejtők átlag dőlési szöge 5,5°, a maximum 54,3°. A legnagyobb lejtőszögű területek ott találhatóak, ahol a medence az öt körülvevő hegykoszorúval találkozik. Figyelemre méltó, hogy a medence 145 km² területének több mint 60%-a 6°-nál kisebb lejtőszöggel rendelkezik. Az égtájakhoz viszonyított kitettségi térkép azt mutatja, hogy a medence területének csak 10,4%-a vízszintes, 8,64%-a északi, 8,12%-a északkeleti, 9,67%-a keleti, 12,67%-a délkeleti, 12,31%-a déli, 11,93%-a délnyugati, 13,57%-a nyugati és 12,72%-a északnyugati lejtő.

A medence domborzatának általános aspektusában két, egymással ellentétesen ható erő játszik szerepet: a tektonika és a vulkánosság, mint a Föld belsejéből származó erő és a kiemelkedett domborzati formákat romboló külső erő. Ennek köszönhető az, hogy ma a medence tagolt. El lehet különíteni két medencelebensyt: egy nyugatit, ami terjedelmesebb, a Kormos vetővonalára szabott, és egy keletit, a bibarcfalvi szorosostól keletre, ami kisebb és magasabb. Ezeken kívül azonosítani lehet a nyugati lebenyben két medenceöblöt: a vargyasit és a felsőrákosit, a keletiben pedig a bodosi medencezugot. Ezt az általános aspektust kimondottan e terület jellegzetes tektonikája irányította: a nyugati medencelebensyt egy nagy

tektonikus árok, a bibarcfalvi szoros egy sasbércben mélyült, a keleti lebensyt egy másik tektonikus árok. Az említett medenceöblök is kisebb tektonikus árkok, amelyeket az északnyugat-délkelet vetővonalak szabnak meg. A bodosi medencezug hamarabb kezdett süllyedni, mint a keleti lebensyt, ezért elkülönült.

A medencét kitöltő kőzetek minőségükönél fogva rányomták bélyegüket a medence domborzatára. Ott, ahol a puha kőzetek (márga, agyag, homok) vannak a felszínen, az enyhe lejtők (2–6°), a legömbölyített, alacsony (550–600 m) gerincek, a széles völgyek jellemzők. Ott, ahol a keményebb kőzetek (vulkáni törmelék, áthalmazott lapilli, horzsakő) alkotják a felszínt, nagyobb a lejtőszög (6–10°), s legömbölyített, de magasabb (600–650 m) gerinccel találkozunk. Az északkeleti és északi medenceperemen a kőzetek még keményebbek (andezites-dacitos vulkáni agglomerátum, különböző méretű kavicsok), így a felszín aspektusa inkább egyenes, enyhén domború, amely lejt északkeletről délnyugat felé. Ez a vulkáni plató része, a gerincek magassága 650 és 750 méter között van.

A folyóvizek völgyei nagymértékben a sokszor emlegetett vetővonalak mentén mélyültek a felszínbe, így párhuzamosak észak-dél irányban. Így húzódnak a Vargyas-, a Kormos-, a Barót-patakok völgyei. Mellékvölgyeik – Tölgyes, Valál, Kovácsok, Gerend, Fenyős, Sűgő – inkább északkelet-délnyugat irányúak.

Kelet-nyugat irányú az Uzonka völgye és a Barót-patak az Uzonkával való összefolyástól Bibarcfalva nyugati végéig, innen pedig átfordul északkelet-délnyugati irányba. A teraszok, mint folyóvízi domborzati forma, hiányoznak a Baróti-medencéből. Kivételt képez egy kis rész a Barót-patak völgyének jobb oldalán, Kisbacon és a bibarcfalvi temető között.

A Vargyas völgyének jobb oldalán, Vargyas község és Felsőrákos mellett, illetve a Kormos völgyének bal oldalán, Bardoc községtől Barótig, látszólag nagyméretű terasza van (10–15 m az ártér szintje felett), csak ennek az eredete nem folyami. A Vargyas- és Kormos-patakok a medencének ezen a részén abba a tavi üledékbe mélyültek bele, ami akkor halmozódott fel, amikor a területet tó borította. Ez a domborzati forma jellegzetes a Baróti-medencére.

Az Olt folyó völgye sem tér el a medence többi völgyének jellegzetességeitől: a Kormos vetővonalát követi észak felé, majd nyugat felé fordul a nyugatkeleti irányú vetővonalra, nem alakított ki teraszokat.

A völgyek legalacsonyabb részére, az árterekre jellemző a folyamatos szélesedés a nagy egymásba ömlés területe felé, oda, ahol a Barót-patak, majd a Kormos-patak az Olt folyóba ömlik, és ahol a medence legalacsonyabb pontja van.

Erdővidék a neolitikum óta lakott terület. Az emberi társadalom tevékenységei visszatükröződnek a domborzatban. A lejtős területek hagyományos művelése kis „mezsgyék”, szántásból származó teraszokat hozott létre. A szénbányászat és az árvízmentesítésből származó antropogén domborzati formák a leglátványosabbak: belszíni fejtések felett, külszíni fejtések helyén bemélyedések tátonganak, meddőhányók magaslanak, folyóvizeknek új medreket ástak, holtágakat hagytak, kimagasló gátakat építettek, vasúti töltéseket hoztak létre, lejtőszöveget módosítottak építkezés céljából.

A felvázolt domborzat csak Erdővidék Baróti-medencéjére vonatkozik, de mi van a medencét körülfogó hegyekkel, amelyek szintén e néprajzi táj részei?

A Persányi-hegységnek Erdővidékhez tartozó területeinek átlag magassága 680 m körül van, legalacsonyabb pontja 465 m az Olt-szorosnál, és legmagasabb pontja 988 m a Les-tető. A gerincen, észak-déli irányban több, 900 m-t meghaladó csúcs van: Mál-tető 930,8 m, Alsómál-tető 929,7 m, Tiva-tető 945,5 m, ürmösi Feketehegy 966 m, Köveshegy 909 m. A 800 m-t meghaladó

Szénréteg a felette található márgával. Csiszér Levente felvétele

csúcsok a következők: Heveder hegyese 815 m, felsőrákosi Feketehegy 826 m, rákosi Tepő 820 m, Jáhoros 808 m, Malomkő 880 m. A hegység a Vargyas-szorosnál kettős gerincként kezdődik, mint vízválasztó a Vargyas és Kormos, illetve a Vargyas és Kishomoród között, majd a Hagymás-hágótól délre a főgerincből ujjszerűen mellékgerincek nyúlnak le délkelet, vagyis a Baróti-medence felé. Az Olt-szorostól délre egy főgerinc van dél-délkeleti irányba.

A völgyek átlagsűrűsége csak 1,1 km²/km², ami átlagos egy hegyvidéknek, de a völgyek mélysége csak 350 m, ami arra utal, hogy egy lesüllyedt hegységről van szó. A lejtők 54%-ának dőlésszöge 5 és 20° között van. A hegységre jellemző, hogy a 20–30° és 30° feletti lejtők szigetszerűen jelennek meg a mészkő-csúcsok körül. Adrian Cioacă szerint a Persányi-hegység lejtőinek égtájak szerinti kitettségének nagy része északi, utána következnek a déli lejtők.

Erdővidéken ennek a hegységnek a tektonikai domborzatát az a sásbérc adja, ami a Kormos-vetővonallal párhuzamos mellékvetők mentén kiemelkedve maradt. Ez a domborzatban egy nyilvánvaló magasslat a medence

szintjéhez képest. Ezen kívül a domborzatban megnyilvánul a Keleti-Kárpátok fő vetővonala, amely mentén a mezozoikumi kristályos egylet takaróredőként ráborult a flis övezetre. Ennek az iránya északnyugat-délkelet. Így ilyen irányú, enyhén süllyedt „tektonikus árkok” mellett kisebb, kiemelkedő „sásbérc” tűnnek ki. A gyűrt szerkezetek redőtetői legömbölyített csúcsok formájában látszódnak.

A Persányi-hegységet felépítő kőzetek közül leglátványosabb a mészkővön kialakult karsztos domborzat. A Vargyas-szoros, a Gódra, a Hagymás-patak völgye, a rákosi Tepő, az ürmösi Töpe mind gazdagok úgy felszíni karsztban („cukorsüveg” csúcsok, karrmezők, víznyelők, tőr, szurdokvölgy), mint felszín alatti karsztban (zsomboly, barlang).

A hegység völgyeire nem jellemző a párhuzamosság, de kevés az összetartó irányú is. Egy nagy konvergenciát lehet említeni az Olt-szoros előtt. A völgyoldalak meredeksége 5 és 20° között van. A Baróti-medencével ellentétben a Persányi-hegység völgyeinek vannak teraszai, csak a legfontosabb völgyeket említve: az Olt-szorosban öt terasz,

a Vargyas völgyének három terasza, a Rika völgyének két terasza van. A völgyek árterei nem nagyok, ritkán érik el a 100 m-t, ezt is ott, ahol kifutnak a Baróti-medencébe.

Az emberi tevékenység által létrehozott domborzati formák nem jellemzőek a Persányi-hegységre, de nem is hagyhatóak figyelmen kívül. A hegységet átszelő, vagy erdőkitermelés céljából létesített úthálózat bevágásokat, töltéseket eredményezett. A több évszázadra visszavezethető mészkőkitermelés, a szerpentin, a hematit, a bazalt felszíni kitermelései mai napig „ékeskedő” bemélyedéseket okoztak.

A Dél-Hargita Erdővidékhez tartozó területeinek a legnagyobb magassága 1558 m a Kakukk-hegy kalderájának a peremén, a legalacsonyabb pedig a vulkanikus plató széle, ami 550–600 m között van. Az átlagmagasság 800 m körüli, mivel a legnagyobb területet elfoglaló (40% az összterületből) plató magassága 550 és 950 m közötti. A vulkáni kúpok magassága emelkedik a Kakukk-hegyig (Lucs 1229 m, Láz 1392 m, Angyalka tető 1458 m), majd csökken (Nagy-Piliske 1373 m) a Nagy-Murgóig, ami 1016 m. A völgyek sűrűsége 1,5 km/

km², legkisebb a kúpok felszínén, ahol 0,5 km²/km², legnagyobb az összefolyásoknál és a kráterek belsejében. A legnagyobb szintkülönbség 1008 m, a legmagasabb pont a Kakukk-hegy csúcsa (1558 m), a legalacsonyabb pedig a Kormos ártere az Erdőfülébe érkezéskor (550 m). Ami a lejtők dőlési szögét illeti, elkülönülnek a következő területek: a vulkáni plató 0–6°, a platóba bevágó völgyek oldalai, a plató szélei és a vulkáni kúpok alsó harmada 6–15°, a kúpok és kráterek oldalai 15–35°. A lejtők égtájak szerinti kitétségében uralkodnak a déli és délnyugati lejtők, összesen 27% arányban.

A Dél-Hargita domborzatában nehezen észlelhető a tektonika hatása. Egyértelmű az a tény, hogy a kitérések már létező törésvonalak mentén történtek, és az is, hogy a magma nyomása újabb vetőket hozott létre, de mindezt a többrétegű vulkáni törmelék, piroklasztit, lávafolyás betakarta. Amit mégis a hegység tektonikai domborzatához lehet besorolni, mint tektonikus árkok, a nagy vetővonalakra íródott Kormos, Barót-patak, Sűgő-patak, Uzonka-patak völgyei.

A vulkáni szerkezet két jól elkülöníthető egységet alkot: a vulkáni kúpok, jellegzetes dőlésszögű kiemelkedő egységek és a vulkáni plató, majdnem vízszintes, lapos egység, amely nagy területet foglal el egész Erdővidéken. Fiatal szerkezetek lévén, a kúpok tejtéjén kráterek tátonganak, a Lucs és a Kakukk-hegy esetében kalderákról beszélünk, a Nagy-Piliske esetében csak kráterről. A Nagy-Murgónak nincs krátere, mivel olyan típusú kitérés volt, ami nem hozott létre krátert. A kráterek szélein, vagy belsejében kisebb andezites kiemelkedések maradtak meg, fő-, vagy mellék-lávafolyások helyei.

A földtani szerkezet jobban kifejeződik, habár vulkánok esetében ezt nem mindenki ismeri el. A két domborzati emelet: a kúpok és a plató, jól elkülöníthető szerkezet szempontjából. Amíg a kúpokban a láva- és a piroklasztitrétegek megdőltek a kráter felől a kúp alapja felé, addig a platón vízszintesek, vagy közel vízszintesek. Ez az elhelyezkedés a völgyek irányában is meglátszik, nagy részük megegyezik a rétegek dőlésével, tehát szimmetrikusak, mások, a kisebbek ezekre merőlegesek, tehát aszimmetrikusak. A kúpok átmérője csökken a Kakukk-hegy felől, ahol 8–10 km, a Nagy-Piliske felé, ahol alig 3 km. A plató egy átmeneti domborzati forma. Felnéz a kúpok magasságára és lenéz a medence felé. Enyhén lejt délnyugati

irányba, és mély völgyek által sűrűn szabdalta.

Ezek a völgyek képviselik a plató folyóvízi domborzatát. Rendszerint fiatal völgyek, megközelítik az észak–dél irányt, V keresztmetszettel, teraszok nélkül, szűkők a kúpok felől, kiszélesednek a plató szélénél. A medrük kevésbé mély, helyenként szétágazó, esetleg nagyon kanyarog, az ártér alig emelkedik a kis vízmeder fölé, áradások által hozott, vagy kifestett nagy kőtömbök kísérik. Az ártereken elmoscsarosodást lehet észlelni az andezitet felépítő agyagásványok kaolinná alakulása miatt. A mellékvölgyek betorkolásánál a befogadó folyóvíz árterén kisebb-nagyobb hordalékkúpok vannak.

A Baróti-hegység Erdővidékhez tartozó része délen Bölön község közigazgatási határával esik egybe, keleten Bacon községével.

A platón az emberi tevékenység nyomai jobban észlelhetők, mint a vulkáni kúpokon. Utak épültek erdő- és altalajkincs kitermelés céljából, aminek során bevágások, töltések készültek. A völgyek oldalain tátonganak az altalajkincsek kitermeléséből származó fejtések nyomai: kőbányák (andezit, dacit tufa), homokbányák, sziderit- és limonitbányák, diatomitbányák, mint negatív domborzati formák. Meg kell említeni azokat a töltéseket is, amelyek vagy a működő kohókat, vagy a belszíni vasbányákat szolgálták ki – ezek pozitív antropogén domborzati formák.

A Baróti-hegység Erdővidékhez tartozó része délen Bölön község közigazgatási határával esik egybe, keleten Bacon községével. A Hatodi-hágónál és Uzonkafürdőnél a mezozoikumi szerkezetek és a vulkáni szerkezetek mozaikszerűen helyezkednek el.

Ezek a határok között a legmagasabb csúcsok: Kurtaponk 959 m, Teksefej 935 m, Ól útja 877 m, Kis-bérc 842 m, Bükkfej 819,7 m, Tekerőfeje 786 m. Kurtaponk és a Barót-patak medre Bibarcfalvánál (490 m) között a szintkülönbség 469 m. Átlagmagassága 680 m.

A völgyek átlagsűrűsége 2,6 km²/km². A lejtők dőlési szöge mérsékelt: az összterület 47%-át 15° és 20° közötti lejtők teszik ki. A főgerincek észak–dél irányba futnak, és hármat lehet azonosítani a terepen: 1. Várbükk (654 m) és az Ajta-patak között a hegység nyugati

peremén, 2. Uzonka-pataktól Előpatagig a hegység közepén és 3. a Hatodi-hágótól Sepsikőrőspatakig a keleti peremen.

A hegységet körülvevő alacsony területekhez viszonyítva úgy néz ki, mintha egy egységes sasbérc lenne, de a szélein található törésvonalakon kívül, amelyek mentén elkülönül, egy fontos törésvonal a Kormos-törésvonallal párhuzamos vető, amely behatol déli irányba, és kialakítja a Szárazajta–Középjata tektonikus árkot. Tehát az Olt folyó észak felé irányuló szakasza felől nézve: van egy sasbércünk, ami a nyugati gerinc. Ezt követi kelet felé a Szárazajta–Középjata tektonikus árok, majd tovább keletre az a sasbérc, amely ugyanaz az Olt folyó dél felé irányuló szakasza felett uralkodik. A gyűrt szerkezetek a Baróti-hegységben azoknak a gyűrődéseknek a felszínén való tükröződése, amelyek a Baróti-medence fundamentumában is jelen vannak: redőteknők és redőtető, amelyeket az alpesi hegységképződés hozott létre. Általában a gerincek a redőtető, de például az Ajta-patak völgye egy redőtetőben mélyült, miközben Tekse feje egy felfüggesztett redőteknő. A kőzetek (kráterkori homokkővek, konglomerátumok, márgák, agyag) erózióval szembeni ellenállása miatt a domborzat monoton: legömbölyített gerincek, csúcsok, enyhébb lejtőszögű hegyoldalok, tehát nincs semmi látványos kőzetmorfológiai domborzati forma.

A viszonylag sűrű völgyhálózat a folyóvizek által létrehozott domborzat fő eleme. A hegységet 4 millió évig tő vette körül, ez a tő képviselte a völgyek erózióbázisát, szintjének változásai teraszokban kellene, hogy tükröződjene, de ezek vagy hiányoznak, vagy nagyon nehezen észlelhetők. Ami megfigyelhető, az is olyan terasz, amit a visszahúzóó tő üledékeibe vágtak bele a nagyobb folyóvizek.

Az árterek nem nagyok, általában alig érik el a 200 m szélességet (a legtöbb alig 50–100 m), és a völgytalpak felett 0,5–2 m-re helyezkednek el.

Az antropogén domborzat majdnem jelentéktelenül képviseli magát: növénytermesztésből származó agroteraszok és legeltetésből származó bioteraszok alakultak ki a települések közelében.

Éghajlat

Erdővidék éghajlatának jellemzésére a baróti meteorológiai állomás adatait lehet felhasználni. Az állomás

A Széchenyi-szirt a Vargyas-szorosban. Demeter Zoltán felvétele

508 m magasan fekszik, adatsora 1960-ban kezdődik. Vannak ennél korábbi adatok is, 1952-től, csak adatsor felállítására nem alkalmasak, mert 1960-ban költöztették az állomást a mai helyére.

A sokévi átlaghőmérséklet 7,79 C°, a leghidegebb hónap január átlaga -4,1 C°, a legmelegebb hónap július 18,22 C°-kal. Tehát az évi hőmérsékletingadozás 22,32 C°, így ebből a szempontból nem beszélhetünk kontinentális éghajlatról. A legalacsonyabb hőmérsékletet 1963. január 18-án és 23-án mérték, ami -31 C° volt. Megközelítő hőmérsékletet, -30,9 C°-ot mértek 1985. január 14-én. A legmagasabb hőmérsékletet, 36,8 C°-ot, 1985. július 31-én mérték. Megközelítő értékeket, 36,3 C°-ot 2007. július 24-én, illetve 36,1 C°-ot 1988. július 6-án mértek.

Átlagban egy évben 135 olyan napot jegyzünk, amikor a minimum hőmérséklet 0 C° alatt van, a nyári napok száma (napi maximum hőmérséklet 25 C° feletti) 59, a trópusi napok száma (napi maximum hőmérséklet 30 C° feletti) 11, a legkorábbi fagy 2004. szeptember 11-én, a legkésőbbi 1992. május 27-én köszöntött be.

A sokévi átlag csapadékmennyiség 601,4 mm, amiből a legkevesebb (81,76 mm) télen hull, és a legtöbb (248,5 mm) nyáron. Az évi csapadékjárás, mint minden mérsékelt éghajlaton, szabálytalan. Mégis a sokévi havi értékek azt mutatják, hogy van két hónap, amikor a csapadék mennyisége minimális: január 24,9 mm-rel és november 28,3 mm-rel, és van két másik hónap, amikor a csapadékmennyiség maximális: június 91 mm-rel és december 31,66 mm-rel. A 24 óra alatt lehullt legnagyobb csapadékmennyiséget 1975. július 12-én mérték: 96 mm-t.

Az adatok aprólékos feldolgozása közben ki lehet szűrni, hogy legkorábban hó 2010. október 9-én esett, a legkorábbi hóréteg 1985. november 1-én lett. A legkésőbbi havazás 1989. és 2010. május 8-án hullt. Voltak szélsőséges esetek is: az 1998. március 10. és 31. között elterülő hóréteg vastagsága március 22-én még 22 cm volt, vagy az 1997. április 5. és 20. között elterülő folyamatos hóréteg 18-án még 18 cm vastag volt. Ami a legvastagabb hóréteget illeti: ez 1985. február 13-án hullt: 43 cm, amiből 42 cm megmaradt egészen február 23-ig.

A száraz időszakokra vonatkozóan a feldolgozott adatok azt mutatják, hogy a leghosszabb eső nélküli időszak hossza 33 nap: ezt 2000. szeptember 23. és október 27. között jegyezték.

A harmadik éghajlati elem, amiről említést kell tenni, az a szél. Az átlag szélsébség 2,2 m/s, és az év 120 napjában egyáltalán nem fúj, ami egy év 32,8%-a. Leggyakrabban nyugatról fúj, ami 19,44%-ot tesz ki, majd következik délnyugat 17,28%-kal és dél 16,83%-kal.

Következtetésképpen elmondható, hogy Erdővidéknek mérsékelt átmeneti éghajlata van, átmenet az óceáni jelleg és a szárazföldi jelleg között, és hogy a medence, mint domborzati forma rányomja bélyegét az éghajlatra, a ködös napok számával (több mint 120) és a hőmérsékleti inverziókkal.

Vízrajz

Folyóvizeink mind az Olt vízgyűjtő medencéjéhez tartoznak. A fontosabbak követik a nagy vetővonalak irányát. Az észak-dél irányú törésvonalakat követik: az Olt Miklósvárig, a Vargyas, a Kormos az Oltba való beömlésig,

a Barót-patak a bodosi hídig és a Ságó a torkolatig. A nyugat-keleti irányú törvonalat követik: az Uzonka, a Barót-patak a bodosi hídtól, az Olt Miklós-vártól.

A Vargyas a Madarasi Hargita kráteréből ered 1570 m magasságból és 45 km után 479 m-en ömlik a Kormosba. Vízyűjtő területe 106,56 km², amiből 43,5% erdő. Sokévi átlag vízhozama 2,25 m³/s. A valaha mért szélsőséges vízhozamok így alakultak: 169 m³/s 1975. július 3-án, illetve 0,086 m³/s 1968. január 21-én.

A Kormos a Lucs lápból ered 1107 m magasságból és 54 km után, 464 m-en ömlik az Olt folyóba. Vízyűjtő területe 200 km², amiből 75,8% erdő. Sokévi átlag vízhozama 1,67 m³/s, a szélsőséges értékek: 84 m³/s 2010. június 26-án, illetve 0,123 m³/s 1984. január 13-án.

A Barót-patak a Kakukk-hegy kráteréből ered 1360 m magasságból és 40 km után 464 m-en ömlik ugyancsak az Olt folyóba. Vízyűjtő területe 126 km², amiből csak 34,4% erdő, tehát a leghajlamosabb a szökőárképzésre. Sokévi átlag vízhozama 1,5 m³/s, a szélsőséges értékek így alakultak: 211 m³/s 1994. június 7-én, 0,11 m³/s 2000. július 11-én és 13-án, azzal a megjegyzéssel, hogy 1982 előttről nincsenek adatok.

Az Uzonka-patak a Nagy-Murgó és a Borvíz-tető közötti nyereg alól ered 700 m magasságból és 28 km után 496 m-en ömlik a Barót-patakba. Vízyűjtő területe 95 km², amiből 35,5% erdő. Sokévi átlag vízhozama 0,46 m³/s, a szélsőséges értékek így alakultak: 52,3 m³/s 1991. július 4-én, illetve 0,028 m³/s 2007. július 25-én.

Amint említettük, az Olt folyó gyűjti be Erdővidék összes folyóvizét, helyi eróziós bázisként viselkedik az összes folyóvízi eróziós jelenségnek, amely ebben a régióban lejátszódik. Az 1970-es árvíz után elszenvetve a legátfogóbb szabályozási és árvízvédelmi munkálatokat, amelyeket Erdővidéken valaha is elvégeztek. Mielőtt a Baróti-hegységet megkerülné, sokévi átlag vízhozama 9,28 m³/s Mikóújfalunál, érték, ami 50,6 m³/s-ra nő Olthévíznél. Ebben a 40 m³/s-os gyarapodásban benne van az a több mint 5 m³/s, ami jórészt Erdővidékről gyűl össze.

A vidék tavait négy típusba lehet sorolni: a szén felszíni kitermelése után maradt mélyedésekben kialakult tavak, belszíni kitermelések feletti felszín behorpadásokban kialakult tavak, holtágak, és haltenyésztésre kialakított tavak. Az első típusból Vargyason van három, összterületük 3,6 ha, Felsőrákoson, a Nádas-patak irányában négy, összterületük

1,99 ha, az Olt árterén van egy, a legújabb, aminek a területe 4 ha. Bodosban, ahol a felszíni kitermelést ökológiailag rehabilitálták, létrehoztak egy 1 ha-os tavat. Mindez összesen 10,5 ha vízfelület. A belszíni kitermelések felett négy tó alakult ki, amiből egy Köpecbányán, területe 1 ha, kettő a Technika-telepnek nevezett helyen, összfelületük 4 ha, és egy Barót várostól keletre, területe 4 ha, tehát összesen 9 ha.

Az Olt és a Kormos kisvízmedre-it kiegyenesítették, sőt, a Kormosnak új medret ástak, és a Rika-patakkal egyesítették árvízvédelmi célból. Ezeknek a munkálatoknak az eredménye az Olt melletti holtárokfűzér Bölöntől az Olt-szorosig, ahol összesen most 18 holtárok van. A Kormos szabályzásából ma már csak három holtárok maradt, a többi már eutrofizálódott, és csak mint vizes terület tartható számon.

A vulkáni tevékenység 40–35 ezer évvel ezelőtti leállása nem azt jelenti számunkra, hogy ez teljesen megszűnt, hanem azt, hogy azóta is folyamatos a CO₂ és a hő kibocsátása. A beszívárgó víz felmelegedik, oldódik benne a kigőzölgő CO₂ és nagyobb oldási képességre tesz szert, vagyis a szénsavon kívül nagy mennyiségű ásványi anyag lesz jelen benne. Nyomás alá kerülve a kőzetrepedéseken, vetőkön keresztül felszínre jut. Így jöttek létre ásványvízforrásaink.

Erdővidéken közel 80 ilyen forrás van, amelyeket a felszínre jutási mód szerint háromfelé lehet osztani: természetes források, kitermelés céljából megfűrt borvizek és a bányajaratok feltöltődése után, a szellőztető nyílásokon keresztül kijutott források.

Az általunk felkeresett források száma 52, ahol a következő fizikai és vegyi tulajdonságokat vizsgáltuk: hőmérséklet, pH, össz oldott ásványi anyag-, CO₂- és hidrogén-karbonát-tartalom. Az eredmények mélyreható elemzése túl hosszadalmas lenne, és esetleg untatná az olvasót, ezért csak néhány szélsőséges értéket emelünk ki, és a következtetéseinket mutatjuk be.

Legmelegebb vizű forrásunk az olaszteleki Bolond borvíz 21,3 C°-kal, ami egy fúrásan keresztül jut a felszínre nagy mennyiségű, heves szén-dioxid-kitörésekkel egyszerre. Leghidegebb a 6,2 C°-os nagybaconi borvíz. Legsavasabb a kisbaconi – romhányi, szénsavmentes ásványvíz töltése céljából fűrt forrás, pH-ja 5,03, leglúgosabb egy bánya szellőztető nyílásán felszínre jutó borvíz, amely a 122-es megyei út bal oldalán található Barót és Bibarcfalva között, a pH-ja 6,61. Ugyanez a borvíz oldott ásványi anyaga a legnagyobb: 1790 mg/l, legkisebb oldott

ásványi anyaggal a magyarhermányi – szénáskerti borvíz rendelkezik 216 mg/l-rel. A Felsőrákos északi kijáratánál található hidrogeológiai fúrásan keresztül felszínre jutó borvíznek van a legnagyobb oldott szén-dioxid-tartalma: 2112 mg/l, a legkisebb pedig a baróti csordajárónál, bányaszellőztetőn keresztül felszínre jutott víznek van: 0 mg/l.

Az elemzett fizikai és vegyi tulajdonságok rámutatnak a vízadó réteg milyenségére, arra, hogy melyik vetővonal mentén kerülnek a vizek a felszínre. Például: nagy hidrogén-karbonát tartalmú vizek esetében a vízadó réteg a mezozoikum kőzetegyet felszíne, kis oldott ásványi anyag, de nagy szén-dioxid-tartalmú vizek esetében a vízadó réteg a legfelső vulkáni törmelék (Magyarhermány környéki borvizek). Nemcsak térképen, hanem tulajdonságaik alapján, amelyek hasonlóak, a borvizek szépen csoportosulnak a nagy vetővonalak mentén: a Kormos-vető mentén (Felsőrákos, Olasztelek, Székelyszáldobos, Erdőfüle), az északnyugat-délkeleti vető mentén (Vargyas), a Kormos vetővel párhuzamos törés mentén (Kisbacon, Magyarhermány, Bodvaj) és a nyugat-keleti vetővonal mentén (Barót, Bibarcfalva, Nagybacon, Ságó, Uzonkafürdő).

Azt hiszem, meg kell jegyezni itt, hogy a felmért tulajdonságok nem örök értékűek, mivel a feltörő mofetta mennyisége állandóan változik, így a víz oldóképessége és az ezzel összefüggő vegyi összetétel is.

Felhasznált irodalom

- Băcăința, Nicolae: *Munții Baraolt – Studiu geomorfologic*. Editura Academiei Române, București, 1999.
- Bányai János: *A Magyar Autonóm Tartomány hasznosítható ásványi kincsei*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957.
- Cioacă, Adrian: *Munții Perșani – Studiu geomorfologic*. Editura fundației România de mâine, București, 2002.
- Császár Levente: *Depresiunea Baraoltului studiu integrat de geografie fizică*. Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2015.
- László Attila: *Studiul geologic al structurilor vulcanice din partea sudică a Masivului Harghita*. Teză de doctorat, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1999.
- László Attila – Dénes István: *Elemente structural-tectonice pentru un model evolutiv în zona Bazinului Baraolt*. *Acta Siculica*, Muzeul Național Secuiesc – Muzeul Secuiesc al Ciucului, Sfântu Gheorghe, 1997. 9–16. o.
- Petrescu, Ion (colab.): *Geologia zăcămintelor de cărbuni*. Vol. II. Editura Tehnică, București, 1987.

Balácsi Ágnes

Kapcsolatunk a természettel 100 éve és ma

Napjaink kihívásai közé tartozik az ökológiai válság mérséklése, melynek politikai, gazdasági és társadalmi hatásai mind globálisan, mind helyi szinten megnyilvánulnak. Ez a válság bizonytalanságba sodorta az emberiség jövőjét, és sürgeti a megoldásokat.¹ Megoldásként a fenntarthatóság fogalma – mint biztonságos jövőt és emberi jólétet ígérő jövőkép – tört be a tudományból a köztudatba, és mára már számos ágazatban megjelenik.

A fenntarthatóság nehezen kivitelezhető elmélet – a gazdasági, az ökológiai, a társadalmi és kulturális igényeink harmonizálása úgy, hogy a jelen és a jövő nemzedékei is minőségi élethez juthassanak. Sajnos a fenntarthatóság olyan döntéseket és lépéseket követel, amelyek ellentmondanak a jelenlegi kapitalista világképünknek. Számos fenntarthatóság-kutató számára az ember visszafordulása a természethez egy olyan fordulópont, ami megváltoztatná az emberiség válaszát az ökológiai válságra. Azonban az eddigi fenntarthatóság-kutatás és -gyakorlat

elhanyagolt egy meghatározó elemet – az emberek belső világát, úgymint az érzelmeket, a gondolatokat, az identitást vagy a hitrendszert. A legfrissebb kutatások erre a belső világra irányítják a figyelmet, hiszen ez tartalmazza az ember világképének alkotóelemeit és a fenntarthatóság irányába vezető cselekedetek mozgatórugóit.² Bár a fenntarthatóság ígéretes jövőképpel szolgál, nincsenek receptek arra, hogyan érhető el gyakorlatban, és hogyan erősíthető az ember és a természet kapcsolata.

A tudomány az ember-természet kapcsolat öt formáját különbözteti meg: anyagi, tapasztalati, érzelmi, gondolati és filozófiai.³ Mindezeket nagyban befolyásolják a megélhetésért folytatott tevékenységek, a kulturális közeg, a világnézet, és nem utolsósorban a kormányzati és civil intézmények. Az ember-természet kapcsolathoz a természet úgynevezett értékei társíthatók, amelyek életben tartják ezt a kapcsolatot.⁴ Ezek lehetnek: a természet belső értékei (pl. táj szépsége, biodiverzitás), az eszköz alapú értékek – minden, amit az ember felhasznál (pl. nyersanyagok) – és a kapcsolati értékek, amelyek a közösséget/egyént a természethez kapcsolják társadalmi, kulturális szempontból (pl. hagyományok – aratás, szüret, íratlan tudás, hely története).

Az ember és természet kapcsolatának boncolgatására és a fenntarthatóság kérdésének elemzésére jó példák a hagyományosan és a mérsékeltén használt kultúrtájak. A kultúrtáj, mint neve is rejti, a kultúra (emberi tevékenység) és a táj (természeti környezet) kölcsönhatásából létrejött terület megnevezése. A hagyományosan használt kultúrtáj alatt a régi paraszti kultúra maradványait őrző tájhasználatot értjük (pl. erdélyi fás legelők, közbirtokossági legelő- és erdőgazdálkodás),

A Köpec és Barót közötti rét a köpeci szillel, háttérben a Dél-Hargita-hegység.
Kép: <http://www.emlekgyar.ro>

Parasztház Vargyason, 2008-ban. Demeter Zoltán felvétele

míg a mérsékelt tájhasználaton a modern, de még nem intenzív gazdálkodási formákat (pl. biogazdálkodás, kis léptékű gazdálkodás). Az intenzíven használt táj az élő rendszereknek egy nagyon leegyszerűsített változata, ahol a terményből származó jövedelem áll a középpontban (agrobiznisz az átvett kifejezés), minden más érték elenyésző.

A hagyományos és mérsékelt használt kultúrtájak mint biokulturális szigetek maradtak fenn Európában az intenzív tájhasználat és az optimalizált termelés korszakában.⁵ Ezek a tájak a megélhetés mellett még rengeteg társadalmi (pl. hagyományok, kapcsolatok, tudás) és ökológiai vonatkozást (pl. biodiverzitás, talajvédelem, klímamérséklet) is hordoznak. Ezért nagy szerepet kapnak egy fenntarthatóbb tájgazdálkodási minta kialakításában a jövőre nézve. Erdélyben és Románia számos más régiójában több hagyományosan vagy mérsékelt használt táj maradt fenn, mint más országokban. Sajnos ez nem egy tudatos tájhasználatnak köszönhető, hanem a rendszerváltás utáni kedvezőtlen kormányzati és piaczgazdasági viszonyoknak, amelyek Románia vidéki régióit érintették. A jelenlegi tájhasználat intenzitását meghatározzák az Európai Unió piaczgazdasági viszonyai (az intenzív termelés biztosíthatja a piacon maradáást). Bár pl. a közös agrárpolitika elvekben szorgalmazza a biodiverzitás védelmét és a fenntartha-

tóságot, az országos agrárpolitika nem foglal állást a fent említett kultúrtájak fenntartható használata mellett, és hiányoznak a tájvédelemmel kapcsolatos természetvédelmi stratégiák is országos szinten. Számos kutató hangsúlyozta az elmúlt években az erdélyi tájak szociális-ökológiai fontosságát és az értékek sebezhetőségét a globalizációval, a gyenge agrár-, erdészeti és természetvédelmi politikákkal, a döntéshozással, vagy az emberi tudatosság hiányával szemben.⁶

Ember és természet kapcsolata Erdővidéken

Erdővidék és az erdővidékiek kapcsolata a tájjal és a természettel szerepelt egy nemzetközi kutatásban, egy 2017–2018 közötti esettanulmányként, több más erdélyi és németországi esettel együtt. A kutatás a Leuphana Egyetem (Németország) és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem munkatársainak közreműködésével zajlott. A vizsgált időszakot az adatközlők emlékezete alapján terjesztettük ki az elmúlt száz évre (1918–2018). Erdővidéken, Bardoc községben összesen húsz interjút készítettünk olyan személyekkel, akik ismerték a tájat és annak változásait (pl. erdészek, gazdálkodók, természetjárók, döntéshozók).

Kutatásunkban választ kerestünk arra, hogy miként befolyásolták a tájhasználatban végbement változások az

ember és természet kapcsolatát a vizsgált időszakban, illetve milyen lehetőségek rejlenek az ún. gazdasági elmaradottságban a fenntartható jövőre nézve.

Erdővidék az erdélyi vidékfejlődés egyik végpontját képviseli, gazdaságilag az elmaradottabb térségek közé tartozik. Inkább kisebb-közepes méretű vegyes gazdálkodásra (növénytermesztés és állattenyésztés) alkalmas, gazdag erdő és gyepterületekben, vadállományban és földrajzilag elszigetelt terület a nagyvárosoktól. Összességében természeti és kulturális értékekben bővelkedik, de van bányai múltja is.

Hogyan változott a táj az elmúlt évszázadban?

A kortárs Románia számos jelentős kormányzati, gazdasági és társadalmi változáson ment át, amelyek hatással voltak a tájhasználatra és az ember-természet kapcsolatra lokálisan is. Az eredmények alapján négy kormányzati időszak befolyásolta az erdélyi kultúrtájak használatát az elmúlt évszázadban. Az első (1947 előtt) a világháborúk időszaka, melyet az agrárreformok, a folyamatos gazdaságpolitikai átszerveződések és az agrártársadalom átalakulása (kis- és nagybirtok) jellemzett egészen a szocialista Románia megalakulásáig.

Erdélyben és Románia számos más régiójában több hagyományosan vagy mérsékelt használt táj maradt fenn, mint más országokban.

A második a szocializmus kora (1947–1989), amely az ország gazdasági fellendülését az erőforrások kiaknázására alapozta. Ez megszüntette a hagyományos családi gazdaságokat és a tájhasználat ősi formáját, az önellátást. Az erőforrások, pl. az államosított erdők, illetve a kollektivizált mezőgazdasági területek többé nem a közösség szükségleteit szolgálták, hanem az országét. Egy viszonylag zárt rendszerből (amikor a táj adta lehetőségekre alapozott a közösség) egy nyitott rendszer alakult ki (az országos/nemzetközi piacra való termelés). Az ezzel egy időben történő iparosodás és a szocialista propaganda jobb életet és egy ígéretes jövőképet nyújtott az akkori

vidéki elmaradottsághoz képest, így sokan az iparban kerestek megélhetést helyben, vagy városban. A közösségek nagymértékben elszakadtak a tájhasználattal kapcsolatos hagyományaitól, értékrendszerétől és a tájtól is.

A harmadik időszak (1990–2007) Románia újjászervezése a szocializmus bukása után és az Európai Unióhoz való csatlakozás előkészületének ideje. A kilencvenes években az erdővidékiek visszatértek a hagyományos/mérsékelt tájhasználathoz, technikai felszereltség és tőke hiányában, vagy mert folytatni kívánták a szocializmus előtti önellátást (főleg az idősebbek). Aztán a nem megfelelő szerveződés és piacgazdasági viszonyok következtében sokan feladták a termelést, a területeket bérbe adták vagy felhagyták. Erdővidéken ez a folyamat aránylag lassabban zajlott, mint a dinamikusabb vidékeken. Ennek ellenére itt is megfigyelhető volt egy nézőpontbeli változás, ami a családi és természeti erőforrásokat illeti – ezeket egyre a kapitalizmus szellemében használták, mint gyors pénzforrási lehetőséget, de nem minden esetben mint hosszú távú befektetést. Továbbá a társadalom körében kialakult az igény egy modern, nyugati életstílusra. Az ipar összeomlása és az európai határok megnyitása után beindult a munkaerő vándorlása külföldre, időszakosan vagy örökre, ami a mai napig tart.

A negyedik időszak (2007 után), a kiteljesedő kapitalizmus és az intézményi átszerveződések kora az EU többszintű kormányzására. Erdővidék jobban megőrizte vidéki jellegét és a mérsékelt tájhasználatot a viszonylagos elszigeteltsége következtében, viszont az európai agrár- és környezetvédelmi szabványok bevezetése kihatott a tájhasználatra. Az életszínvonal emelkedett, de a fiatal nemzedék kevésbé érdekelt a tájhasználattal kapcsolatos tevékenységekben, és főleg az értelmiségieknek nehéz az elhelyezkedés. Természetesen ez egy leegyszerűsített magyarázata a tájban végbement változásoknak, aminek sok más gazdasági és társadalmi vetülete ismeretes.

Hogyan változott az ember és a természet kapcsolata az elmúlt évszázadban?

Az eredményeink alapján a kultúrtájak szintjén végbement változások gyengítették az ember és a természet kapcsolatán az elmúlt évszázadban Erdővidéken is, bár összehasonlítva más

térségekkel a kapcsolat élőbbnek jellemezhető. A változó politikai paradigmák (pl. szocializmus, kommunizmus, kapitalizmus, europaizmus) és az ezeket jellemző kormányzati szerkezetek voltak a legbefolyásosabb tényezők.

Az *anyag*i kapcsolat a természettel az élet fenntartásához szükséges javak használatát jelenti, amely egyéni és közösségi szempontokból is vizsgálható. Bár az elmúlt évszázadban a közösség anyagi kapcsolata gyengült, de továbbra is jelentőséggel bír. Két típusú anyagi kapcsolat jellemezte Erdővidéket is. Azoké, akik még közvetlen kapcsolatban állnak a természettel (pl. saját használatra állítanak elő élelmiszert, vadgyümölcsöt, gombát gyűjtenek vagy a piacra termesztnek), és azoké, akik már csak közvetett kapcsolat által jutnak hozzá az anyagi javakhoz (pl. helyi, regionális vagy globális terméket vásárolnak). Sajnos, a fogyasztói társadalmi szokások, a bevásárlóközpontok és kistermelőt hátráltató piacgazdasági viszonyok nagyban segítik az anyagi kapcsolat meggyengülését, míg az igényeket helyi szintről globális szintre emelték.

A kultúrtájak szintjén végbement változások gyengítették az ember és a természet kapcsolatán az elmúlt évszázadban Erdővidéken is.

A *tapasztalati* kapcsolatot a természettel közvetlen érintkezések jelentik. Ezt a kapcsolatot nagyban befolyásolták a családi gazdaságokat és a vidéki életformát ért változások. A hagyományos tájhasználat rengeteg tapasztalatot nyújtott a közösség számára, és egy életformát, ami a természetben zajlott (nagy részét munkával). A tény, hogy mára a gépek átvették az emberek helyét a tájban, nem eredményezett több szabadidőt a természetben. A mai közösség természetben töltött ideje kevésbé a munkán, inkább a kirándulásokon, természetjáráson, fesztiválokon és pikniken alapul. Azok számára, akik a természettel kapcsolatos tevékenységeket folytatnak (pl. gazdálkodók, erdészek, vadőrök, természetjárók), ez a kapcsolat nagyon erős, és fontos elemét képezi az életüknek. A gyermekkori tapasztalatoknak nagy szerepe volt ennek a kapcsolatnak a megerősítésében, melyek a vidéki életformából eredtek (pl. részt vettek a ház körüli

munkákban, gyakorlati tapasztalatuk volt az állatok, gyümölcsfák gondozásáról). Az adatközlők aggodalommal tekintettek a mostani fiatalok szokásaira, és kihangsúlyozták, hogy meglehetősen kevés időt töltenek a természetben (pl. a technika elvonja a figyelmet, a szülők nem fordítanak elég hangsúlyt a szabadban töltött időre).

A *gondolati* kapcsolatot a természettel kapcsolatos tudásformák (pl. iskolában szerzett tudás, hagyományos ökológiai tudás, tapasztalat által szerzett tudás), a tudatosság és az emberi megnyilvánulások alkotják. A gondolati kapcsolatot elsősorban a rendszerszintű ideológiák változásai (pl. kapitalizmus, szocializmus, environmentalizmus) alakították, annak függvényében, hogy milyen céllal tekintettek a természet erőforrásaira. A szocializmus ideje alatt végbement változások révén sokat gyengült a táj gondozása iránti felelősségtudat, ami az idősebb nemzedéket jellemezte. Az adatközlők aggodalommal beszéltek a hagyományos tudás átadásának folytonosságáról, hisz a fiatalok nem érdekeltek ebben (pl. gyümölcsfák gondozása, gyógynövény-, gombaismeret, állatok gondozása, mezőgazdasággal kapcsolatos tudás, helyismeret, borvízforrások ízének/gyógyhatásának ismerete). A hagyományos tudás elérteletlenedésében közrejátszott, hogy az ezen a tudáson alapuló, átfogó tájgazdálkodást átvette a szakmai tudás által tervezett szektorális gazdálkodás (pl. mezőgazdaság, erdészet, vízügy, környezetvédelem, vadászat). A kiemelt témakörök közül megemlítenők a környezetvédelmi problémák, amelyek egyrészt az intézmények beavatkozását és együttműködését (pl. a vadkárok megtérítése és a vadászat szabályozása, a legeltetés ellenőrzése és a tájnak megfelelő állattartás szorgalmazása), másrészt a helyiek tudatosságát (pl. a hulladék szelektív gyűjtése az árkokba dobás helyett, a növényvédő szerek, műtrágyák útmutatásainak betartása főleg a kistermelők esetében) igénylik. Az eredményeink szerint pozitív változás következett be az elmúlt években a fiatal nemzedék környezettudatos oktatásában.

Az *érzelmi* kapcsolat a természettel kapcsolatos érzelmek tárházát jelenti. Legváltozatosabb a kapcsolattípusok közül, és gazdag érzelmtöltettel jár. Az adatközlők a természethez pozitív érzéseket társítottak, mint a kikapcsolódás (pl. megnyugtató, stresszoldó), ragaszkodás (pl. szeretet), boldogság (pl. öröm, gyönyör) és szabadság. Negatív érzelmeket váltottak ki azok az

A köpeci református templom 2022-ben. Demeter Zoltán felvétele

események, amikor az ember kárt okoz a természetben (pl. harag, düh, fájdalom, visszautasítás). A gyermekkori élmények meghatározó szerepet töltenek be az adatközlők érzelmi kapcsolatában. Az interjúk alapján rengeteg érzelem társul a tájhoz (pl. fák, dombok, Vargyas-szoros), amelyek emlékeket tárolnak bizonyos tapasztalatokról (pl. szánkózás, családi esemény, vadállattal való találkozás helye). Az adatközlők a tájat a gyökereikhez és szülőföld iránti kötelességhez, illetve a közösséghez kapcsolják, valamint mély érzelmeket társítottak hozzá.

A *filozófiai kapcsolat* tartalmazza a világnézeteket és a természet által képviselt értékrendszert az emberi lét számára. Az adatközlők pszichikai, morális és szellemi értékeket társítottak a természethez, amelyeket meg kell őrizni az emberiség jövőjének biztosítása érdekében. Az interjúkban kiemelték a közösség értékrendszerének megváltozását, amelyet a globalizáció és az instabil gazdaságpolitikai helyzet

idézett elő, illetve amit a tapasztalati, érzelmi és kognitív kapcsolatok minősége befolyásol. A természetet sokszor Istennel, a mindenséggel, az abszolút szabadsággal és a szellemi jóléttel társították. Az apai örökség megőrzése és továbbadása a következő generációra nagyon sok interjúban felmerült, hisztül az anyagi vonatkozásain, szellemi, identitásbeli értéket is képvisel.

Hogyan tovább?

Eredményeink alapján állítható, hogy szemtanúi lehetünk a hagyományos tájgazdálkodás és a természetközeli életforma gyorsuló átalakulásának Erdővidéken is. Felmerül a kérdés, hogy mit tehetünk, és hogy szükséges-e beavatkozni ebbe a folyamatba. Az értékgazdag kultúrtájak fennmaradása nem csupán ökológiai kérdés: éppannyira társadalmi kérdés is, hogy milyen életminőséghez jutnak a közösségek, ha megromlik a kapcsolatuk a

természettel és a tájjal. Továbbá gazdasági kérdés is, hogy életképes ökológiai folyamatok nélkül mennyire jövedelmező a rendszert mesterségesen életben tartani (gépekkel, műtrágyázással, vegyszerrel).

Erdővidék is, mint sok más erdélyi térség, küzd a gazdasági fejlődésért és egy erősebb társadalomért, de az eredmények azt mutatják, hogy ez nem minden esetben a fenntarthatóság szellemében történik. A fenntarthatóságot hátráltató tényezők a következők: a) az országos politikai és kormányzási instabilitás sebezhetővé teszi a társadalmi és ökológiai folyamatokat helyi szinten; b) a fentről lefele irányuló kormányzás nagyon korlátozza a helyi döntéshozást és az erőforrásokkal való rendelkezést; c) a képviselő alapú döntéshozás inkább politikai és gazdasági érdekeket képvisel, mint a közösség érdekét; d) a szakágakra osztott (pl. mezőgazdaság, erdészet, vadászat, halászat) gazdálkodási minták kiélezi a konfliktusokat a felek között,

Kőzepajtai falurészlet a református templommal, madártávlatból. Kép: <http://www.emlekgyar.ro>

és segíti az intézményi felelősségvállalást; e) gyenge a fiatal nemzedékek felelősségérzete a kulturális és természeti örökség iránt; f) gyengül a vidéki közösségek összetartozása és a tájjal való kapcsolata az urbanizáció és a migráció következtében.

Egyértelmű, hogy ezek a térségek választút előtt állnak. Az egyik út az, hogy a kapitalizmus oltárára helyeznek – nyugati/modern mintára – minden értéket a vágyott gazdasági jólét érdekében. A második egy fenntarthatóbb jövőkép kialakítása (a társadalmi és ökológiai értékeket is figyelembe véve), ami hosszú távon biztosítja a kultúrtájak és egy természetközeli életforma fennmaradását.

A jelenlegi globális ökológiai válságot figyelembe Erdővidéknek is szüksége lenne a második útra lépni, ahol a fenntartható tájhasználat egy tudatos jövőképen alapszik. Erre soha jobb pillanat nem lesz, mint a jelen és a nagyon közeli jövő. Fontos lehet az olyan pozitív példák követése, ahol az együttműködés és a konfliktuskezelés felülírja a múlt rendszerek tapasztalatait. Továbbá szükséges lenne a kormányzati és nem kormányzati szervezetek együttműködésére és a helyiek ösztönzése a döntéshozásban való aktív részvételre. Nem utolsósorban elkerülhetetlen a kultúrtájakat a maguk összetettségében tekinteni, ahol az erőforrásokat az egészséges ökológiai folyamatok biztosítják.

Ember és természet kapcsolatának döntő szerepe lesz abban, hogy Erdővidék és a hasonló erdélyi térségek tudjanak megoldásokkal szolgálni a jövőbeni kihívásokra, amelyek a globális ökológiai válság következtében jelentkeznek majd.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani az erdővidéki adatközlőknek és a kutatásban résztvevő munkatársaknak: prof. Joern Fischernek, dr. Maraja Riechersnek és dr. Hartel Tibornak. A kutatást támogatta a Leuphana Egyetem (Németország), a Volkswagen Alapítvány és a tudományért és kultúráért felelős minisztérium Alsó-Szászországból (Németország).

Jegyzetek

- 1 W. Steffen et al.: Sustainability. Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet. (Fenntarthatóság. Planetáris határok: az emberi fejlődés alakítása egy változó bolygón). *Science* (New York, N.Y.) 347, 1259855; (2015).
- 2 C. D. Ives – R. Freeth – J. Fischer: Inside-out sustainability: The neglect of inner worlds (Külső-belső fenntarthatóság: a belső világok elhanyagolása). *Ambio*; (2019).
- 3 C. D. Ives et al.: Reconnecting with nature for sustainability (Visszakapcsolódni a természethez a fenntarthatóságért). *Sustainability science* 13, 1389–1397; (2018).
- 4 K. M. A. Chan et al.: Opinion: Why protect nature? Rethinking values and the environment (Miért védjük a természetet? Újragondolni az értékeket és a környezetet). *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 113; (2016).
- 5 S. Barthel – C. L. Crumley – U. Svedin: Biocultural Refugia: Combating the Erosion of Diversity in Landscapes of Food Production (Biokulturális sziget: megszüntetni a sokféleség erózióját a tápláléktermelő tájakban). *Ecology and Society* 18; (2013). T. Hartel – N. Fagerholm – M. Torralba – Á. Balázs – T. Plieninger: Forum: Social-Ecological System Archetypes for European Rangelands (Fórum: szociális-ökológia rendszer archetípusok az európai agrár-erdészeti tájakban). *Rangeland Ecology & Management* 71; (2018).
- 6 F. Mikulcak et al.: Applying a capitals approach to understand rural development traps: A case study from post-socialist Romania (Egy tőkemegközelítés alkalmazása a vidékfejlesztési csapdák megértésére: esettanulmány a poszt-szocialista Romániából). *Land Use Policy* 43, 248–258; (2015).
- 7 Balázs Á. et al.: The impacts of social-ecological system change on human-nature connectedness: a case study from Transylvania, Romania (A szociális-ökológiai rendszerek hatása az ember-természet kapcsolatára: esettanulmány Romániából). *Land Use Policy*, 89, 104232; (2019).
- 8 W. Steffen et al.: Sustainability. Planetary boundaries: guiding human development on a changing planet. (Fenntarthatóság. Planetáris határok: az emberi fejlődés alakítása egy változó bolygón). *Science* (New York, N.Y.) 347, 1259855; (2015).
- 9 C. D. Ives – R. Freeth – J. Fischer: Inside-out sustainability: The neglect of inner worlds (Külső-belső fenntarthatóság: a belső világok elhanyagolása). *Ambio*; (2019).
- 10 C. D. Ives et al.: Reconnecting with nature for sustainability (Visszakapcsolódni a természethez a fenntarthatóságért). *Sustainability science* 13, 1389–1397; (2018).
- 11 K. M. A. Chan et al.: Opinion: Why protect nature? Rethinking values and the environment (Miért védjük a természetet? Újragondolni az értékeket és a környezetet). *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* 113; (2016).
- 12 S. Barthel – C. L. Crumley – U. Svedin: Biocultural Refugia: Combating the Erosion of Diversity in Landscapes of Food Production (Biokulturális sziget: megszüntetni a sokféleség erózióját a tápláléktermelő tájakban). *Ecology and Society* 18; (2013). T. Hartel – N. Fagerholm – M. Torralba – Á. Balázs – T. Plieninger: Forum: Social-Ecological System Archetypes for European Rangelands (Fórum: szociális-ökológia rendszer archetípusok az európai agrár-erdészeti tájakban). *Rangeland Ecology & Management* 71; (2018).
- 13 F. Mikulcak et al.: Applying a capitals approach to understand rural development traps: A case study from post-socialist Romania (Egy tőkemegközelítés alkalmazása a vidékfejlesztési csapdák megértésére: esettanulmány a poszt-szocialista Romániából). *Land Use Policy* 43, 248–258; (2015).
- 14 Balázs Á. et al.: The impacts of social-ecological system change on human-nature connectedness: a case study from Transylvania, Romania (A szociális-ökológiai rendszerek hatása az ember-természet kapcsolatára: esettanulmány Romániából). *Land Use Policy*, 89, 104232; (2019).

Kovács-Varga Szidónia

Erdővidék turizmusa

Erdővidéki lakosként szerencsésnek számítok, mert a gazdaságilag elmaradott szülőföldemen a szakmámban sikerült elhelyezkednem. Többéves vendégházvezetői tevékenységemet az idegenvezetés váltotta fel, így már a vendéglátás, az idegenforgalom több területén is kipróbáltam magam. Az évek során kialakult kapcsolatrendszer, a rendszeres találkozások, a szakmabeliekkel való beszélgetések ráébresztettek arra, hogy a vidéknek szüksége van egy újabb lépésre a turizmus területén.

Napjainkig térképek, turistakalauzok és ismertető füzetek sokasága látott napvilágot a térségről, mára ez mégsem elegendő. Egyre többen keresnek információkat a világhálón. Mind az utazások tervezésében, mind az általános információk gyűjtésében elsődleges forrás lett az internet, de sajnos nincs egy olyan adatbázis, amely a látnivalókon kívül a szálláshelyekről, a szórakozási lehetőségekről és eseményekről is elegendő és könnyen áttekinthető információt nyújtana.

A világ bármely táján egy turisztikai desztinációban vannak vonzó elemek, ugyanakkor kevésbé sikeres elemekkel is találkozhatunk. Az elmúlt évek látványos fejlesztései ellenére így van ez Erdővidék esetében is, ezért a legjobbnak láttam a helyi turizmus résztvevőit megkérdezni. Mivel nem olyan válaszokat vártam, amelyek mérhetőek, a SWOT-analízis (az erősségek, gyengeségek, lehetőségek és veszélyek stratégiai szempontú feltérképezése) kérdéseivel igyekeztem hasznos információkat szerezni.

A megkérdezettek kiválasztása nem volt véletlenszerű. Célirányosan olyan személyeket választottam, akiknek rálátásuk van a helyi turisztikai folyamatokra. Ezen a területen tevékenykednek, vállalkoznak, vannak felmutatható eredményeik és objektív véleményeket tudnak mondani. Így sikerült tíz személyt kiválasztani különböző tevékenységi körökből: szállásadókat, muzeológusokat, idegenvezetőket, kézműves embereket, tisztségviselőket, egyesületi tagokat. Alanyaik:

1. Rác Lilla – kastélyszálló-tulajdonos – Daniel-kastély, Olasztelek
2. Kálnoky Tibor – vendégház-tulajdonos – Gróf Kálnoky vendégházak, a Kálnoky Alapítvány vezetője, Miklósvár
3. Sámuel Mária – panziótulajdonos – Bella-Kriszta Panzió, Barót
4. Lakatos Csilla – muzeológus – Erdővidék Múzeuma, Barót
5. Hoffmann Edit – nyugalmazott muzeológus – Erdővidék Múzeuma, Barót
6. Sütő István – kézműves, bútorfestő, fafaragó, idegenvezető, Vargyas
7. Keresztes Báborka – vízimalom-tulajdonos család tagja, Kisbacon
8. Román Richárd – vadőr – a Vadföldön medveles működtetője, Erdőfüle
9. Demeter Zoltán – egyesületi tag – az Elvesztett Világ Természetvédő, Turista és Barlangász Egyesület, művelődésszervező, idegenvezető, Barót
10. Demeter István – egyesületi tag, munkatárs – Kovászna Megye Turizmusaért Egyesület, Sepsiszentgyörgy

A megkérdezettek véleményét a saját meglátásaimmal egészítettem ki, amelyeket megfigyeléseim, tapasztalataim alapján fogalmaztam meg, azaz olyan meglátásokkal, amelyek az interjúk során nem hangzottak el. A részletesebb leírás végén ezeket összesítettem.

Erdővidék turisztikai erősségei

A vidék turisztikai erősségeiről interjúalanyaim véleménye egybehangzó. Szinte mindenki megemlíti a táj vadságát, a természet érintetlenségét, szépségét és gazdagságát. Erdővidék ugyanis zárt, félreeső térség, azaz nem szeli át forgalmas főút, nincs semmilyen jellegű ipari tevékenység a szénbányászat megszűnése óta. „Erdővidéknek nagyon sok erőssége van. Természeti objektumok, látványosságok, Uzonkafürdő környékétől Kisbaconig, Bodvaj, a Dél-Hargita, a Kakukk-hegy, a Vargyas-szoros, a Persányban is szép

A több mint 300 éves kőpecsi szil. Az év fája versenyen 2011-ben, Romániában első, 2012-ben, Európában a második lett. Demeter Zoltán felvétele

A templomi orgonák sípjaira emlékeztető hatalmas bazaltoszlopok Alsórákoson, természetvédelmi terület. Kovács-Varga Szidónia felvétele

helyek vannak. Nekem Alsórákos is Erdővidék. A Járjuk be Erdővidéket túrasorozat keretében is annyi érdekes helyet fedeztünk fel, minden hétvégén volna, amit megnézni.” (D. Z.)

Az elzártsága kapcsán többen is úgy gondolják, hogy az elmúlt év (2020 – szerk. megj.) tapasztalataiból tanulva, a járványra való tekintettel, egyre többen fogják keresni az ilyen csendes helyeket, ahol nincs tömegturizmus. „Szerintem az elzártsága az erőssége. A most következő periódusban valószínű ez még fontosabb lesz, mert az emberek nem a zsúfolt helyekre fognak igyekezni, hanem az olyan helyeket fogják keresni, ahol minél kevesebb emberrel találkozhatnak. A természeti adottság az erőssége.” (D. I.)

Ugyanakkor az épített örökség kapcsán is egybehangzóak a vélemények, mivel a vidék minden települése büszkélkedik építészeti ritkaságokkal, legalábbis hagyományos falusi portákkal mindenképp. Erdővidéken négy kastély található, amelyeket bevontak a turisztikai körforgásba, továbbá erődtemplomok, kisebb-nagyobb kúriák. A Miklósváron működő Kálnoky-vendégházak tulajdonosa, valamint a Kálnoky-kastélyban

alakult múzeum működtetője, gróf Kálnoky Tibor egyértelműen a kastélyturizmusban látja a vidék jövőjét. Ugyanez tapasztalható az olaszteleki Daniel-kastélyszálló esetében is. A kastélyszálló tulajdonosa, Rácz Lilla így fogalmaz az erősségek kapcsán: „Mindenképp kiemelném a látnivalók koncentráltóságát. Ritkaságnak számít, hogy egy ilyen kis, eldugott térségben ilyen sok látnivaló legyen egymás közelében.”

**„Ritkaságnak számít,
hogy egy ilyen kis,
eldugott térségben ilyen
sok látnivaló legyen
egymás közelében.”**

Egy másik fontos erősségként említette több megkérdezett, hogy számos híres szülöttje van a vidéknek. „Szinte minden település büszkélkedik legalább egy ilyen személlyel. Ez többnyire a magyar nemzetiségű turisták számára lehet érdekes, ugyanakkor találunk a tiszteletükre létrehozott emlékszobákat is, amelyek akár a más

nemzetiségű látogatók figyelmét is megragadhatják. Ami nagyon érdekes: Erdővidéknek szinte minden falujában van egy olyan jeles szülött, akiknek szinte mindenki ismeri a nevét a Kárpát-medencében. Ez egy olyan érték, hogy turisztikai szempontból mindenkinek kellene hogy legyen egy emlékszobája, amit meg lehet látogatni. Van olyan falu, amely több nevezetes személyiséget is magáénak tudhat. Hogy néhány nevet említsünk: Kriza János, Bölöni Farkas Sándor, Benedek Elek, Nagybaconi Nagy Vilmos, Borbáth Károly.” (D. Z.)

Habár a gyengeségek kapcsán sokan említik az összefogás és a szaktudás hiányát, mégis úgy látom, hogy a számtalan látnivaló mellett megvan az alapja a turisztikai infrastruktúrának. Gondolok itt elsősorban a szálláshelyekre. Panziók és hotelek, családi vendégházak és kulcsos házak egyaránt találhatóak a környéken, vagyis szinte minden kategóriájú szálláshely jelen van. A természetvédelmi területeken, múzeumokban vagy más jellegű látnivalóknál találkozhatunk kiemelkedő szaktudású, lelkes és együttműködésre nyitott személyekkel.

A Kálnoky-vendégház Miklósváron. Kovács-Varga Szidónia felvétele

Ugyanakkor az sem elhanyagolható, hogy III. Károly brit király korábban – trónörökösként – éves rendszerességgel látogatta Erdővidéket, és Zalánpatakon egy vendégházat is birtokol. Ez önmagában reklámot jelent a brit turisták körében, de a belföldi utazók is kíváncsiak ezáltal a vidékre. A brit uralkodó látogatásai alkalmával Zalánpatak, de úgy általában Erdővidék is nagy médiafigyelmet szokott kapni. Úgy gondolom, ez eleve jó reklámlehetőség, és Erdővidék szerencsésnek mondható, hogy egy királyi fő is ilyen különleges figyelmet szentel neki.

Erdővidék turisztikai gyengeségei

Interjúalanyaim több negatívumot említettek, mint pozitívumot, többnyire bővebben taglalták ezt a témakört. Ezen belül is el kell határolni egymástól a vidéket általánosan érintő hiányosságokat, valamint a magát a turizmust érintő gyengeségeket. Lévén, hogy a kommunista diktatúra idején a térség fő mozgatórugója a barnaszénbányászat volt, az utóbbi évtized gazdasági változásai, valamint a globális energetikai piac változásai során ezeket a bányákat mind bezárták. Jelenleg a vidéknek nincs jelentős ipara, ezért mind a megyei, mind az országos szintű támogatások, befektetések elenyészőek voltak, összehasonlítva az ország más részeivel. Ennek következtében rossz az infrastruktúra, nehezen lehet megközelíteni a vidéket, és ez mind a turizmus, mind az egyéb

gazdasági ágazatok szempontjából hátrányt jelent. „A hiányos infrastruktúrára gyengeséget jelent. Az utak rosszak.” (K. B.). Ugyanakkor kimondottan a turizmus szempontjából is felmerülnek az infrastrukturális problémák. A fiatalok jelentős mértékű elvándorlása, a gyenge vállalkozókedv, valamint a tőkehiány és szakértelem hiánya miatt nagyon szegényes a turisztikai szolgáltatások tárháza. Vannak ugyan jól működő vállalkozások, mindenféle turisztikai szolgáltatás terén, de ez nem elég ahhoz, hogy növekedjen a turisták száma. „A régióban élők vállalkozókészsége, valamint az egymás iránti erős bizalmatlanság jelenti a legnagyobb nehézséget ezen a vidéken, ez ellehetleníti az együttműködést. A szaképzetlenség is a gyengeségek közé tartozik.” (H. E.)

A hiányos infrastruktúra feltételezhetően a hiányos szaktudásból következik. „Kevés a turisztikai vállalkozó, és akik vannak, tisztelet a kivételnek, nem tudják kellőképpen hasznosítani. Rendelkeznek erőforrásokkal, de nincs megfelelő tudásuk ezek működtetéséhez.” (R. L.) Ugyanakkor mindez betudható annak, hogy itt alacsonyak a bérek, a fiatalok, a szakemberek elvándorolnak a jobb lehetőségek reményében.

Általános, nem csak a turizmus specifikus gyengeségeként kerül szóba az összefogás hiánya, az emberek közömösége egymás és a vidék fejlesztése iránt. „Az emberekkel van baj, az akarral és az anyagiakkal is. Ha valaki eldöntené, hogy most erre áldozom, amim van, akkor lehetne.” (S. M.)

„Kistérségi szinten kellene összefogni, fejleszteni, népszerűsíteni a lehetőségeket. Kicsit tervezettebben. Az a baj, hogy az önkormányzatok, meg mindenki a saját peccenyéjét sütögeti, nem képesek összefogni. Elsősorban Barótra kéne egy olyan polgármester kerüljön, aki kistérségben gondolkodik, és a többieket összefogja. Valamikor elindult az Erdővidék Kistérségi Fejlesztési Egyesület, de az akkori vezetés ennek keresztbe tett.” (D. Z.)

A turisztikai szolgáltatásokon és infrastruktúráján kívül szóba került még a vidék brandhiánya, ami annak ellenére áll fenn, hogy a megyében már a járvány előtt elindult egy Háromszék a Kúriák Földje elnevezésű reklámkampány, amelyben Erdővidék kastélyai is szerepeltek. A megyei turisztikai szakemberek ezt a kampányt igyekeztek erősíteni a járvány kitörése óta, a Visit Covasna Safe Place kampánnyal karöltve, mindeddig sikeresen, növelve a megyébe és ugyanakkor az Erdővidékre látogató turisták számát is. Ennek ellenére nincs Erdővidéknek egy saját brandje, amellyel akár önállóan is reklámozhatná magát, és amelybe koncentrálnak az egyéb látnivalók, tevékenységek, szolgáltatások. Vonzó arculatot kellene kialakítani, és meg kellene találni a vidék elnevezését angolul és románul. Románul úgy hívják hivatalosan, hogy Bazinul Baraolt, és ez nem hangzik vonzóan. Hátrányt jelent az is, hogy az itt élő emberek egyelőre nem tekintik a turiztikát jó kereseti lehetőségnek. Hogyha látják is, hogy vannak, akik ebből azért jó pénzeket keresnek, nem az a reakció, hogy erre példaként tekintsenek, hanem meg vannak sértődve.

*A régióban élők
vállalkozókészsége,
valamint az egymás iránti
erős bizalmatlanság jelenti
a legnagyobb nehézséget
ezen a vidéken.*

„Ha megyei szinten nézzük a dolgot, akkor a megyébe érkező turisták 80%-a Kovásznára megy. Miféleképpen ennek a pár kastélynak megvan a vonzásköre, azon kívül Bálványos, és a téma le van zárva. Az a helyzet, hogy általában az embereknek a Kovászna szóról Kovászna város és a kezelés ugrik be. Továbbá voltak, akik érdeklődtek a kempingezés iránt, a terepjárós túrák iránt.” (D. I.)

III. Károly brit király vendégháza Zalánpatákon. Kovács-Varga Szidónia felvétele

Szükség lenne egy információs irodára és egy szervezetre, amely kimondottan ezzel az ágazattal foglalkozik. „Kellene egy erdővidéki iroda, amelyet a hat önkormányzat hoz létre, és ahol három embernek kellene dolgoznia: idegenvezetéssel foglalkozzanak, informatikához is értsenek, nyelveket is beszéljenek, szórólapokat is szerkesszenek, segítsenek a turisztikai szereplőknek. Minden információt találjon meg itt az ember, térképekről: éttermekről, szálláslehetőségekről, múzeumokról, emlékszobákról, látványosságokról. Az embereknek pedig pályázniuk kellene, és Erdővidék-szintű eseményeket szervezniük, hogy a látogató ne csak egy napra jöjjön, hanem töltsön itt el több időt. Olaszteleken már van egy spa, és hamarosan épül egy újabb is.” (D. Z.)

A vidék erősségeit firtatva egybehangzó véleményeket kaptam arról, hogy az egyik legnagyobb vonzerőt a természeti értékek jelentik. Fontos itt megemlíteni, hogy a természetjárás is akadályokba ütközik Erdővidéken. Elsősorban a medvepopuláció robbanásszerű növekedése okoz gondot az itt élők, főleg a gazdálkodók számára, és

a turistáknak is veszélyforrást jelent. A vadkárok növekedésével arányosan nőtt a pásztorkutyák száma, ami szintén ijesztő a természetjárók számára. Sokakat ez tart vissza a bakancsos turizmustól. Ugyanakkor a hulladékkezelés is problémát képez. Ez elsősorban mentalitásbeli zavar, ami gyakran az önkormányzatok, a hulladékgyűjtés és -szállítás logisztikájának a számlájára is írható. De elkeserítő, hogy ennek következtében mekkora mennyiségű szemét landol a természetben, esetenként a turisztikai látványosságok környékén. „Az igénytelenség nagyon zavar. Például Barót mellett található a Keleti-tó, de sajnos nagyon koszos és rendezetlen a környéke. Senkinek sincs kedve így odamenni, pedig szép természeti látványosság lehetne.” (S. M.)

Véleményem szerint gyengeségnek számít még az is, hogy a környező vidékek, ha nem is megfelelő arculattal, de vonzóbb és felkapottabb látivalókkal rendelkeznek. Elsősorban a Barcasági-medencére, Brassóra gondolok itt. Brassóban számtalan lehetőség várja a turistákat: kiépített infrastruktúra, erődtemplomok, várak,

kastélyok, gazdag történelmi háttér. De a Kárpát-kanyar hegyeinek közelsége is rendkívül kedvez a bakancsos turistáknak, a kerékpáros turizmusnak, a Brassópojána pedig a téli sportok kedvelőinek.

A Kárpát-kanyar hegyeinek közelsége rendkívül kedvez a bakancsos turistáknak, a kerékpáros turizmusnak, a Brassópojána pedig a téli sportok kedvelőinek.

A magyarországi turisták tekintetében Hargita megye az elszívó tényező Kovászna megyével szemben. A belöldi turizmus tekintetében pedig a megye egyéb turisztikai régiói, mint a megyeszékhely Sepsiszentgyörgy és környéke, számos okból keresettebbek, az utazók az itteni látivalókat keresik fel. De Kézdivásárhely és környékének történelmi vonzása és épített öröksége, valamint az egészségügyi okokból

A vargyasi Daniel-kastély. Kovács-Varga Szidónia felvétele

látogatott Kovászna város is elszívó hatással van Erdővidék lehetséges látogatóira.

Erdővidék turisztikai lehetőségei

A lehetőségekre kérdezve interjúalanyaim a gyengeségekre reflektáltak. A nehézségekről viszont általában úgy gondolták, hogy ezek egyben lehetőséget is magukban rejtnek. A legtöbben a sokat hangoztatott összefogásban, egy turisztikai egyesületben, eredményes együttműködésben látják a megoldást. Egy ilyen iroda vagy egyesület megléte elősegíthetné a vidéket a Turisztikai Desztináció Menedzsmentekhez (TDM) való csatlakozásban, saját TDM létrehozásában, azontúl pedig turisztikai reklámkampány elindításában, marketingmenedzsmentben, arculatteremtésben, és népszerűsítéssel kellene foglalkoznia, a fenntartható turizmust kellene erősítenie.

„Az lenne a megoldás, ha a fentiek megvalósulnának, és az, hogy együttműködünk, kapcsolatokat alakítsunk ki, hogy az Erdővidékre vágó turista

kapjon egy térképet a kezébe – ezt érthetjük jelképesen, de ténylegesen is. Fontos, hogy a turista el tudjon indulni, lássa át, mit látogathat meg, legyen szó rendezvényekről vagy látnivalókról.” (I. Cs.)

„Akármilyen nagy reklámot is csap az ember, Erdővidék nem olyan vidék, ahol turistadömpingre lehet számítani. De kellő reklámmal és tájékoztatással mindenképp növelni lehetne a mutatókat.” (R. L.)

„Sok múlik a reklámon, a marketingen. A Gaál Mózes Közművelődési Egyesületnek volt egy honlapja, az erdovidek.ro, ide elég sok információt feltöltöttek, de jelenleg nem működik. Az Erdővidék Televízió pályázati úton szerzett pénzt egy tájékoztató jellegű honlap létrehozására. Fél Erdővidék rajta van, fele nincs, a pályázatnak csak három önkormányzat volt a része. Jó lenne egy olyan, amely mindent összefog.” (D. Z.)

Több megkérdeztem is reflektált arra, hogy mind az építkezésben, mind a fejlesztésekben, vagy akár az étkeztetésben lehetőség van rá, hogy helyi alapanyagokat használjanak. A hagyományok is ezt a vonalat erősíthetik, és

ez elősegíti a helyi sajátos termékek, szolgáltatások megteremtését.

„Ha egy román eljön ide, akkor ő nem cordon bleu-t akar enni, hanem valami autentikusot, és én nem tudok olyan vendéglőt Baróton vagy Erdővidéken, amely azt hirdetné, hogy ott erdővidéki ételeket lehet kapni. Nincsenek eléggé felkészülve erre. Ha valami elindulna, akkor készítenék ételeket, hogy változtassanak az eddigi gyakorlaton, de jelenleg az emberek nem tekintik üzleti lehetőségnek a turizmust.” (D. I.)

„A felhasznált anyagok területén is kellene változtatni. Kovácsoltvas van a környéken, ha valami vassal készül, az legyen hagyományos, helyi kovácsoltvas. A fa legyen fa, a cserép legyen cserép. Ne ötvözzük a régít a modernnel, a vasat a linóleummal. Legyen igényes egy vendéglátó egység.” (S. M.)

Helyi önkormányzatok összefogásával, megyei, állami vagy akár uniós szintű támogatásokkal nemcsak kis léptékben, hanem nagyobb volumenű turisztikai befektetésekkel is lehetne haladni, előrébb lépni. Ahogy az egyik interjúalanyom is kitér rá, a posztvulkanikus geológiai tevékenységek révén a vidéken számtalan gyógyhatású

A Vargyas-szoros. Kovács-Varga Szidónia felvétele

borvíz tör a felszínre. Ezeknek nemcsak a palackozása lenne jövedelmező, hanem a balneo- és gyógyturisztikai vonzata is egyedülálló lehetne az országban.

„Van elképzelésem arról, hogy mihez lehetne most kezdeni. Elzártsága miatt, de azért is, mert van természetvédelmi terület a környéken, Erdővidék az ökoturisztikai desztináció kategóriába tudna kerülni. Erre pedig lehetne alapozni. Fel kellene újítani a turistaösvényeket, ki kellene adni térképeket. Kis lelkesedés kellene, nem nagy befektetés. Megfigyeltem például, hogy más ilyen helyeken vannak jelzőtáblák, nálunk nincsenek, vagy ha igen, nincsenek felújítva. Legalább azt kellene promoválni, ami van. A borvízturizmus kiépítése már sokkal több pénzbe kerülne, ez

már olyan stratégia, amit egy turisztikai egyesület nem tud megoldani. Ami még jó befektetés lenne: egy kemping kialakítása. Többen érdeklődnek az autós kempingek iránt, ez sem olyan nagy költség, lényeg, hogy vízellátás legyen, szeméttöszegyűjtés és áramszolgáltatás.” (D. I.)

Annak ellenére, hogy én gyengésnek tekintem a környező vidékek jelentősebb turisztikai vonzatát, van, aki ebben lehetőséget is lát. A csillagtúrák szervezésekor Erdővidéket is be lehetne vonni az ottani ajánlatokba, egy-két napos programcsomagokban reklámozva.

„Brassó annyira közel van, hogy abból hasznot lehetne húzni. A turisták egy óra alatt eljutnak ide, egy hétvégére vagy akár egy délutánra is

eljöhetnek. Szerintem rengetegen laknak ott, akiket rokoni szálak is fűznek Erdővidékhez, mégsem tekintik turisztikai célpontnak ezt a vidéket.” (D. I.)

Erdővidék turisztikai veszélyei

Az interjúk során legtöbb esetben nem kérdeztem rá külön a turizmusban rejlő veszélyekkel kapcsolatos véleményekre, mivel mindenki említi ezeket is az előző három megközelítés kapcsán. Ezeket a veszélyeket is hasonlóan látják. Ha rá is kérdeztem, többnyire visszatértek a gyengeségeknél felsoroltakhoz. Vagyis a hiányos vagy lassan épülő infrastruktúrához, az alacsony bérezések okozta elvándorláshoz, a közömbösséghez, az összefogás és motiváció hiányához. A természetvédelem, hulladékgazdálkodás megfelelő oktatásának hiányához, a növekvő vadállományhoz és az ennek következtében növekvő pásztorkutyák számához, a vadkárok miatt kialakuló gazdasági nehézségekhez.

„Fel kellene újítani a turistaösvényeket, ki kellene adni térképeket. Kis lelkesedés kellene, nem nagy befektetés.”

Véleményem szerint az országos szintű bürokratikus nehézségek is lassítják vagy ellehetetlenítik a beruházásokat, legyen szó akár turisztikai, akár más jellegű gazdasági tevékenységekről.

A vidék történelmi sajátosságai szemszögéből szintén veszélynek látom a román, más kultúrájú vidékekről beszivárgó befektetőket. A gazdasági elmaradottság következtében jelentősen olcsóbbak a vidéken a telkek és az ingatlanok. Az elmúlt évek során kialakulóban van a nagyvárosiak körében, hogy csendesebb, eldugottabb környéken keresnek ingatlanokat. Ez már Erdővidéken is jellemző, ugyanakkor nem egy idetelepült román nemzetiségű személy gondolkodik turisztikai beruházásokban. Sajnos, ezek eredménye legtöbb esetben a tájidegen építkezés, de jelentősek akár a releváns információk torzulásai is, a történelmi háttér és a kulturális különbségek következtében hiányos vagy hamis információk továbbadása a látogatóknak.

Bardócz Orsolya

A kisbaconi Benedek Elek Emlékház

Benedek Elek, a legnagyobb székely

Erdővidék egyik legkisebb települése Kisbacon, amit emblematikus szülöttje, a székelyek szimbólumának is nevezett Benedek Elek tett naggyá. Ez a kis falu a Barót-patak jobb és bal partján egy szűk völgyecskében, a hegyek ölelésében húzódik meg. A festői völgy északnyugati pereme felett szinte a falu fölé hajlik az évszázadok óta érintetlen tölgyfaerdővel borított Romhány oldala, keleten pedig a Dél-Hargita vonulatának Murgó, Piliske és Kakukk-hegy vulkáni eredetű andezittömbjei óvják természetes pajzsként a falut. A völgy felett, fenn a csíki határban délcegen emelkedik magasba a Leshegy, hajdani harcos idők őrjáraitának megfigyelőhelye, ahonnan belátható egész Erdővidék.

Kisbacon neve egybefonódik a gyermekek és az ifjúság szeretett írója, a székely nép nagy mesemondója, a nép

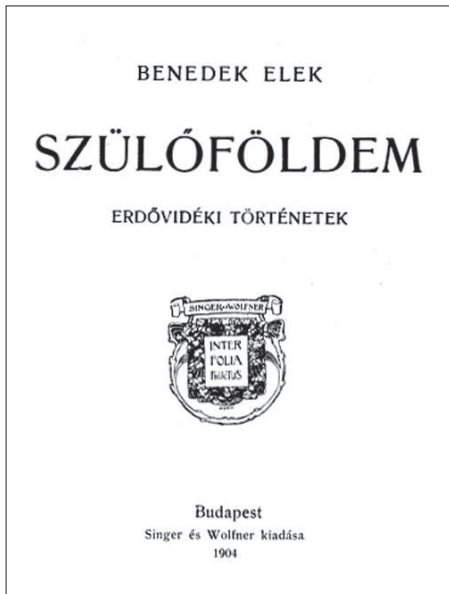
ügyéért küzdő harcos újságíró és népnevelő nevével. Ezért nem is meglepő, hogy Benedek Elek születésének napján, minden év szeptember 30-án ünnepeljük a Magyar Népmese Napját.

Az elmúlt évszázad során sokan próbálták feldolgozni Benedek Elek szellemi hagyatékát; bibliográfiai írások százai jelentek meg, életrajzi írások, fényképekkel gazdagított emlékalbumok igyekeztek bemutatni, ismertetni munkásságát. Regényes élettörténetét első ízben ő maga írta meg az *Édes Anyaföldem* (1920) című kétkötetes művében. Halála után nem sokkal fia, Benedek Marcell a *Magyar író tragédiája 1929-ben* című könyvében tárta fel küzdelmes életének utolsó éveit. Pár évvel később Vezér Erzsébet doktori disszertációjában rendszerezte Benedek Elek munkáit, majd Csűrös Emília, aki Elek apó *Cimbora* című gyermekújságjának volt a munkatársa, *A kisbaconi fenyők* (1943) regényében írt Benedek Elekről. Marton Lili, az egykori *Cimbora*-unoka, *Elek Nagyapó* (1975) című, ifjúságnak szánt regényében írta meg Elek apó életét és személyes találkozásuk történetét. Az irodalmárok közül Bóka László és Balogh Edgár írt számos ismertetést Benedek Elek munkáiról. Hegedűs Imre János *Benedek Elek monográfiát* (2009) jelentetett meg, Szabó Zsolt Elek apó irodalmi levelezéseit négy, illetve Perjámosi Sándor az álnéven publikált cikkeit három kötetben (*Az ismeretlen Benedek Elek*, 2006–2009), gyűjtötte össze. A különböző Benedek Elek-évfordulók alkalmával unokája, Lengyel Dénes és dédunokája, Lengyel László írt életéről regényes tanulmányt. Legutóbb, a kolozsvári Művelődés Kiadó gondozásában Bardócz Orsolya, Elek apó ükunokája és Nagy Nándor közösen írta meg Benedek Elek életrajzát *Benedek Elek Emlékalbum* címmel, aminek harmadik, bővített kiadása 2019-ben jelent meg, s közel kétszáz archív családi

Családi kirándulás alkalmával készült felvétel.

Kép: Benedek Elek leszármazottjainak családi gyűjteményéből

fényképpel és dokumentummal kiegészítve illusztrálja Elek apó életét, munkásságát.

Az antológiák, mesekönyvsorozatok, életrajzi írások, emlékkönyvek mellett Benedek Elek hagyatékának legidőtállóbb őrzője mégis a Kisbaconban létesített Benedek Elek Emlékház, ami több mint ötvenéves fennállása óta nemcsak számtalan író, irodalomtörténész, publicistát ösztönzött Benedek Elekkel kapcsolatos kutatásra, illetve inspirált képzőművészt szobrok, festmények megalkotására, hanem látogatók ezreit is elhozta Erdővidékre, hogy szervezett csoportos és családi kirándulások keretében megismerjék Kisbacont, „Me-seország fővárosát”, és újra felfedezzék Elek Apó csodálatos mesevilágát.

A kisbaconi Benedek-kúria (Mari-lak) építésének története

Benedek Elek elemi tanulmányait a kisbaconi iskolában kezdte, majd nyolcévesen szülei beírták a székelyudvarhelyi református kollégiumba. A diákok alatt tett néprajzi gyűjtéséből jelent meg első munkája *Székelyföldi Gyűjtés* címmel. 1878-ban beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészeti karának magyar–német szakára. Első állása újságíróként a *Budapesti Hírlap*nál volt, ahol rendszeresen közölt a székely népköltészetről és a székelyföldi népszokásokról. Ez idő tájt jelentek meg *Székely Tündérország* (1885) és a *Székelyföldi mesemondó* (1888), már önállóan megírt meséket is tartalmazó mesekönyvei. Fiatal újságíróként és

parlamentari képviselőként nagy lelkesedéssel vetette bele magát a közéletbe, küzdött az egyszerű nép taníttatása és szellemi felemelkedése érdekében. 1885-től kezdve számos irodalmi, politikai és gyermekújságot alapított, szerkesztett, de emellett, tanító célzattal, újabb és újabb mesekönyveket, versesköteteket, színdarabokat, lányregényeket, történelmi és irodalomtörténeti műveket is írt.

Miniszteri felkérésre a millenniumi ünnepségre (1896) készítette el az ötkötetes *Magyar mese- és mondavilág* című munkáját, ami abban az időben a legnagyobb példányszámot érte el. Ezt tartják fő művének, ami jelentősen hozzájárult a modern irodalmi magyar nyelv megteremtéséhez és terjesztéséhez, s amely megjelenésétől kezdve kiapadhatatlan forrása lett számos, különböző címen kiadott Benedek Elek-mesekönyvnek, népköltészeti gyűjteménynek. A *Magyar mese- és mondavilág* rövid időn belül hatalmas sikert hozott írójának, még életében öt kiadást ért meg, és több mint félmillió példányban jelent meg.

Elhatározta, hogy a páratlan értékű mesekötetek honoráriumából visszavásárolja azokat a földeket, amelyeket szülei eladtak, és az ő tanítására költöttek. „Ki fogunk nevezni és szakítani egy arányos részt Eleknek, melynek jövedelméből tanulmányai folytatását eszközölhesse” – írták a fiatal szülők 1879. november 19-én kelt végrendeletükben, ahol rendelkeznek, hogy Elek fiuk taníttatásának a költségeit egy erre a célra elkülönített birtokrész jövedelméből kívánják fedezni. A családi legendárium szerint a Székelyudvarhelyen élő Benedek-leszármazottak még látták azt az eredeti szerződést, amelyben az érettségizett Benedek Elek eladja az apja birtokából rá eső részt is, hogy legyen miből Budapesten végezhesse az egyetem tanulmányait (Kisbaconban ezért úgy mondogatták: „Benedek Elek eltanolta az apai örökséget”). Könyvei, írásai honoráriumából nemcsak az eladott földeket szerezte vissza Kisbaconban, hanem elhatározta, hogy annak többszörösét megvásárolva, méltó alapot és környezetet teremt egy szép, székely kúria megépítéséhez, amely még szépunokáinak is otthont adhat. Ezekben az években többször hazautazott Kisbaconba, kinézte magának a templommal szemközti hegyoldalt, majd megtervezte a leendő családi házat, a parkot, a gyümölcsöst és a mindent körülölelő fenyősort. A darabról darabra visszavásárolt tizenkét hektáros birtokon 1896-ban nemsokára megkezdődött

a rég megálmodott kisbaconi kúria megépítése.

A házat feleségének egyik rokona, Poldesz Richárd építész-mérnök tervezte úgy, hogy a család, az unokák, a barátok és a vendégek befogadására, elszállásolására is elég nagy legyen. A ház fundamentumát nem messze a falu templomától, a Macskás-patak partján ásták meg. Az építési munkálatokat Benedek Rafael helybéli ácsmester vezette, aki mellett kalákázással a helybeliek és a környékbeli falvakból jött emberek dolgoztak. Különösen meghatotta Benedek Eleket az a jelenet, amikor egymás után fordultak be az udvarra a gránitkövel megrakott magyarhermányi szekerek. Kisbacon is nagyon büszke volt arra, hogy a híres író hazajött házat építeni. A község adta a fát a cserép és a téglák kiégetéséhez, a cseréptető felrakását ugyancsak kalákában végezte a falu népe. Gyakran emlegette is Benedek Elek, hogy: „Ebbe a házba be van falazva a lelkem, a téglákat, melyeknek minden darabja egy-egy könyv, az én véremmel kevert mész ragasztja össze.” A ház építésében Benedek Elek gyermekei is részt vettek, ők a terasz fundamentumának homokkal való feltöltésében segédkeztek. Angyal Máttyás brassói mérnök tervezte és készítette 1897 augusztusában a kúria alagcsövezési és vízvezeték-hálózati tervét. A ház két évig épült, és 1898-ban került tető alá.

A pesti lakáshoz képest valóságos kastély lett a nyolc szobás, késő klasszicista stílusban épült tornácos kúria. Igaz, hogy télen csak két szobát fűtöttek, de nyaranta volt, hogy harmincan ülték körbe a tizennégy méteres ebédlő kihúzható asztalát. Akkor már öt gyermeke volt Benedek Eleknek, útban volt a hatodik, s még éltek a szülei is. Azt akarta, hogy miután gyermekei családot alapítanak, akkor is meglegyen mindenkinek a maga szobája. A ház homlokzatán az oszlopos veranda fölötti háromszögben ma is ott díszleg arany betűkkel felesége, MARI neve, hiszen az ő szerető, mindenről gondoskodó lény, támogatása és gazdasági leleményessége nélkül ez a ház soha nem épült volna fel.

Amikor a ház elkészült, kezdetét vette a birtok megmunkálása, a gyümölcsösben több száz almafát telepítettek, majd sorra ültették a fenyőfacsemetéket, kialakították a gazdasági épületeket. Benedek Elek büszkén dolgozott együtt a napszámosokkal, a segítő falubeliekkel. A kert felső részének egyik felében fenyő, a másikban lombhullató fákat ültettek. A házat körülvevő

Emlékünnepség a kúria udvarán 1957-ben. Vezényel Bardócz Dezső

hatalmas kertben ilyen módon rövid időn belül mesebeli környezet teremtődött. A ház előtt közvetlenül elterülő angolpark tervét Heltai Ferenc (országgyűlési képviselő, majd Budapest főpolgármestere) kertésze készítette el. A parkot vékony, L alakú kocsíút köti össze az utcával, a kovácsoltvasból készített kapu éppen a templom szomszédságában van. Benedek Elek tréfás verseket írt a kert és a park különböző nevezetes helyeiről, ahol az erdőrészeket, lugasokat és sétányokat rövid rigmusok mutatták be. Abban az időben Elek apó családjánál vendégeskedett Gyárfás Gizella, a híres erdélyi festőművész, Gyárfás Jenő lánya, aki fél évig helyettes tanítónő volt Kisbaconban. Az iparművészetet is ismerő tanítónő stilizált betűkkel, népies székely motívumokkal kidíszített fatáblákra írta fel a verseket, s a táblákat póznákra rögzítve állították fel a park és a kert „megénekelte” pontjain. Az egyik tábla a Mogyoróskarájban ültetett fenyveserdő nyugati részére az első unokájáról, Lengyel Éváról elnevezett helyre került.

„Vándor, tudd meg, e kis erdő
Lengyel Éva erdeje.
Ettől a vadalma fától
Indul, és megy lefele.
Nagyapóka rátestálja,
Senki benne ne turbálja.”
Éva erdeje mellett van a Flóra lányáról elnevezett lombhullató fákkal övezett lugas, ahová Elek apó kis termet vágatott, közepére kőasztalt tett, körülötte padokat, s amelyet gyöngyvirág szegélyezett minden tavasszal.

„Ez a terem Flóra-terem,
Körötte sok virág terem.

Legszébb benne az a virág,
Kinek a neve Gyöngyvirág.
Másik neve Oleander --
Mit szólsz ehhez szegény „Wander”?
A kert alsó felében található a Mária út. Ezt a sétányt Mária lányáról nevezte el, aki Lengyel Miklóshoz ment férjhez.
„Bár csörgedez itt-ott a trágyalé,
A Mária út remek szép alá.
A Benedek-had járnai itt szeret,
Amott a templom, nézd, mi szép keret!
Kinek bújva van, itt kesergi el,
Idejön ki-ki jó s rossz viccivel.
Könny és kacaj fakad itt vegyesen –
Ez a Mária útja, kedvesem!”

A gazdaságát viccesen ilyen verssel jellemezte:

„Elek apó mintagazdasága –,
Csak ő tudja (sőt még ő sem!),
Hogy mit fizet rája.”

Egy másik figurás vers a baromfiudvarról szól:

„Vándor – Csudáld meg e házat,
Benne szakszerű tyúkászat.
Oly szakszerű, hogy mióta
Épült e ház – nagyanyóka
Tudjátok-e mit teszen?
Minden nap tojást veszen.”

Imádott kertjére nagyon büszke volt, és a következő verssel jelölte meg.

„Elek apó kertje,
Isten háza mellett.
Szépen idehallik,
Mit ott énekelnek.”

A kocsíút mellett volt fiának, az író, irodalomtörténész és műfordító Benedek

Marcellnek a parkbéli búvóhelye. Ennek állít emléket a fatáblára írt vers:

„Miként a dalai láma
Rejtőzik itt Marcika.
Itt születik a sok dráma,
Mit levág a kritika.
Ki nem tör én vesztére
Fusson innen jó messzire,
Mert ki ide bekukkanik
Tudom végsőt nyikkanik.”

Benedek Elek kezéből 1929. augusztus 17-én örökre kihullott az író toll. Felesége, Mária a halálba is követte őt. A kettős tragédia után a kúria évekig üresen állt, a család csak nyaranta kereste fel Kisbacont. Így 1930 és 1944 között Benedek Elek hat gyermeke közül három, Marcell, Flóra és Róza (Mucus), valamint három unokája, Mária (Marica), Júlia (Juca) és Zsuzsa lakták időszakosan a kisbaconi kúriát. A család távollétében a falubeliek, illetve távoli rokonok vigyáztak az értékekre, és egy-két kisebb betörést leszámítva a második világháború végére minden szerencsésen megmaradt eredeti állapotában. Változás 1944 tavaszán történt, amikor Benedek Elek lánya, Flóra, aki Budapesten a Dohány utcai polgári leányiskolában szépírást és tornát tanított, nyugdíjba vonult, és hazaköltözött a kisbaconi családi kúriába. Ebben az évben Róza lányát, Juliát védőnőnek nevezték ki a kisbaconi körzetbe, így ő is odaköltözött. A világháború vége felé a náci németek megszállták Budapestet, s a folyamatos bombázások, majd a politikai üldözések elől Benedek Marcell családotól, illetve Marica is leköltözött Kisbaconba. 1945 februárjában Marcellt az újjáalakult kolozsvári magyar egyetemen az esztétika és irodalmi kritika tanészékének előadótanárává nevezték ki, ezért felköltözött a kincses városba. Azokban a vészterhes időkben Marica a baróti iskolában tanított, de amint véget ért a háború, mindenki visszaköltözött Budapestre. Flórára maradt a kúria a használati tárgyakkal együtt, és a nagykert is.

Az 1940-es évek végén a megyei kommunista vezetők tanács sokat töprengett azon, hogy milyen listára tegye Flóra kisasszonyt (a falubeliek „Küszasszon”-nak szólították) a 12 hektáros birtokkal és a Benedek-kúriával? Egyik alkalommal a pártbizottság munkatársai kocsival kiszálltak Kisbaconba, és közölték a kuláklisra került Flórával, hogy rögtön költözzön ki, mert a sokszobás házat gyermekothonná fogják átalakítani. Egy másik esetben felmerült a kúria termelőszövetkezeti székháznak való berendezése is, de

Az emlékház avatási ünnepsége 1969-ben. Az ülő sorban középen, szemüveggel Király Károly, a Kovászna megyei pártbizottság akkori első titkára, tőle jobbra Benedek Flóra, mellette Balogh Edgár. A mikrofonnál Sylvester Lajos, a megyei Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács akkori elnöke

szerencsére Flóra jóra való eredeti egyéniségének és ebből eredő kiváló kapcsolatrendszerének köszönhetően, egyik államosítási terv sem valósult meg. Végül ugyan a nagy kertet államosították (a falusi termelészövetkezet, a kollektív kapta meg), a kertet övező Mogyoróskaréj az Írószövetség felügyelete alá került, de az idősödő Flóra „néninek” megmaradhatott a ház az összegyűjtött meséskönyvekkel, festményekkel, bekötött újságokkal és a kocsiút a ház előtti parkkal együtt, ahol ezentúl nyugodtan fogadhatta nemcsak a Pestről érkező Benedek Elek-leszármazottakat, hanem az Elek apó házát felkereső látogatókat is. Egy idő után valóságos zarándokhellyé vált a kúria. Kisbacon és a környékbeli falvak, Barót város nevelői és tanulói megfogadták, hogy minden év szeptemberének utolsó vagy októberének első vasárnapján ellátogatnak Kisbaconba, és megünneplik Benedek Elek születésnapját. Az iskolások műsorral készültek, amit egymásnak és az összegyűlt közönségnek mutattak be. A szereplők a kúria tágas verandáján léptek fel, a közönség a ház udvarán és a parkban helyezkedett el. A műsor rendszerint Benedek Elek verseinek, meséinek elmondásából, színdarabjainak bemutatásából és népdalok énekléséből állt. Abban az időben az előadás után nagy kosarakban hozták a „jutalmat”, így a szereplők is, a közönség gyermeknézői is minden évben abból az almából ehetnek, amelynek fáját még Elek nagyapó ültette. Ezután a gyermekek kimentek a kisbaconi temetőbe, ott a

legjobb szavaló felolvasta a sírkőre vésett feliratot: *Jézus tanítványa voltam, / Gyermekekhez lehajoltam, / A szívemhez felemeltem, / Szeretetre így neveltem* – írta Elek apó unokája, Lengyel Dénes, *Kisbaconban* című tanulmányában.

Az Elek apó emlékére szervezett ünnepségeket kiemelten Flóra néni szorgalmazta, s különleges szerepe volt abban is, hogy a kisbaconi házon 1959-ben, Benedek Elek születésének 100-ik évfordulóján, emléktáblát helyezzenek el. Erdély-szerre sok száz gyermekkel levelezett, Elek apó mesekönyveit, régi *Cimbora* újságokat adott kölcsön az érdeklődő fiataloknak, és ezzel rendszeres olvasásra ösztönözte őket. A falbeliek is minden gondjukkal hozzá fordultak, és még ma is sokan emlegetik a kedves, segítőkész „Loli nénit”.

A Benedek Elek Emlékház

Az emlékház létrehozásának gondolatát először Balogh Edgár erdélyi író vetette fel, hozzá csatlakozott Sylvester Lajos, Király Károly és a kisbaconi leszármazottak, Flóra néni, illetve Benedek Elek unokája, Bardócz Júlia és férje, Bardócz Dezső kisbaconi iskolaigazgató. „Ehhez a munkához természetesen olyan megyei vezető egyéniségre is »szükség« volt, mint Király Károly, a Kovászna (Háromszék) megyei pártbizottság akkori első titkára, aki a kor politikai-ideológiai viszonyait és lehetőségeit sajátosan értelmezve lehetőséget teremtett az emlékház-létesítésre,

sőt az akkori pártapparátus aktivistáit, személy szerint Daróczi Ferencet és a később Magyarországra áttelepedett Mátyás Árpádot is az emlékház létrehozásának szolgálatába állította. Mindezek nélkül Benedek Elek Kisbaconban található rendkívül gazdag szellemi és tárgyi öröksége, a kúria, a bútortart, a rengeteg könyv, folyóirat- és kézirat gyűjtemény, a 12 hektáros park és gyümölcsös, az Elek apó által ültetett erdőkaréj, amelyre Flóra néni, mint szeme fényére úgy vigyázott, csak szűk körű, családi jellegű érték és kincs maradt volna” – írta Sylvester Lajos.

Az emlékház létrehozására nem volt egyszerű dolog kicsikarni a román kommunista vezetés támogatását. Ennek megszerzésére használták fel az erdővidéki vadászterületeket, ahol a bukaresti vezető politikusok rendszeresen részt vettek. Király Károly egyik alkalommal Kisbaconon át kísérté Ceausescu kedvenc vadászterületére, a Dél-Hargitára, s a román kommunista pártvezér ama kérdésére, „Hogy vagytok, mit csináltok?”, Király azt válaszolta, hogy vannak még bajok. Ceausescu tekintete kérdően nézett rá. Elégedetlenek az emberek – folytatta Király Károly. És elmagyarázta, hogy van ebben a faluban, Kisbaconban, egy székely „Ion Creangă”, aki magyarként is szerette és megbecsülte a románokat, az első világháború után otthagya Budapestet, és hazaköltözött. A helybeliek emlékházat szeretnének létesíteni. Létesítsetek! – mondta Ceausescu. Jó, jó – válaszolta Király – de ahhoz hivatalos engedély kell. Mi nem akarunk szabálytalankodni. Küldd be hozzám a papírokat – zárta le a témát a „rettegett diktátor”. Ha ez a jóváhagyás nem lett volna meg írásban, rég felszámolták volna, de így senki sem mert hozzányúlni az emlékházhoz – mondta Király Károly.

Király Károly furfangos közbenjárásának köszönhetően Ceausescu végül megadta az engedélyt az emlékház alapítására. Mindehhez tehát fontos érv volt, hogy Benedek Elek egyike volt azon kevés íróknak, akik mindig hirdették, tanították és fontosnak tartották az Erdélyben élő magyarok, szászok és románok békés együttélését, egymás kölcsönös megismerését. Benedek Elek egész életében azt a nézetet vallotta, hogy ember és ember, gyermek és gyermek között, nyelve, nemzetisége, vallása, gazdag vagy szegény volta miatt, különbséget nem ismer.

Az emlékház létrehozásával óriási lehetőséget kapott az erdélyi magyarság, hiszen a világháborút követő hosszú, kényszerű hallgatás után először

Benedek Flóra a verandán az 1970-es években

adódott alkalom az összefogásra és egy nemes cél megvalósítására. A hasznos tárgyalások eredményeként 1969-ben, Benedek Elek születésének 110. és halálának 40. évfordulójára, nagyszabású ünnepség keretében Kisbácban felavatták a Benedek Elek emlékházat. Az avatási ünnepélyt Sylvester Lajos vezetésével a Kovászna megyei művelődési bizottság rendezte. 1969. május 25-re, a megnyitó napjára meghívták az erdélyi magyar szellemiség nagyjait, a magyar és a román értelmiséget. Egész Erdélyre kiterjedő mozgalom indult meg; Kisbácba több ezren érkeztek az ország minden tájáról. Az avatáson részt vett Erdély irodalmi életének színe-java, így Sütő András, Kányádi Sándor, Nagy István, Balogh Edgár, Bálint Tibor, Bogdán László, Dali Sándor, Gajzágó Márton, Horváth István, Farkas Árpád, Bartalis János, Magyar Lajos, Tiberiu Utan, Bajor Andor, Szabó Gyula, Veress Dániel, Veress Zoltán, Domokos Géza, Böződi György, Király

Károly, Sylvester Lajos és sok más író, történész, pedagógus és más vezető értelmiségi, hogy az összesereglett néppel együtt tisztelegjenek Elek apó emléke előtt. Az ünnepséget Balogh Edgár és idős Máthé János magyarhermányi földműves, Elek apó ismerőse és lelkes híve nyitotta meg. Részlet az avatóünnepségen elhangzott beszédből: „Benedek Elek székely-nemes katonaszülőktől, a régi primipiláris rendből származott, kiknek kardja a szegen, paripája a pajtában örökös készenlétben kellett álljon. Magasra ívelő pályáján soha nem szakadt el a szülőföldtől; élete két síkon mozgott: az egyik mindig a fővárosban a határtalan tempójú írói munka és a vele járó harc a maradiság, a kicsinyesség és a hivatali nagyképűség ellen. A másik a szülőföld ölében, a Fenyős- és a Barót-patakok lélekvidítő környékén való barangolás, örömteljes megnyugvás a család, a rokonok és Erdővidék népe körében. Ezt a második életet lehet Benedek Elek igazi életének

nevezni, a nagyvárosi élet csak kényszer volt számára, hiszen fia, Marcell megírta, hogy az első nagy háború végén lélekben letörtten gubbasztott budapesti lakásán, és hetek alatt tíz évet öregedett, mert a háborús zűrzavar miatt nem lehetett a szülőföldre visszatérni, de mihelyt később útnak indulhatott s megérkezett az ágostonfalvi állomásra, lélekben megfiatalodva, mint húszéves ifjú ölelte magához Erdővidék földjét.”

Máthé János szónoklatát Balogh Edgár beszéde követte: „Gyűjtsük ide Benedek Elek összes írásait, leveleit, képeit, kortársainak és munkatársainak teljes irodalmát, legyen ide tárolva a hazai és nemzetközi folklór minden forráskincs, találjuk meg itt az egykorú sajtót, a gyermeklélektan és pedagógia, népművelés és nemzetiségi közügy alapkönyvészetét, a székely helytörténet anyagát s mindazt, ami e gyűjtemény román megfelelője, párhuzamban a hegyek másik oldalán kibontakozott rokon életművel, a Ion Creangă-anyaggal. Egy ilyen kutatóállomásra kell majd elküldenünk időnként irodalmunk – főleg a gyermek- és ifjúsági könyvszerzők és lapszerkesztők – tehetségeit, hogy megfürödjenek Benedek Elek otthonának légkörében, s kóstoljanak vagy egy almát azokról a fákról, melyeket még maga a mester ültetett” – jegyezte fel Sütő András.

Az emlékkiállítást a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (akkoriban Kovászna Megyei Múzeum – szerk. megj.) munkatársai a Flóra néni által gyűjtött anyagból, nyolc szobából kettőben, a nagy ebédlőben és a belőle jobbra nyíló oldalszobában rendezték be. A megyei múzeum vállalta az Elek apóval kapcsolatos gyűjtemény gyarapítását, az emlékház fenntartását, a házban lakó Flóra néni pedig a kiállítás felügyeletét.

A központi fekvésű ebédlőben kiállított tárgyakkal Benedek Elek életét követhetjük nyomon. Ebben a teremben rendezték egykoron a családi összejöveteleket, ez volt régen az Elek apó névnapjára megszervezett Elek-napi színházi előadások helye. Benedek Elek gyermekei, majd később unokái is titokban színdarabot tanultak be, hogy ezzel lépjk meg Elek apót. Természetesen legtöbbször Benedek Elek gyermekszíndarabjait adták elő, s rendszerint a legnagyobb sikere a *Többsincs királyfi* házi bemutatójának volt. A kampók, amelyekhez a színpalat rögzítették, most is látszanak a falon. Most már itt vannak kiállítva a régi családi fényképek, levelek, kéziratok,

régi mesekönyvek különböző kiadásai, a *Cimbora*, *Az Én Újságom*, az *Én Naptáram*, a *Jó Pajtás* újságok bekötött gyűjteményei, Máthé Ferenc II. vargyasi fafaragó népművész által faragott impozáns csillár, régi használati tárgyak és bútorok, Imets László és Kósa Bálint fametszetei, Szécsi András festménye és az utóbbi években megjelent mesekönyvek példányai. Szintén Máthé Ferenc II. adományozta azt a kopjafát, amely az emlékház előtt található, s amire ősi székely jelképek nyelvén Benedek Elek életsorsát faragta meg. A kopjafa félhold motívuma azt jelenti, hogy tanult, székely ember volt. A gömb a férfit jelzi, a lámpás pedig azt, hogy másoknak világított és utat mutatott. A tulipán pedig, hogy házas emberként élte napjait. Ugyanebben a teremben vannak kiállítva a különböző idegen nyelvekre lefordított kötetek és a Benedek Elek életéről, munkásságáról szóló egyetemi szakdolgozatok és doktori disszertációk.

A családon belül közös egyezés született, miszerint a kisbaconi leszármazottak húsz évekre bontva működtetik a Benedek Elek Emlékházat.

Átlépvé a kisebbik szobába, ott találjuk Benedek Elek dolgozószobáját, benne az eredeti íróasztalt, mindazokkal a tárgyakkal, amelyek annak idején is ott voltak: toll, pecsét, ezüst cukortartó és az utolsó be nem fejezett levél másolata, rajta a félbemaradt mondat: „fő, hogy dolgozzanak...” Az íróasztal mögött, a falon látható az 1901-ben készült, Benedek Elek ábrázoló festmény. Ezt a képet a nagybaconi állami iskola tanítóegyesületének megbízásából készítette Karvaly Mór budapesti festőművész. A festményt ünnepélyes keretek között leplezték le az erdővidéki értelmiség és Benedek Elek szülei jelenlétében. A fal mellett ott áll a könyvszekrénye, amelyben műveinek magyar és idegen nyelvű forrásmunkái találhatóak. A dolgozószobából a hátsó gyümölcsösre és Csíkorra hegyére nyílik kilátás. Nemcsak a ház és az emlékkiállítás, hanem a park és a kert is mindenhol Benedek Elek emlékét őrzi. A házat körülvevő, óriásira nőtt fenyősort Benedek Elek és családja ültették, amit az Elek apót felkereső fiatal

erdélyi írók később is folytattak. A közös faültetés felejthetetlen hangulatára Tamási Áron élete végéig kellemesen emlékezett vissza.

Az emlékház utóélete

Az emlékház megnyitása után nem sokkal (1969. május) Bardócz Dezsőné, született Lőrincz Julianna (Juca néni) vette át hivatalosan a hagyaték ápolását, és Flóra néniel együtt végtelen kedvességgel fogadták, kalauzolták a zarándokhellyé vált Benedek-kúria látogatóit. Juca néni Elek apó tizedik unokája volt, több személyes emléket is őrzött Benedek Elekről.

1978-tól kezdve a dédunoka dr. Bardócz Lehel felesége, Gajzágó Éva a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum munkatársaként húsz éven át gondozta az emlékház hagyatékát. Ekkorra már minden évben látogatók ezrei keresték fel az emlékházat. A látogatók bejegyzéseit tartalmazó aranykönyvek vaskos köteteket tesznek ki. A több ezer óvodás, kisiskolás neve mellett neves írók és művészek, ismert hazai és anyaországi közéleti személyiségek aláírásai tűnnek szembe, akik a kiváló meseíró emlékének tisztelgetek. Az emlékházban őrzött vendégkönyvek szerint megállapítható, hogy az Elek apó házát látogatók száma évről évre gyarapodott: 1970-ben 4852, 1975-ben 5964, 1979-ben 8342 volt a látogatók száma. Érdekes adat, hogy a rendszerváltás előtt gyakran megtiltották a magyar iskoláknak, hogy a gyermekeket Kisbaconba vigyék osztálykirándulásra. A kommunista diktatúra hűséges emberei minden erővel igyekeztek távoltartani a gyermekeket és az ifjakat Elek apó emlékhelyétől, de szerencsére mindig voltak olyan pedagógusok, akik vállalták a következőket, és sosem riadtak vissza a veszélytől. Ilyen volt a marosvásárhelyi Rákosi Kovács Erzsébet tanárnő is, aki csoportosan hozta Kisbaconba a gyermekeket. Neki és a hasonló bátraknak köszönhető, hogy abban a nehéz időszakban is évente csaknem 4000 látogató kereste fel a Benedek Elek Emlékházat.

Balogh Edgárnak az Emlékház megnyitóján elhangzott javaslata: gyűjtjük össze itt az írói hagyaték minden emlékét, hogy az ne csak kegyhely, hanem nyitott és jövőbe lendítő szellemi rajthely legyen, még megoldásra vár. Egyéni adakozásokból sok könyv, újság, fénykép és levél vagy másolat került az Emlékház gyűjteményébe. Mindannyiszor bejegyezték az adományozó nevét,

és külön köszönőlevélben nyugtázták a postán küldött könyveket, lapokat, fényképmásolatokat. A sajtónyilvánosságot is felhasználva szólították meg az erdélyi magyarságot, hogy ha tudomása van Benedek Elekre vonatkozó relikviákról, levelekről, fényképekről, eredetiben vagy másolatban juttassa el az Emlékháznak, s ha tud valahol régebbi Benedek Elek-kötetekről, szerkesztésében megjelent újságokról, igyekezzék a tulajdonosokat meggyőzni arról, hogy vegyék föl velünk a kapcsolatot, s ha az Emlékház gyűjteményéből hiányzó darabokról van szó, anyagi ellenszolgáltatás fejében vagy ajándékként juttassák el Kisbaconba – írta 1980-ban a ma is nagy aktualitással bíró felhívást Bardócz Éva emlékházvezető a *Korunk* folyóirat hasábjain.

A Székely Nemzeti Múzeum és az Emlékház kapcsolata 1999-ben megszűnt. Az Emlékházból magánmúzeum lett. A családon belül közös egyezés született, miszerint a kisbaconi leszármazottak húsz évre bontva működtetik a Benedek Elek Emlékházat. Ennek megfelelően, két évtizedig Szabó Réka dédunoka vette át az emlékház vezetésének feladatát, ő ugyanolyan szeretettel és gondoskodással tevékenykedett, mint elődei. Áldozatos munkáját dicséri a homlokzat teljes restaurálása. 2019 óta Bíró Enikő dédunoka viszi a családi „stafétabotot”, hogy a következő években gondozza és ápolja ezt a nemes hagyatékot. Habár a 2020–21. évi koronavírus-járvány miatt az emlékházat rövid időre be kellett zárni, ez megfelelő időszak volt a veranda megújítására, a parkba új kovácsoltvas padok kerültek, és családi összefogással az emlékház úthálózata is megújult.

A „Benedek Elek-múzeum az egyetemes kultúra kincse, és láttuk, hogy ennek az utókor számára való megőrzése impozánsan szép keretben biztosítva van. Zárjuk a szívünkbe Benedek Elek arcképét, s mondjuk meg Kisbacon népének: büszkék lehetnek arra, hogy Benedek Elek itt sarjadt, és innen indult el fénylő pályautjára. Mi, hétköznapi emberek lassan eltűnünk az idő sodrásában, s emlékünknél is hasonló sorsra jut, de a nagy székely író élni fog örökké” – hangzott el az 1969-es avatónempegen Máthé János zárógondolataként.

A kisbaconi Benedek Elek Emlékházat elődeink azért hozták létre, hogy Elek apó mesevilágának őrzője és a magyarság nemzeti kincse legyen. Ezért mindannyiunk kötelessége ezt összefogással megartani, gazdagítani, nagygyá tenni.

Bardócz Orsolya

Családi történetek és anekdoták Benedek Elekről

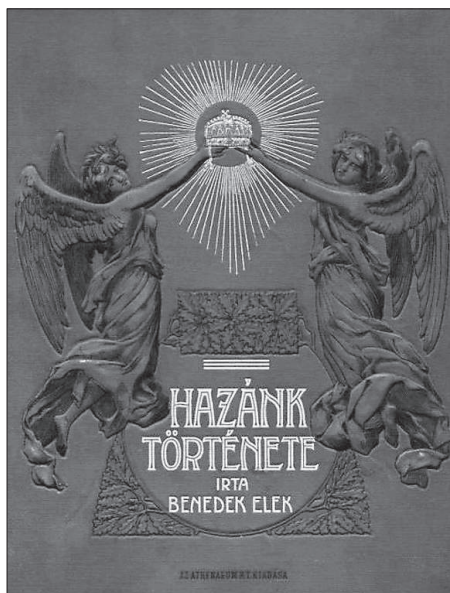
Százhatvannégy évvel ezelőtt született Székelyföldön, Kisbaconban, és 1929-ben hunyt el Benedek Elek, a legnagyobb magyar meseíró, újságíró, országgyűlési képviselő, Erdély szimbóluma, minden magyar gyermek Elek apója.

Elemi tanulmányait a kisbaconi iskolában kezdte, majd nyolcévesen szülei beírták a székelyudvarhelyi református kollégiumba. A diákevek alatt tett néprajzi gyűjtéséből jelent meg első munkája a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* 1882-es évfolyamában *Székelyföldi Gyűjtés* címmel. 1878-ban beiratkozott a budapesti egyetem bölcsészeti karának magyar–német szakára. Első állása újságíróként a *Budapesti Hírlap*nál volt. Itt jelentek meg írásai a székely népköltészetéről, a székelyföldi népszokásokról, és néhány munka is a készülő mesekönyveiből. Mivel székely

viseletéhez nagyon ragaszkodott, ezért írásaiban legtöbbször a Zeke, Kópé, Székely, Igazmondó és a Székely Huszár álneveket használta. 1881-ben Budapesten vette feleségül Fischer Máriát. Ez idő tájt jelentek meg a *Székelyföldi mesemondó* és a *Székely Tündérország*, már önállóan megírt meséket is tartalmazó mesekönyvei. Fiatal újságíróként úgy gondolta, hogy azzal lesz leginkább hasznára szeretett székely népének, ha magát parlamenti képviselőnek jelölteti. 1887-ben kormánypartii képviselőként jutott be az Országgyűlésbe. Nagy lelkesedéssel vetette bele magát a politikai küzdelembe. Hitte, hogy magyar népmesét kell a gyermekek kezébe adni, mert az a magyar nép lelkét, örömét, bánatát, mindennapjait tárja a gyermekek elé. Felszólította képviselőtársait, hogy támogassák az új magyar

A Mari-kúria Kisbaconban

tankönyvek kiadását, mert a legmostohább helyzetű magyar településekre is el kell juttatni a magyar irodalmat és kultúrát. Hitte, hogy csak minőségi oktatással lehet az ország baján majdan enyhíteni.

Benedek Elek 1885-től kezdve számos újságot alapított és szerkesztett. A *Nemzeti Iskola* című újság volt az első, amelyet hamarosan követett a *Magyar Kritika* és a *Magyar Világ* irodalmi lapok alapítása, majd a *Magyarság* és a *Néptanítók Lapja* szerkesztése. 1889-ben *Az Én Újságom* címmel Pósa Lajossal közösen megindították az első irodalmi értékű gyermeklapot. Később ezt követte Sebők Zsigmonddal együttműködve a *Jó Pajtás* gyermeklap szerkesztése. Az újságszerkesztés mellett újabb és újabb mesekönyveket jelentetett meg, verseket, színdarabokat, lányregényeket, történelmi és irodalomtörténeti műveket írt. 1894 és 1896 között a millenniumi ünnepségre készült el fő műve, az ötkötetes *Magyar mese- és mondavilág*, ami Jókai Mór után a legolvasottabb magyar íróvá tette Benedek Eleket. Ezer év magyar meséit gyűjtötte össze, s mint mesemondó, varázslatos mesélő stílusban átköltötte azokat. Ezzel az átdolgozással jelentősen hozzájárult a modern magyar irodalmi nyelv megteremtéséhez és terjesztéséhez.

Az első világháború végén végleg hazatelepedett Kisbaconba, hogy életének hátralevő részében fáradhatatlanul küzdjön az erdélyi irodalom talpra állításáért és megmaradásáért. Benedek Elek legnagyobb erdélyi vállalkozása a ma már legendás hírű *Cimbora* gyermeklap szerkesztése volt. Azokban a nehéz háború utáni időkben egy gyermekújság szerkesztése nem bizonyult

könnyű feladatnak. Elek apónak sikerült. Jó kapcsolataival és kifinomult szervezői munkájával a legjobb erdélyi magyar írókat és költőket nyerte meg a *Cimborának*. Áprily Lajos, Balázs Ferenc, Berde Mária, Dsida Jenő, Kós Károly, Molter Károly, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tompa László, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Ligeti Ernő, Sipos Domokos és még sokan mások, rendszeresen írtak a *Cimborának*. Az erdélyi írók népszerűsítésére keresztül-kasul bejárta Erdélyt, hogy írótársaival együtt a legeludgotabb falucskába is eljuttassák az irodalmat. A szervezés és az utazás mellett folyamatosan küzdött a *Cimbora* gyermeklap zökkenőmentes működéséért és fennmaradásáért, ami sajnos végül nem sikerült. A kiadó gondatlansága és a gazdasági válság miatt a *Cimbora* csődbe jutott.

A ház felépülésétől kezdve Benedek Elek élete kétlakivá vált, családotól ingázott Budapest és Székelyföld között.

1929. augusztus 16-án reggel Benedek Elek a kisbaczoni kúria kertjében kaszált, aztán leült levelet írni Szentimrei Jenőnek, hogy beszámoljon a *Cimbora* csődjéről. Elkeseredésében leírta, hogy vissza akar vonulni a közeletből, de a fiatal nemzedéknek azt tanácsolja, hogy maradjanak egységesek „...fő, hogy dolgozzanak”. Aztán félbeszakadt a levél, Benedek Eleket agyvérzés érte, kómába esett, és 1929. augusztus 17-én este

háromnegyed 10-kor meghalt. Feleségével együtt titkos egyezséget kötöttek, hogy bármelyiket ragadja el a kegyetlen halál, a másik követni fogja. A tragikus fogadalom beteljesült. Fischer Mária 1929. augusztus 19-én mérget vett be, így követte férjét a halálba. 1929. augusztus 19-én Elek apót feleségével együtt a kisbaczoni temetőbe temették el.

Családi történetek és anekdoták

Benedek Elek munkássága nem merült a feledés homályába, varázslatosan mesélő stílusa egy évszázad múltán is sok-sok nemzedéket kalauzol el a mesék csodálatos világába. Emlékét, életművét számos kiváló életrajzi írás foglalja össze, mesekiadványokból, iskolai tankönyvekből soha nem hiányoznak azok a mesék, amelyeket ő írt vagy gyűjtött. A könyveken túl szép számban maradtak fenn családi történetek és anekdoták, amelyeket csakis egy ilyen példaértékű emberről őriz meg a nép.

Kolompaszó

Az ötkötetes *Magyar mese- és mondavilág* mesekönyvek tiszteletdíjából épült fel a kisbaczoni kúria, és a többi mesekönyv árából vásárolta vissza azokat a földeket, amelyek összeolvadva csodálatos parkot varázsoltak a kúria mellé. A ház felépülésétől kezdve Benedek Elek élete kétlakivá vált, családotól ingázott Budapest és Székelyföld között. Ágyúk dörgése és a világháborús borzalmak szakították meg ezt a csodálatos sorozatot, s amikor minden romba dőlni látszott, az erdélyi értelmiség színe-java fejvesztve, hanyatt-homlok menekült a román királyság fennhatósága alól, akkor ő családotól mégis visszatért Erdélybe, újra alapozni a szellemi romok felett, történelem- és irodalomalakítóként, eligazodást nyújtó és irányt mutató világító fáklyaként. Kisbaconban a feleségéről elnevezett Mari-kúriában 1969 óta a Benedek Elek Emlékház működik, amelyet az erdélyi vezető értelmiségiekkel összefogva Benedek Elek lánya, Benedek Flóra hozott létre.

„A tízóraiás és az ebéd mindig ünnepélyes szertartás volt a kisbaczoni Benedek házban. A kúria ebédlőjében százötven éves asztal volt megrakva minden jóval, szalonnával, zöldhagymával, lépesmézzel, írósvajjal, tejes és túros puliszkával, s hozzá a friss, pincheideg borvíz. Kolompaszóval hívták

Ebéd a kisbacioni kúriában

össze a kertben és a kúria körüli parkban szétszéledt családot minden étkezésre” – így hallottam ennek történetét nagymamámtól, Lőrincz Júliától, aki Benedek Elek tizedik unokája volt. Gyermekek siettek, unokák rohantak a díszesen, lelkesen megterített asztal mellé, körülülni a testvérek, szülők, nagyszülők szeretetével koszorúzott terítéket; a nagy családhoz méltóan, közel húszan-huszonöten. Vendégvárnak a terítéken gyakran ott volt az egyszerű, Székelyföldön alig ismert deszsert, a „fülecske”, ami jellemzően a zsidó családok purimi ünneplésének elmaradhatatlan süteménye. Elek apó felesége szegedi zsidó családból származott, ő honosította meg ezt a finomságot a családban. Említhetjük mindennapi, közönséges édességnek, ami látszólag maga az egyszerűség, de mélységében ott van a csöppnyinek tűnő, végtelen szeretet.

A kicsi muzsikus

A Benedek család gyakran járt kirándulni a Kisbacion közeli hegyekbe. Rend szerint a Piliske, a Kakukk-hegy, Bodvaj vadregényes völgye, a Györgykovács erdeje vagy a kert folytatásában elterülő

Macskásnak nevezett erdőség volt a célpont. Amikor megérkeztek, a felnőttek táborot vertek, a gyermekek pedig szaladgáltak, tüzet raktak, nyársat vágtak, szalonnát pirítottak, és krumplit sütöttek a parázsban. A családi kirándulások idején Elek nagyapó gyakran dalolt az őt kísérő gyermekeknek, unokáknak. Népdalok iránti vonzódása kisgyermek korára vezethető vissza. Székelyudvarhelyi kollégista diákként tanult meg hegedülni, amikor édesapja a kitűnő bizonyítványért ezt a hangszert vette neki ajándékba. Ettől a pillanattól kezdve beceneve a „kicsi muzsikus” lett. Hegedűjének kalandos történetét maga meséli el az *Oh, szép, ifjúságom* című, saját székelyudvarhelyi diákezeit bemutató regényében. Később már felnőtt fejjel cimbalmozni is tanult, együtt Marcell fiával. Benedek Elek kedvenc népdalai, amit nagy szeretettel énekelt, a *Csicsónénak három lánya*, *A kisasszony Pozsonyban* vagy *Az én csizmám disznóbőr* című énekek voltak.

A kisasszony Pozsonyban, ladi-ladi-lom, sárga lilium.
Selymet lopott a boltban, ladi-ladi-lom, sárga lilium.
Ne bánja őt a boltos úr, mert az apja földesúr,

És az anyja a zimberi-zombori szép asszony,
Jó asszony, ladi-ladi-lom, sárga lilium.

A kisasszony Pozsonyba, ladi-ladi-lom, sárga lilium,
Selymet lopott a boltban, ladi-ladi-lom, sárga lilium,
Ezt a boltos meglátta, így kiáltott utána, hogy
hej az anyád az a zimberi-zombori, szép asszony, jó asszony,
Ladi-ladi-lom, sárga lilium.

A cigányok sátora, ladi-ladi-lom, sárga lilium.
Leégett az éjszaka, ladi-ladi-lom, sárga lilium.
Én a vajdát nem bánom, csak a lányát sajnálom,
Mert ő volt az a zimberi-zombori szép asszony,
Jó asszony, ladi-ladi-lom, sárga lilium.

Csicsónénak három lánya
Csicsónénak három lánya,
Háromnak van egy szoknyája.
Csicsóné, galambom,
Terád illik a csókom.

Csicsóéknál ég a világ,
Most varrik a tarka dunnát.
Csicsóné, galambom,
Terád illik a csókom.

A kisbacioni juharfák története és a kenyér iránti tisztelet

Ez a két, egymásba fonódó történet Benedek Elek nagyapjáról szól. Elek apó több művébe is beleszótta, s ezt mind a mai napig mindenki tudja a családkunkban:

Benedek Huszár István lovashuszárról volt a napóleoni háborúban, innen a Huszár előnév. A második francia háborúból egy sebet és néhány juharfamat hozott magával. A magot elültette a ház előtti kertben, s ennek az utódai ma is ott állnak a Benedek-kúria előtti parkban. Azért hozta ezt a magot, mert alatta pihent sebesülten és fogadta meg, ha egyszer hazaér, a fát meghonosítja. Egy fogadalmat is hozott: a csata után öt napig nem evett semmit, bor volt ugyan, de kenyér semmi. Az út szélén a bokor tövében egy darab kenyeret pillantott meg. Mivel a lóról leszállni nem szabadott, éjszaka ment vissza, és megtalálta a kenyeret, ami kemény volt, mint a kő, de megette. Ekkor megfogadta, hogy többet a búzakenyér hóját

Benedek Elek együtt kaszál Elek fiával a kisbaci kertben, 1916-ban. Képek: a család archívumából

nem dobja ki, nem hántja le, s többé soha nem engedi, hogy a kemencéből kivett frissen sült kenyér héját leszedjék, kés fokával leverjék. Ezt a fogadalmat a család minden tagja megtartja. Azóta is mindig vigyázunk arra, hogy a kenyeret ne pazaroljuk, Isten ellen való vétek lenne. Ez a kenyér iránti tisztelet.

A családszerető író: a csirkecomb története

Benedek Elek feleségének sírkövén a következő bibliai idézet áll. „*Ahová te mégy, odamegyek, és valahol lakol, ott lakom: a te néped az én népem és a te Istened az én Istenem. Ahol meghalsz, ott halok meg és ott temettetem el*”. Idézet a Szentírás Ruth könyvének első fejezetéből. Ez az idézet arról az asszonyról szól, aki férje vallását, hitét, népét magáévá fogadta, a családjának élt, követte őt egész életében, vele együtt halt meg, s ott temettetett el. Kettőjük életre szóló kapcsolatát maga Benedek Elek mesélte el egy ünnepi vacsorán, amit családjára rendezett az ő hatvanötödik születésnapjának tiszteletére. Benedek Elek így köszöntötte a feleségét:

„Kedves Párom! Téged üdvözöllek, mert a te jószágodnak köszönhetek mindent, azt a nagy kort, amit megértem s azt is, amit ez idő alatt elértem. Azt kérdezted tőlem születésem napján, hogy mit kérek tőled, mert te megígéred, hogy minden kívánságomat teljesíted.

Azt kérem, hogy ne adjál többet – csirkecomb. Amikor ugyanis vőlegényed lettem, kivetted a tálból a csirkecombját, és átadtad nekem. Ezt tartottad a legjobb falatnak, s én azt nem utasíthattam vissza. Azóta, harmincöt éve, mindig nekem adod a csirkecomb, s

nekem eddig nem volt szívem, hogy kiábrándítsalak, hogy megmondjam neked: én utálom a csirkecomb. Eddig nem akartam rontani kedvedet, nem akartalak elszomorítani azzal, hogy amikor a legjobbat akartad velem, akkor tetted a legrosszabbat, mert én irtózom a csirkecombtól. Most már harmincöt év után megmondhatom.”

Ilyen volt a mesemondó Benedek Elek, a szerető szelíd ember, aki több évtizeden át ette, amitől undorodott. És ilyen volt Fischer Mária, aki harmincöt évig a férje tányérjára tette mindig azt, amit ő a legjobban szeretett.

Ne bánts a fát, hisz ő is érez

Benedek Eleket ma már a legnagyobb magyar meseíróként ismerjük, és tudjuk, hogy a fuzsitus tündérekéről, világos királykisasszonyokról és a furfangos észjárású székely legényekről szóló kalandos történetei idestova száz esztendeje nemzedéket nemzedékre kalauzolnak el a mesék titokzatos világába. Nyilvánvaló, hogy a székely zamatú mesék után először nem a költő Benedek Elek jut eszünkbe, pedig a verses ábécékben, a verses-mesés könyvekben, kalendáriumokban, és az általa alapított, illetve szerkesztett gyermekújságokban szép számban jelentek meg egyszerű, tiszta csengésű versei és gyermekmondókái, amelyekben a szülőföld iránti szeretetet, a családhoz való ragaszkodását és a honvágyat fogalmazza meg. Talán ez a magyarázata annak, hogy mondókáit és a rövid verseket már egészen kis kortól kedvelik a gyermekek. Ezekben a verseiben egyre-másra megjelenik a rengeteg erdő, a téli erdő csodája, a természet szeretetére és

óvására intés. A fákról szóló versek jó szolgálatot tehetnek, amikor elkezdjük a zsenge korú gyermekekkel az élővilág megismertetését.

Részlet Benedek Elek: *Szeresd a fát* című verséből:

Ne bánts a fát, hisz ő is érez,
Szép gyöngén nyúlj a leveléhez.
Ágát ne törd, lombját ne tépjed,
Hadd annak, ami, épnek, szépnek.

Az igazság

Elek apó nemcsak a magyar gyermeki-rodalom egyik megeremtője, hanem számos történelmi könyv, magyar történeti feldolgozó ifjúsági regény szerzőjeként is ismert író. Régi politikus barátja, Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszter felkérésére 1909-ben *Történelmi olvasmányok* címmel történelem tankönyvet írt. Mivel az uralkodó Habsburgok magyar nemzetellenes tetteit nyíltan, részletesen ábrázolta, személyesen Ferenc József császár utasította a hadügyminiszterét, hogy az összes katonai nevelő- és tisztképző tanintézetek könyvtárából távolítsák el, majd semmisítsék meg ezeket a könyveket. „A könyv meghalt. Csúf halállal halt meg” – írta Benedek Elek.

Ennél szerencsésebben járt a *Hazánk története* című műve (1905), amelyben rövid fejezetekben mutatja be Magyarország történelmét a honfoglalástól a kiegyezésig. Az ifjúság számára írt történelmi olvasókönyv a honfoglaló magyarokat, az Árpád-házi királyokat, a magyar történelem dicsőséges és tragikus eseményeit, illetve fontos szereplőjét olvasmányos történetek formájában ismertette. A családi szájhagyomány szerint, amikor egyszer Bécsben járt Apponyi Albert, Ferenc József íróasztalán ott feküdt a *Hazánk története*. Ismeri ezt a könyvet? – mutatott rá Ferenc József császár.

Természetesen, felséges uram – felelte Apponyi. Na, és mi a véleménye, mit gondols róla? Remek munkának tartom – válaszolta a gróf. De a szerzője, ez a Benedek Elek, azt írja, hogy a Habsburg család megnyomorította a magyarokat. Ehhez van valami megjegyzése a gróf úrnak? Nincs uram, mit mondhatnék, úgy vélem én is, hogy ez az igazság, felség. Értem, akkor rendben van – mosolyodott el a császár. És ez a könyv nem semmisült meg, mert benne van a remény, hogy az idők során a magyarosság történelmét nem hiábavalóan áztatta tengernyi vér és verejték.

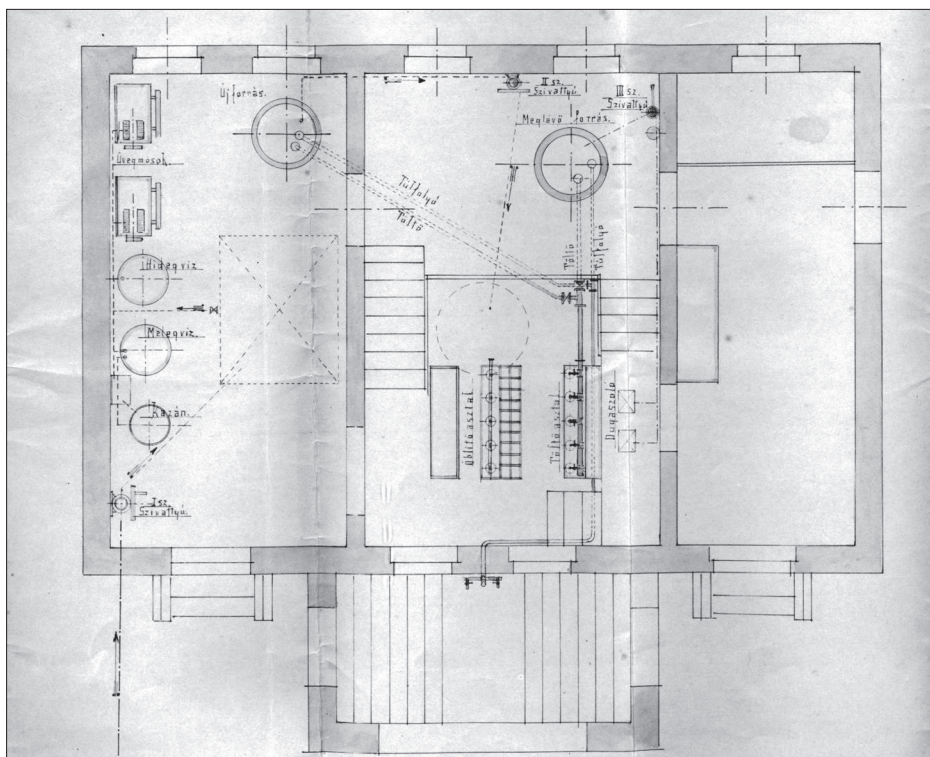
Nagy Botond

Két forráshaszonbérő Erdővidéken

A palackozott ásványvíz hőskora a 19. század utolsó negyedére esett, és kétségtelenül a közlekedési viszonyok javulása tekinthető annak a kulcstényezőnek, ami növekvő pályára állította az ágazatot. Nem vitatható, hogy a víz természetes adottság, ami ingyenesen állt a jog szerinti forrástulajdonosok (községek, közbirtokosságok, magánszemélyek vagy kereskedelmi társaságok) rendelkezésére, ám további szereplők (forráshaszonbérő, fuvarozó, nagy- és kiskereskedő) együttműködését feltételezte, hogy ez árucikké válózzék és eljusson a fogyasztó asztalára. A piaci igény fellendüléséhez hozzájárult a városok fejlődése, ezek lakossága jelentette a legnagyobb fogyasztóközöniséget, ugyanakkor a 20. század elején, az ivóvízhálózatok kiépülése nyomán

némileg meg is torpant a kereslet a palackozott ásványvizek iránt. A dualizmus kori magyar kereskedelempolitika sajátos szereppel is felruházta a hazai vizeket, aminek megismerésére indokolt egy kisebb kitérőt tenni. Az osztrák–magyar közös vámterületet a neoabszolutista kormányzat léptette életbe 1850-ben, ez fennmaradt az 1867-es kiegyezés után, tízévenként pedig megújították a társországok a „gazdasági kiegyezés” elnevezés alatt ismert tárgyalássorozatot követően. A dualista rendszer fennállása alatt összesen négy alkalommal újult meg ez az egyezmény, amely esemény mindig lázba hozta a gazdasági élet szereplőit. Magyarországon széles körű mozgalom bontakozott ki, amely önálló vámterületet követelt, ebben látva a gazdasági fejlődés elmélyülésének zálogát.

Az általános árubalettan az ásványvíz (legyen szó terápiás hatásai miatt minősített *gyógyvízről* vagy csak élvezeti értéke miatt keresett ún. *asztali vízről*) pozíciója marginális volt – csak feltételesen tekinthető tömegcikknek, csak egy jól körülhatárolható polgári réteg tanúsított érdeklődést iránta –, az Ausztriától való elszakadás szempontjából mégis felértékelődött. A század közepén a szűk fogyasztói kör első sorban a Lajtán túli palackozott vizeket kereste (ugyanaz volt a helyzet a fürdőhelyek látogatottsága esetében is), így a magyar nemzeti piacot első sorban cseh és osztrák termékek dominálták, ez alól pedig csak a borszéki borvíz képviselte a ritka kivételt. A fogyasztás tömegesebbé válásával a magyar gazdaságpolitika formálói és a gazdasági élet szereplői egyaránt felismerték a hazai termék szerepét e szegmens esetében is, innen származtathatók az olyan jelzőszavak, mint a *magyar Gleichenberg*, *Karlsbad*, *Ems* stb. – legyen szó balneológiai vagy palackozott formában kínált termékről. Ugyanakkor figyelmet

A bibarcfalvi Borhegyi-forrás töltőháza felülnézetből az 1910-ben készült tervrajzon

érdemel a tény, hogy a palackozott ásványvíz az első olyan terméke a Székelyföldnek, amely abban a formában került a fogyasztó asztalára, ahogy a töltőházat elhagyta, és amelyről a nemzeti piacon bárhol lehetett tudni, hogy honnan származik. Azoknak a termékcsoporthoz az esetében, amelyekből képes volt többletet előállítani a térség – vágómarha, fűrészáru, kézműves és háziipari termékek –, természetükénél fogva nem adatott a lehetőség az eredet feltüntetésére, ennek nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a kereskedők sem.

Összegezve, a palackozott ásványvíz tekinthető az első *székely terméknek*, vagyis olyan cikknek, aminek a földrajzi származásáról a fogyasztó is tudott, és feltételezhetően a beszerzésnél azt szem előtt tartotta.

Az ásványvíznek a földfelszínre jutásától a fogyasztó asztaláig igen hosszú az út. Az útnak a legfontosabb szakaszain pedig a forráshasznóbérlők kalauzolták a *természetes ásványvíz* megnevezés alatti árucikket, így ez egy igen összetett, sajátos ismereteket feltételező foglalkozásnak könyvelhető el. A korabeli statisztikákban szereplő, foglalkozási fősoportokba sem helyezhető el teljes egészében, ugyanakkor – a tevékenység és a birtokolt termelési eszközök alapján – egy kis részben majdnem mindegyikhez köze volt: bányászat, őstermelés, ipar és kereskedelem is egyben. Általánosságban négy igen kényes munkafázis azonosítható be, amelyet az általunk alaposabban szemügyre vett forráshasznóbérlők többnyire egy meglehetősen markáns vonalakkal körbehatárolt munkamegosztás keretében maguk végeztek. Első fázisban a forrás vizével való – minél kisebb mértékben korlátozott – rendelkezés jogát kellett megszerezni. Ez általában hasznóbérlés (illetve, mint láttuk, kivételképpen adásvétel) útján történt, és komoly kereskedői tehetséget feltételezett, hogy eme termelési tényező létező és várható hozamáért mennyi időre, milyen éves díj mellett és milyen további vállalkások terhe alatt kötelezte el magát az üzletember. A víz természetes tulajdonságainak megőrzése és a nagy mennyiségű kitermelés közötti egyensúly követelményéhez köthető a második fázis. Gyakorlatilag a palackozási folyamat megszervezéséről volt szó, azaz a magas technikai szintet képviselő és értelemszerűen költséges vízemelő- és töltőrendszerek működtetéséről. Harmadik fázisban a szállításhoz köthető feladatok sorolhatók. A palackozott ásványvíz piacosodásának

előfeltétele nyilván a vasút volt, annak ellenére, hogy azt szekereken már korábban is fuvarozták hosszabb távolságokra. A szabványosított palackokban és rekeszekben (ládákban) történő szállítás kisebbik tehertétele volt a forrástól vasútállomásig történő mozgatás. A nagyobbik feladat a szállítási díjtételekre rendkívül érzékeny termék vasúti forgalma volt. A korabeli viszonyok között az adott volumenű víz (pl. 1 liter) fogyasztói ára alacsonyabb is lehetett, mint a tárolására használt üvegpalack, ezért azt annyiszor hasznosították újra, amíg el nem törött, az újratöltéshez pedig vissza is kellett szállítani a töltőhelyhez. Ez kétszeres utaztatást és értelemszerűen magasabb díjtételel eredményezett, aminek a viseléséhez a forráshasznóbérlők a viszonteladó kereskedőket hívták partnerül. Úgyszintén e két szereplő munkamegosztására volt szükség az utolsó munkafázis bevezetéséhez is, amikor a termék a fogyasztó asztalára került.

Az itt szemléltetett folyamat kialakulásához és zavarmentes működtetéséhez hosszú évek tapasztalatára volt szükség. A több szereplőt (forrástulajdonos, fuvarozó, viszonteladó) közvetlenül érintő hasznosítási cselekménysor összehangolása tehát nagy teherbírási üzletembert követelt. Az általunk vizsgált időszakban Háromszéken szép számmal voltak hosszabb-rövidebb ideig forráshasznóbérléssel foglalkozó személyek, ebből két, Erdővidéken tevékenykedőt szándékozunk bemutatni.

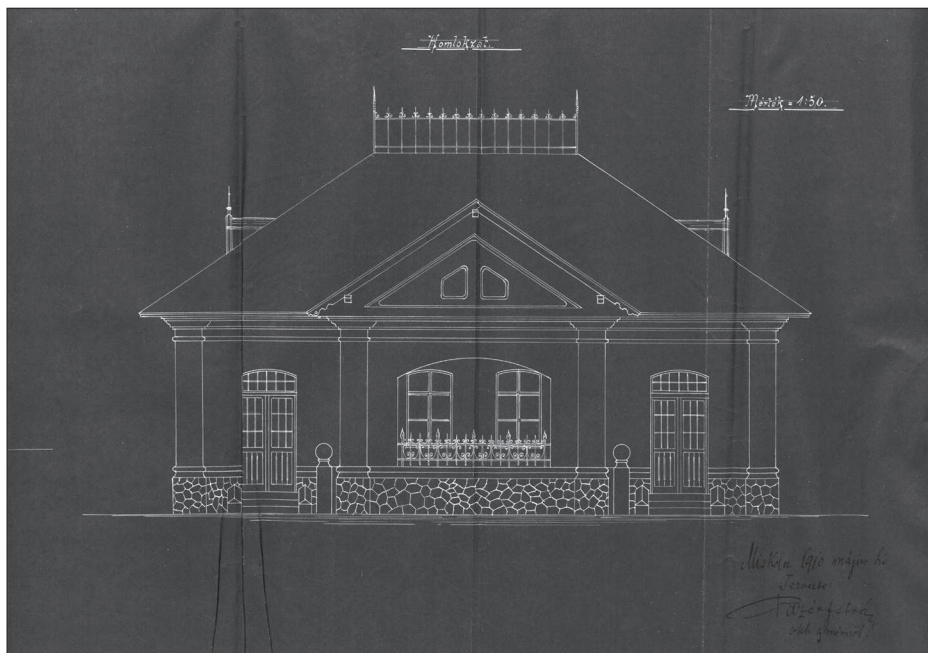
Incze Gyula

Incze Gyula baróti katonarendű család sarja volt, húszas éveinek elején tért vissza szülőfalujába Segesvárról, ahol minden bizonnyal a kereskedői szakmát tanulta ki. Huszonkét évesen feleségül vette a baróti patikus, Debitzky Mihály legfiatalabb lányát, a nála öt évvel idősebb Ninát. A frigy valamilyen módon a szülők vagy a rokonság által lehetett megrendezve, amire az is utal, hogy négy évvel korábban, 1873-ban ifj. Debitzky Mihály éppen Incze Gyulának a húgával, Rozáliával házasodott össze. A lutheránus vallású gyógyszerész, idősebb Debitzky Mihály valamikor a 19. század első felében telepedett le Baróton, az általa kezelt Magyar Korona nevű patika 1827-ben kapott szabadalmat a főkormányshéltól, ám a gyógyszerészeti társaság Barót legvagyonosabb emberének, Zathureczky Istvánnak a tulajdonát képezte. 1869-ben ifjabb Debitzky Mihály vette át a patikát,

amelynek immár a teljes jogú tulajdonosa is volt, és amelyet a környéken igen jó hírben állónak ismertek, az ott tevékenykedő gyógyszerész pedig szerény és becsületes volt, legalábbis a vármegyei főorvos vélekedése szerint. Mindezeket a körülményeket azért tartjuk fontosnak előrebocsájtani, mivel a Debitzky testvérek házassága révén Erdővidék központjában egy olyan erős kötésű érdekcsoport jött létre, amelyben a környék tehető kereskedői kaptak helyet, és ennek nyilván pozitív hatása volt Incze Gyula szakmai életpályájára is. Legszemléletesebb példája ennek az összefonódásnak az, hogy 1883-ban többedmagukkal létrehozták a Baróti Takarékpénztár Rt.-t, ami a már létező pénzügyintézet, az Erdővidéki Takarékpénztár Rt.-nek a versenytársa lett. A pénzügyintézet vezetésében már az alapításkor helyet kapott az összes helyben lakó sógor: Debitzky Mihály II. aligazgató, Gáspár Antal és Incze Gyula igazgatósági tagok, míg Theil József (Debitzky Mária második férje) pénztárnok lett. 1892-től kezdődően a két aligazgató Binder Adolf és Debitzky Mihály volt, Incze Gyula pedig megőrizte igazgatótanácsi tagságát 1898-ig, majd vezérigazgatónak választották.

A palackozott ásványvíz tekinthető az első székely terméknek, vagyis olyan cikknek, aminek a földrajzi származásáról a fogyasztó is tudott.

Incze Gyula önálló üzlete röviddel a házassága után elindult a saját lábán, 1878 júliusában jegyeztette be a cégét, *Incze Gyula fűszer- és vaskereskedése a fekete kutyához Baróton* névvel, ami közel másfél évtizeden keresztül volt egzisztenciájának az alapja. Az 1892-ben kiadott országos kereskedői jegyzékben fűszer- és gyarmataru-kereskedőként szerepelt, egyedülként ebben a minőségben Barót községből. Ezek alatt az évek alatt születtek meg gyermekei, valószínű, hogy a nagyobb anyagi igények miatt tett lépéseket a tevékenységi körének bővítésére. 1892 őszén bejegyeztette egy újabb cégét, aminek megnevezése *Incze Gyula baróti lakos, mint a bibarcfalvi „Baross forrás” ásványvízüzlet birtokosa* volt. A forrás hasznóbérlésbe vétele 1891-ben történt meg, majd azt követően, az év utolsó negyedében Incze a forgalomba hozatali engedélyért folyamodott. Szokatlan, hogy a

A Borhegyi-forrás töltőháza oldalnézetből az 1910-ben készült tervrajzon

hivatalban lévő kereskedelemügyi miniszterről, Baross Gáborról neveztek el egy Udvarhely vármegyei faluban található borvízforrást, de a belügyi tárca végül is ezt nem kifogásolta. A termelés és a forgalmazás azonban csak a következő évben indult be, mivel az 1891-es évre szóló kereskedelmi és iparkamarai jelentésben még semmiféle utalás nem volt ennek a magánkézben lévő forrásnak a tevékenységére vonatkozóan csak a másik bibarcfalvit, a Borhegyi borvizet említették meg benne.

A névválasztással kapcsolatban tisztáznunk kell egy kérdést. Az a feltevés, hogy ezt valamiféle hálynyilvánítnak értelmezzük, amiért a miniszter korábban valamilyen állami kedvezmény elnyerését mozdította volna elő, alapjában elvetendő, ugyanis bármiféle szubvencióhoz előbb forgalomba hozatali engedélyre lett volna szüksége az ásványvíznek, továbbá maga az engedélyezés nem a kereskedelemügyi tárca hatáskörét képezte. Valószínűbbnek látszik, hogy az államférfinak általában a székely ipar érdekében tett fáradozásaiért cserébe – például az osztrák-magyar vámterület és Románia között 1886 nyarán kitört vámháború károsultjai részére állami megrendelések biztosítása, illetve a marosvásárhelyi székelyű székely kamara létrehozása 1890-ben – tette a gesztust a baróti üzletember. Az ügyszó még hozzátartozik, hogy a bibarcfalvi Baross-forrás vízének országos forgalomba hozatala éppen Baross Gábornak 1892. május 9-én bekövetkezett halálával esett egybe, ezért a közvélekedés jogosan posztumusz

elismerésnek könyvelte el a névadást. Bár a miniszter jobblétre szenderülését nem láthatta előre, Incze Gyula méltó emléket állított: az első kereskedelmi évről szóló kamarai jelentés már kiemelte, hogy „a víz kezelését (...) a legújabb igények színvonalára emelte”, aminek köszönhetően a másik bibarcfalvi forrás forgalmát messze túlszárnyalta.

1903-ban hirdetések jelentek meg a központi sajtóban, amelyekben Incze Gyula a saját baróti gyárában készült túrót és sajtot reklámozta.

Incze Gyula forrásbérleti ténykedése nem volt hosszú életre ítélve, ez azonban úgy látszik, döntő részben Sztankovics Endre forrástulajdonoson múltott, aki valószínűleg az üzleti sikereket látva már kevesellte az eredetileg kialakított éves bérleti díjat. Sztankovics 1894 őszén felkereste a bibarcfalvi közbirtokosságot – amely társulatnak a kezében volt a Borhegyi borvíz –, és 30 000 forint (60 000 korona) ellenében eladásra kínálta a Baross-forrást és az azt magába foglaló telket, amely ajánlatra viszont nem mutatkozott érdeklődés. A tízéves haszonbérlet lejártához közeledve, 1901 nyarán több rendben közölt a *Budapesti Hírlap* egy hirdetményt, amelyben a Baross-forrást kínálták eladásra: „egy jó nevű borvíz forrás Székelyföldön,

vasútállomás közelében, örök áron eladó (...)” Ezen ajánlat nyomán vásárolhatta meg a forrást és a telket Geönczey István, aki az eladóhoz hasonlóan nem volt bibarcfalvi származású, és úgy tűnik, hogy az adásvétel után sem tartózkodott életvitelszerűen a faluban. A tulajdonosváltás nyomán Incze Gyula végleg kilépett az ásványvízüzletből, rövid tevékenységét azonban indokoltan láttuk kiemelni egyrészt azért, mert az általa elnevezett ásványvíz a saját maga által kiépített értékesítési hálózaton keresztül önálló pályára állt, és országszerte széles körű ismertségre tett szert rövid idő alatt. Másrészt pedig Incze az ásványvízüzlettel olyan tapasztalatokat szerzett, amit igen gyümölcsözően kamatoztatott egy másik fogyasztási cikkel, a tejtermékekkel, szintén a nemzeti piacon.

Incze Gyula forrásbérleti tevékenységének megszakadása után némi bizonytalanságot mutatott – például lőporárusítási engedélyért folyamodott a baróti boltja számára, amivel nyilván a kieső jövedelmét igyekezett pótolni –, de ez messzemenően nem volt egy tartós egyensúlyvesztés jele. Az 1903. év tavaszán már hirdetések jelentek meg a központi sajtóban, amelyekben a saját baróti gyárában készült túrót és sajtot reklámozta. Termékeinek jellegzetessége, hogy székely túró és kaskaválsajt-ként voltak megnevezve, aminek kapcsán néhány megjegyzés idekívánkozik. Egyrészt, az ásványvízüzletben bevett gyakorlatnak számított a székelyföldi eredetre hivatkozni, amit pedig határozottan az osztrák import ellensúlyozásának lehetőségeként hangoztattak ennek a szektornak a szereplői – összességében pedig ez sikeres reklámstratégiának könyvelhető el. Ugyanakkor a századforduló környékén a fővárosi tejtermékek piacán a felvidéki, ún. liptói túró örvendett a legnagyobb népszerűségnek. Incze Gyula újítása tehát abban mutatkozott meg, hogy korábban szerzett tapasztalatait átültette a sajt- és túróüzlet mezejére, a liptói túróval szemben határozta meg saját árucikkpalettáját.

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy amikor Inczének ez az üzlete felemelkedett, akkor teljesedett ki a kormányának a székelyföldi agrárszektort üzleteltetni hivatott programja, a székely akció is. E program eredményeképpen Erdővidéken létrejöttek azok a társulások, amelyek nagyjából egyenletes minőségi és mennyiségi keretek között szolgáltatott nyersanyagot a feldolgozóiparnak. Hogy ez mennyire volt életképes üzleti modell, mi sem mutatja jobban,

BORHEGYI

BORVIZ

Die chemische Zusammensetzung des Bibarcfalvier Borhegyer Sauerwassers ist:

Ein Liter Wasser enthält:

Calciumhydrogencarbonat 10050 Gr.	Aluminiumoxid 0,0088 Gr.
Magnesiumhydrogencarbonat 0,9182	Bromkalium 0,0001
Natriumhydrogencarbonat 0,9182	Natriumchlorid 0,0001
Chloriumnatrium 0,0082	Calciumoxyd 0,0002
Eisenhydrogencarbonat 0,0082	Eisenoxyd 0,0002
Chlorcalcium 0,0071	Zinnmangan 2,4830 Gr.
Lithiumhydrogencarbonat 0,0004	Freies Kohlendioxid 1,8700
Mengenthydrogencarbonat 0,0002	Temperatur des Wassers 12,0° C.

Der Borhegyer Sauerbrunn ist laut Analyse ein sauerstoffreiches, alkalisch-schwaches, eisenhaltiges Sauerwasser. Ausser den dem chemischen Charakter des Wassers bestimmenden Natriumchlorid, Magnesiumhydrogencarbonat und freies Kohlendioxid ist Eisenhydrogencarbonat ein sehr wichtiger Bestandtheil desselben. Die auch wegen ihres Lithiumgehaltes gesuchten Fuchinger, Wiltschinger, Weissen, Saczauerer und Esser (Wilhelms-Quelle) Natrium-Lithium-Quellen stehen in Bezug des Lithiumgehaltes hinter dem Borhegyer Wasser zurück. Dieser bedeutende Lithiumgehalt verleiht dem Borhegyer Wasser groesse Heilwirkung bei allen Leiden, für welche lithiumhaltige Wasser vorgeschrieben werden. Wegen seines Kohlendioxidgehaltes und wegen seinem Geschmacke ist es auch ein erstklassiges Erfrischung- und Sauergetränk.

Budapest, am 25. Juli 1907.

D. Wilhelm Hankó
Prof. der Chemie
Mitglied der Kön. Ungar. Akademie.
a chemia tanára, a...

Aus Felsen entspringendes, natürliches Mineralheilwasser. Vom kön. ung. Ministerium d. Inneren als Heilwasser erklärt. Auf der Ausstellung in Triest bewährt.

Ich bestätige hiemit, daß ich das unter dem Namen „Borhegyi Borvitz“ in Verkehr gebrachte natürliche Mineralwasser bei den Atmungs- und Verdauungs-Organen, infolge seines Lithiumgehaltes, aber besonders gegen Hämorrhoiden in vielen Fällen mit bestem Erfolg ordnete. Als Weinwasser hingegen ist dasselbe vermöge seiner chemischen Zusammensetzung mit dem böhmischen Gießhüblen fast identisch, daher eines der Vorzüglichsten. Ueber die Reinlichkeit der Füllung, als auch Behandlung verschaffte ich mir persönliche Überzeugung.

Hódmezővásárhely, den 6. Aug. 1906

Dr. David Hahn, Primararzt.

Forráskelöléség: **Bibarcfalva.**
(Udvarhely-megye)

Alleinvertrieb: **Ungarische Mineralwasser-Verkehrs- und Export-A.-G.**
Eisenbahnstation: **Agostonfalva.**

A Borhegyi-forrás palackcímkéje 1909 után

mint az, hogy Incze Gyula a háborút megelőzően megszakítások nélkül folytatta tevékenységét, kis és nagy tételű megrendeléseket egyaránt honorált (kaskavál sajt karikában, székely túró szalámihólyagban, nagy hólyagban, öt-kilós kis fabödönben, 10–25 kilós fabödönben). Kisebb időeltolódással, 1904-től kezdődően, szezonálisan egy másik csemegét: levágott tejes bárányokat is árult országosan. 1912-ben továbbadta a régi boltját, és az évtizede folyó fő tevékenységéhez hozzáigazította a cég-bejegyzését: *Incze Gyula első erdővidéki székelytúró és kaskavál sajt gyára* – amely alapítás, tegyük hozzá, az utókor mentális tárképén a baróti vajgyárként rögzült. Incze Gyula esete egyedinek tekinthető a dualizmus kori üzleti életben, nála figyelhető meg folytonosság, ami a székelyföldi termék meghatározást illeti, az ásványvízüzletből a tejtermékágazatba átvezető úton.

Sólyom Gyula

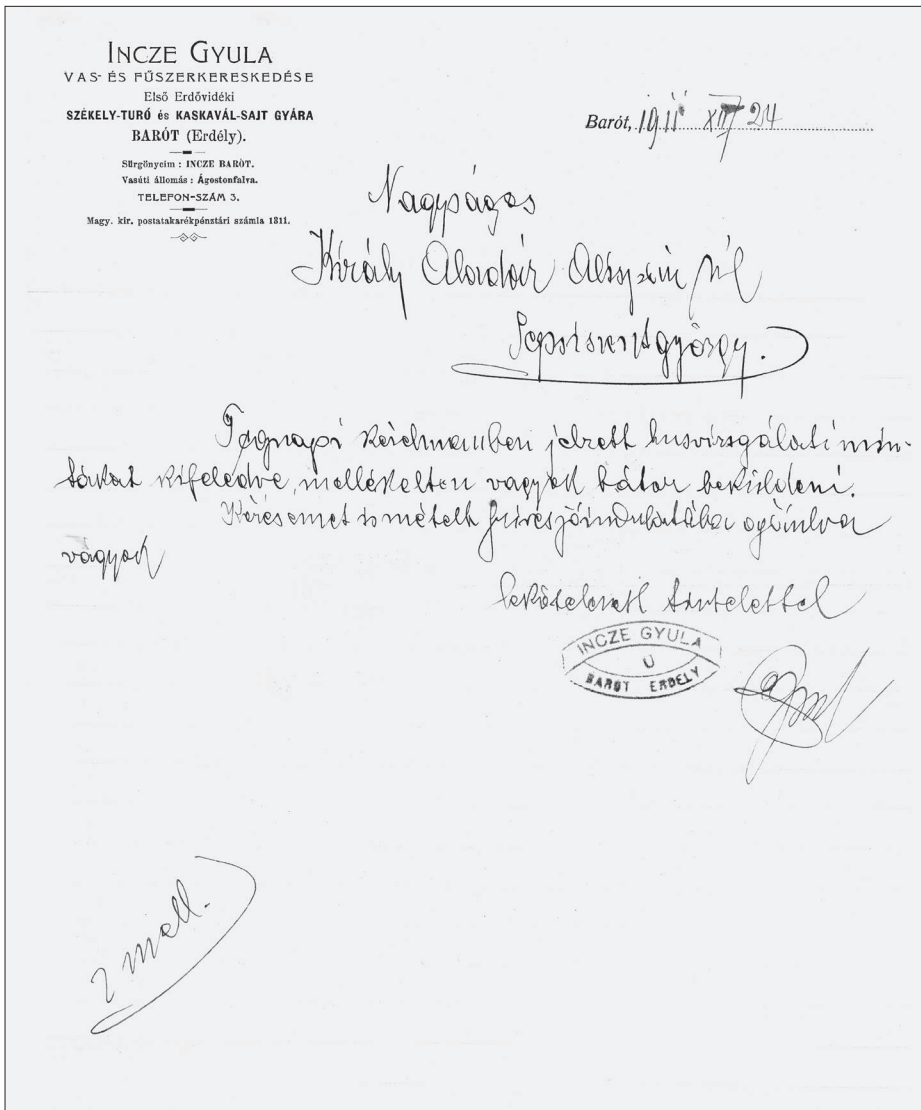
Sólyom Gyula 1903-ban bukkant fel Erdővidéken. A szászrégeni illetőséggel rendelkező, de valószínűleg Gyergyó vidékéről származó vállalkozó 1903 tavaszán szerezte meg a Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamarától a nemrégiben felszámolt marosvásárhelyi cipőtalpszeg-gyár termelőeszközeit, miután vállalta, hogy azokat a kamara területén üzembe helyezi. Ez a vállalkozás beteljesült még ugyanannak az évnek augusztusában, az üzem helyszíne pedig Barót község volt. A Kézdivásárhelyi Törvényszéken *Sólyom Gyula baróti lakos cipőfeszeggyára* elnevezés alatt jegyezték be a céget. Az 1906. év elejétől, tízéves időtartamra állami

kedvezményt is elnyert a kisüzem, ám ennek hasznélvezője már csak rövid ideig volt Sólyom, ugyanis időközben gazdát cserélt a létesítmény. Időközben Sólyom Gyula profilt váltott: 1905 szeptemberében felkereste a Bibarcfalvi Közbirtokosság elöljáróságát, és közölte velük, hogy átvinné a közel három évtizede piacon jelen levő Borhegyi borvizet, ha a tulajdonosok felbontanák a szerződésüket a meglévő bérlővel. A közbirtokosság közgyűlése azonnal elfogadta az ajánlatot, és kötelezte magát arra, hogy árverés nélkül az ajánlattevő kezébe adja a forrást. A dolgok gyors előremenetét nagyban előmozdította Sólyomnak az az ígérete, hogy a kiebrudalandó bérlőnek minden tartozását magára vállalja, ám valójában ennél jóval mélyebb okok miatt tanúsított receptivitást a forrástulajdonos társaság, amit érdemes itt alaposabban is megvizsgálni.

A Borhegyi borvitz az 1870-es évektől kezdődően világosan lépéselőnybe került számos más székelyföldi forráshoz viszonyítva, ami egyrészt abból fakadt, hogy tulajdonjogi helyzete a Bibarcfalvi Közbirtokosság megalakulásával tisztázódott, másrészt a Keleti Vasút megnyitása nyomán a legközelebbi állomás kb. tíz kilométeres közelségbe került, ezzel pedig piaci lehetőségei is megnöttek. Az 1890-es években azonban a válság jelei mutatkoztak, ami megnyilvánult abban is, hogy míg az 1870–1880-as években az üzleti életbe jól beágyazott, főleg brassói üzletemberek voltak a haszonbérlet, addig 1890 és 1900 között mindannyian bibarcfalvi vagy környékbeli személyek voltak, akik megfelelő szakmai tapasztalat hiányában vágtak bele a forrás kihasználásába. Szemléletes példája ennek a

fordulatnak, hogy 1890-ben a központi sajtóban is hirdették az ötéves bérleti ciklusra a forrás használati jogát, azt mégis a nagybaconi tanító, Barabás Elek nyerte el. Ez a jelenség azt is eredményezte, hogy a forrástulajdonos nem kapta meg időben és maradéktalanul a bérleti díjat. Például Barabás Elek még két évvel a haszonbérletének lejártá után sem tudta törleszteni hátralékait, azok elengedését kérte. 1894-ben a bibarcfalvi Bartalis Efraim, miután az árverést megnyerte, azonnal túladdott rajta Szász Gábor és Oszvath Efraim falusfeleknek, akiket három évvel később a közbirtokosság lemondásra kellett felszólítson, hogy újra ki lehessen írni az árverést, ugyanis ők sem törlesztették rendesen a bérleti díjat. Az akkor kiírt árverés érdeklődő híján elmaradt, 1900-ban a haszonbérlet idő előtt mondta fel, majd az új bérlővel a szerződést Udvarhely vármegye közigazgatási bizottsága semmisítette meg, miután egy jogi anomália miatt bibarcfalvi lakosok panaszt tettek. A vitatott záradék a bérletet felmondó félnek jelentős, közel ötévnyi bérleti díjnak megfelelő összeget helyezett kilátásba kárpótlás gyanánt. A fentiek alapján jogos lehet a kérdés, hogy mi volt az oka a Borhegyi borvitz zaklatott és komoly működési zavarokkal terhelt üzemeltetésének, amikor a másik bibarcfalvi forrás, a Baross éppen felemelkedőben volt, és a nemzeti piacon egyre nagyobb sikereket könyvelhetett el. A válasz abban rejlik, hogy a Borhegyi évtizedek óta inkább a román piacon örvendett nagy népszerűségnek, Románia pedig éppen abban az időszakban a közegészségügyi engedélyezés bevezetésével gyakorlatilag kezdte bezárni kapuit. Ugyanakkor a Baross-forrás indulásától kezdve az üzemeltető a nemzeti piacra összpontosított.

A Borhegyi víz piaci bajait jól érzékeltetik a román forgalmi engedély körül kifejtett igyekezetek. 1896-ban, amikor a román kormány a kereskedelmi forgalomba való hozatal engedélyzetéséről rendelkezett, a közbirtokosság közgyűlése arról határozott, hogy romániai ügyvédnek keresztül veszik fel a kapcsolatot a román minisztériummal. Nem lett belőle semmi. Egy évvel később brassói kereskedők ígérték a közbenjárást, ha árverésen kívül megkapják a forrást, végül elálltak a haszonbérlettől. Később dr. Heltai Ferenc ügyvéd vállalkozott az engedély megszerzésére, de ez sem valósult meg. Utolsó epizód ebben a történetben, amikor az 1901-től haszonbérlet Goldstein Simon több ígéretet tett a forgalmi

Incze Gyula fejléces levele 1911-ből. Képek: Nagy Botond

engedély megszerzésére. A birtokosság ennek elérésére 4000 koronát is hajlandó volt áldozni, ami közel hat év bérleti díjának felelt meg (700 korona/év). A kétségbeesett igyekezetnek ezáltal sem lett eredménye, mivel Goldstein bérlete spekulációra alapult, egy üzleti vetélytársat igyekeztek partvonalon kívül helyezni vele – az apja volt az előpatak források vízének forgalmazója.

A fent vázoltakkal szemben Sólyom Gyula üzleti terve egyáltalán nem a román exportra összpontosított, hanem eleve a magyar nemzeti piacot vette célba. A haszonbérlet megszerzésének körülményeire visszautalva ki kell emelni, hogy az végül nem szabad egyezkedés útján történt meg, hanem nyilvános árverésen, mivel az előző bérlővel perbe bonyolódott a forrástulajdonos társaság, Udvarhely vármegye törvényhatósága pedig csak ebben a formában engedett zöld utat az ügyletnek. Az árverésen győztes Sólyom Gyula

az előző bérleti ciklusokban megszokott díjaktól csak kevéssel eltérő összeget, 711 koronát ajánlott, ám alig egy fél évvel később már igen ambíciós tervekkel állt elő. A szerződést olyan formában kívánta módosítani, hogy annak érvényessége 30 évre terjedjen ki, ő pedig az első tíz évben a bérleti díj fizetése helyett csak építkezésekre és berendezések üzembe helyezésére fordítsa az összegeket, majd a második tízéves szakaszban 1500 koronát, a harmadikban pedig 2000 koronát fizessen évente. Ezzel az ajánlattal szemben a közbirtokosság már az első tíz évre 2000 koronát követelt, amire viszont a bérlő nem hajlott, így maradt a tízéves szerződés az árverésen megállapított éves bérleti díjjal. Egy új töltőház a közbirtokosság saját beruházásaként volt célul kitűzve – 1910 tavaszán a miskolci Pazár István mérnök készítette el a terveket, az ehhez szükséges 16 000 koronát a közbirtokosság a korábbi években nyélbe ütött

faeladásokból teremtette elő –, ám ami végül megvalósult, az egy nagyobb teljesítményű vízemelő- és töltőszerkezet volt a régi helyszínen.

Hogy mennyire a román export volt a fő csapásirány a Borhegyi borvíz korábbi haszonbérleti számára, mi sem mutatja jobban, mint az, hogy a magyarországi forgalomba hozatali engedélyt csak 1907 januárjában indították el, nyilván ezt is a bérlő ösztökélésére. Sólyom Gyula abban az időben visszaköltözött Szászrégenbe, a forráskezelői cégét is ott jegyeztette be. Az 1909 elején megalakult kartellhez, a Magyar Ásványvízforgalmi és Kiviteli Rt.-hez való csatlakozásban komoly perspektívát látott, mivel – amellet, hogy ennek a vállalatnak, amint lehetett, azonnal továbbadta a bérletét, és annak maga is cégbejegyzésre jogosult hivatalnok lett – az új konstelláció alatt még kétszer megpróbálkozott a Borhegyi borvíz haszonbérleti szerződésének húsz évvel való meghosszabbítására, mindannyiszor sikertelenül. A kartell felszámolása és a háborús körülmények között 1917-ben már nem jelentkezett az újabb árverésen, amelynek tárgya a Borhegyi borvíz haszonbérlete volt.

Bibarcfalva példája abból a szempontból nem tekinthető teljesen tipikusnak, hogy egy település határain belül két forrás – amelynek ráadásul különböző tulajdonosi köre is volt – külön-külön számottevő sikereket ért el a nemzeti piacon, de erre Háromszéken is találunk további példát. Az üzleti sikerek kicsikarásánál pedig komoly szerep hárult a két haszonbérletre, Incze Gyulára és Sólyom Gyulára, egyikük zöldmezős beruházásként kapta a feladatot, a másiknak pedig egy leszálló pályáról kellett felívelőre terelnie egy forrás kihasználását. Megfigyelhető a Baross-forrás üzleti modelljének a hatása a forrás tulajdonosi körére, ami legfőképpen abban mutatkozott meg, hogy a belföldi forgalmi engedély elnyerése után az ásványvízüzletből nagyobb részesedést kívántak – a lépést, hogy a forrás új technológiával való el látását magukra vállalták, ennek érdekében tették. Végeredményben egy vidéki közbirtokosság – amelynek a fő profilja az erdő- és legelőkihasználás volt, ebből is származott a bevételeinek döntő hányada – kitapintotta az országos ásványvízpiac pulzusát, ami nem elhanyagolható részben annak is tulajdonítható, hogy többé-kevésbé objektív megközelítéssel szemlélhették a faluban lévő másik forrás működését, és annak tapasztalatait a sajátjukon is igyekeztek alkalmazni.

Hoffmann Edit

Adalékok a Baróti Városi Kórház történetéhez

Egy

intézmény születésének a története, esetünkben a kórház történetébe való visszatekintés mindamelllett, hogy adatokat, tényeket közöl, emléket is állít az alapítóknak, valamint mindazoknak, akik az állandóan változó történelmi viszonyok, és az ezekből eredő mostoha gazdasági helyzet dacára is megőrizték Erdővidéknek a ma már Baróti Városi Kórház nevet viselő intézményt.

1887-ben kezdődött egy eszmének buktatókkal teli, nagy erőfeszítések és próbatételek árán a megvalósítás felé vezető útja. Közel öt esztendő kellett, hogy a kezdeményezők és az aktív szerepet vállalók rájöjjenek egy élet megalapításának szükségességére a további működés elősegítése céljából, és további 21 évre volt szükség ahhoz, hogy 1913-ra az épület álljon.

A Baróton létesítendő Erdővidéki Kórház fontosságát a helyi igények megfogalmazása mellett alátámasztani látszik az a rövid statisztikai áttekintő, amit Pál Judit jelentetett meg a *Városfejlődés a Székelyföldön* (2003) című kötetének az egészségügyről szóló fejezetében (394–395. old.). Ebből megtudjuk, hogy térségünkben 1877-ben négy kórház összesen 1171 beteget fogadhatott, tehát a Székelyföldön minden 367-ik lakos részesült kórházi kezelésben (Magyarországon átlagban minden 238-ik, Ausztriában minden 138-ik), az 1000 lakosra számított kezelési költségek pedig a Székelyföldön 46 forintba rúgtak (Magyarországon átlag 42 Ft., Ausztriában 166 Ft.). A Székelyföldön összesen 43 orvos, 17 sebész és 162 baba működött (1870-ben), tehát egy orvos jutott 9945 lakosra (Magyarországon 8520-ra, Ausztriában 5791-ra), és egy baba minden 2640 lakosra (Magyarországon 1793, Ausztriában 732). A helyzet némileg javult a 20. század elejére: két új kórház is létesült, az egyik Kézdivásárhelyen, a másik Gyergyószentmiklóson. Ez az a pont, ahol Barót, valamint Erdővidék

kapcsolódik, illetve beáll az erdélyi közegészségügyet felelősen felvállalók közé, a vidéki kórházalapítók sorába.

Erdővidék egy kis tájegység Erdély délkeleti szögletében, a tárgyalt kor időszakában Magyarország része, annak keleti végén terül el.

A megnevezés a vármegyék kialakítását¹ megelőző közigazgatási rendszert alkotó Miklósvár- és Bardoc-fiúszék, valamint Felső-Fehér vármegye területén fekvő, földrajzilag jól behatárolható, egységes medence huszonöt települését jelenti. Jóllehet, hogy Apáca más törvényhatóságához tartozott, de a vidéken élők földrajzi helyzetéből és sajátosságaiból eredendően Erdővidékhez tartozónak tartják. A dolgozatom szemszögéből vizsgált térség huszonöt települése (nagyobb részét már a középkorban alapították) megnevezése: Barót, Bibarcfalva, Bodos, Bölon, Bölonpatak, Ágostonfalva, Ürmös, Apáca, Nagyajta, Középjajta, Miklósvár, Köpec, Köpecbánya, Felsőrákos, Olasztelek, Bardoc, Erdőfüle, Székelyszáldobos, Vargyas, Magyarhermány, Kisbacon, Nagybacon, Szárazajta, Zalánpatak, Uzonkafürdő.

Ez a kis terület és az itt élő népesség által lakott települések egy része közigazgatásilag több rendben megosztott volt az évszázadok során,² de szokásaik, kultúrájuk azonos, valamint gazdasági téren is egymás függőségében lévén, peremterület státuszban az állam támogatását nagyon kis százalékban élvezve, az életüket kénytelenek voltak úgy megszervezni, hogy ne kelljen elhagyniuk szülőföldjüket. Összes ügyeiket úgy kellett intézniük, hogy a Miklósvár- (Háromszék vármegye) és Bardoc-fiúszék (Udvarhely vármegye) települései a megosztottság ellenére együtt cselekedhessenek. A halaszthatatlan közös ügyek közé tartozott, valamint a törekvések között szerepelt egy egész Erdővidéket szolgáló, kiszolgáló

A kórházegylet bélyegzője

Az Erdővidéki Kórház egyesítési alapszabályai.

I. Fejezet.

Az egyesület alakulása

Az 1887-ik évben mozgalmunk indult meg, Erdővidék központján Baróthon egy létesítendő kórház érdekében. Társulatok s egyesek egy Baróth mint Erdővidékön nemcsak áldorlati központból maig begyűlt csoport.

És most alakuló kórház egyesítési hivatalosa az összeget gyarapítva, az eszmét annak idejében megvalósítani

II. Fejezet

Az egyesület célja és célja

1. Célja: Erdővidéki kórházegyesület Baróthon, mely egyesítéssel az egyesület passzívjának körirata is.

2. Célja: Baróth székelyhely kórházát létesíteni, azért gyűjt tagokat gyűjtéseket eszközöl, rendezés társadalmi összefogótevéletét s.d.b.

Részlet az Erdővidéki Kórházegyesület alapszabályából

egészségügyi központ, az Erdővidéki kórház létesítése.

Erdővidék egészségügyi helyzetére vonatkozó szórványos utalások

Erdővidék korszakokat átfogó egészségügyi történetével az évek során tudomásom szerint érdemben senki nem foglalkozott – de még csak a vázlatos történetével sem. Ezt bizonyítani Csáki Árpád megjegyzése a *Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban* című írásában, miszerint az akkori viszonyok Erdővidékre vonatkozó állapotáról csak úgy alkothatunk képet, ha az Udvarhelyszékhez tartozó Bardoc-fiúszék akkori veszteségeit Miklósvár-fiúszékre is érvényesnek tekintjük.³ Általános történeti munkákban, a kor történéseit megőrkítő jelentésekben vagy jegyzőkönyvekben néha történik egy-egy utalás, amely a népesség egészségügyi állapotát felvigyázó sebész jelenlétére is utal. 1823-ban Szabó János *chirurgus* írt jelentést az alkirálybíróknak a baróti fogházban végzett egészségügyi vizsgálatairól kapcsán.⁴ 1834-ben Miklósvárszék tisztviselői karának nyilvántartó lajstromában szerepel Bartha János *chirurgus* neve.⁵ Az 1668 és 1703 közötti időszakról Becskerek/Várad Szabó György

borbély neve maradt fenn, aki kivonatot készített Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis* című, 1576-ban megjelent kiadványáról, és talán használta is azt.⁶

Az 1887. június 30-án himlőoltásról tett jelentés szövegéből megtudjuk, hogy a Miklósvári járás 17 604 lakost számlált.

Azt szintén utalásokból tudni, hogy a kórház alapításának eszméjét elindító időszakban, illetve már azelőtt is jegyezték bányorvosokat Baróton, ami azt jelenti, hogy a vidék nem volt orvos nélkül. Ők látták el, ahogy 1881-ben nevezik meg az akkori orvost, a műorvosi teendőket. Ezek a nevek azt mutatják, hogy Erdővidék közismert, a köztudatban máig számon tartott, Székelyföld talán legelmáradottabb vidékei között emlegetett státusa nem riasztotta vissza a praxisukat megkezdeni vagy folytatni óhajtó orvosokat attól, hogy itt dolgozzanak. Mi több, egy részük aktívan részt vett az erdővidéki egészségügyi helyzetet messzemenően javító jövődöbéli kórház létesítési gondolatának felpártolásában, illetve az úgy előhaladását

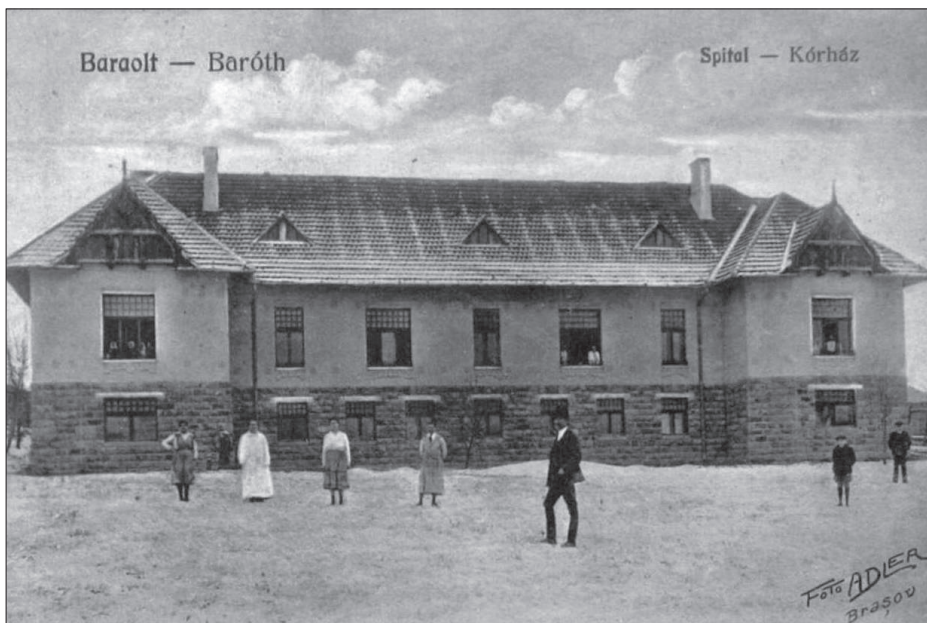
szolgálták a vezetőségben végzett aktív munkájukkal.

A kórház létrehozásának és megépítésének szükségességét támasztja alá az eszme születését megelőző időszak járványos megbetegedéseinek számszerű figyelembevétele is. A járványok közül a korabeli jelentések alapján a leggyakoribb, legkitartóbb és -maka-csabb a roncsoló toroklob (a diftéria régi elnevezése, difteritisz, torokgyík) volt.

1885. augusztus 1-én kezdődött Erdővidéken egy toroklobjárvány, amely április 29-én ugyan már megjelent Nagyajtán, de igazi kiteljesedése Bölönben mutatkozott meg augusztus 1-től december 28-ig. Jellemzően Bölönben teljesedett ki, azon a településen, amely határvonalon fekszik, illetve ki- és bejárást biztosít Erdővidék és a Barcasági-medence között. A másik közvetítő település Nagybacon, Erdővidék keleti kijárata volt. Itt elenyésző volt a betegek száma, de jelzésszerű, hogy a medencébe érkezők hozhatták magukkal a kórt.

Az 1886-os év eleji jelentések márciusig kisebb számú megbetegedésről adnak hírt, illetve az áprilisi beadványban már megszűntnek nyilvánították a járványt Baróton, Nagybaconban és Bölönben is.

Az 1887. június 30-án himlőoltásról tett jelentés szövegéből megtudjuk, hogy a Miklósvári járás 17 604 lakost számlált.⁷ Szeptemberben a szemcsés kötőhártyalob megjelenése kapcsán felmérést végeznek a kór terjedésére vonatkozóan, amiből kiderül, hogy Barótnak 2030, Nagybaconnak 1854, Miklósvárnak, 793, Nagyajtának 1387, Bodosnak 403, Szárazajtnak 1659 és Zalánpataknak 322 lakosa volt. Nem jelennek meg adatok Kőpecről, Középpajtáról, Árapatakról, Bölönről, valamint Hídvégről. Az augusztusi első megbetegedésektől számítva december 17-ig mindössze 31 betegről tesznek jelentést (Nagybacon 17, Barót 14 beteget számlált).⁸ A himlőről szóló jelentések nem tudósítanak számottevő megbetegedésekről, így járványról nem lehet beszélni, amint azt 1887. július 28-i levelében dr. Hajós Béla jelentése megfogalmazza. A miniszteri kérésre készített jelentésben az orvos kihangsúlyozza, hogy havonta az összes tanköteles gyermeket megvizsgálták.⁹ Szintén 1887-ben találkozunk egy, a korbéli viszonyokra jellemző nehézségeket megfogalmazó levélre, amelyben dr. Veress Sándor nagyajtai körorvos kérte felmentését a Bölönbe szóló halottkémi megbízás alól, azzal indokolva ezt, hogy Nagyajtán kell ellátnia betegeit, Bölönbe át kell utaznia, illetve hogy a lakosság nincs

A baróti kórház épülete egy, a két világháború között készült levelezőlapon.
Képek: a szerző gyűjteménye

hozzászokva a halálesetek időbeni jelentéséhez, így az utólag végzett vizsgálatok nem megbízhatóak. Az orvos szerint a népnek alig egyötöde fordul orvosi segítségért, ilyenképpen a halál oka nem állapítható meg biztonsággal.¹⁰

Egy erdővidéki kórház létrehozatala és megépítése a számadatok tükrében talán nem feltétlenül indokolt, de ha a lakosság számaránya függvényében vizsgáljuk a megbetegedések számát – nem ismerve ugyan az évi demográfiai mutatók változását, ami egy külön fejezet tárgya kellene hogy legyen –, valamint szem előtt tartva, hogy a betegek nagy része gyermek, illetve fiatalok (a korabeli általános tudósításokat olvasva), egy kórház többszintű feladat ellátására kiképzett személyzettel, valamint felszereltsége révén olyan megoldásokat alkalmazhat, amelyek egy közösség egészségi mutatóját mindenképpen szinten tartják, védettséget biztosíthatnak, egyben a közösség jólétét garantálva.

A kezdetek.

A kórházbizottság munkája

Mórik Lajos baróti jegyző, a Kórház Egylet titkára *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése címmel* kórház történetet jelentetett meg 1914-ben. Ebben arra emlékezteti az olvasót, milyen okok készítették Erdővidék értelmiségét arra, hogy olyan ügy indítványozásába kezdjenek, ami nemcsak közügy, de jótétemény is, ha arra gondolunk,

hogy a kor szokása – már a középkorban is gyakorlatban levő betegellátási módszer – szerint a beteg iparoslegényt vagy inast, a cselédet a mesternek vagy a gazdának kellett ellátnia saját portáján és költségén, ami az idők változásával mind a mester vagy gazda, mind a beteg számára egyre terhesebbé vált.¹¹ Mórik Lajos a továbbiakban hivatkozik a már előbb említett nehézségekre: az elzártságra, a távolságokra – amelyek bejárása nem egy alkalommal fölöslegessé vált, miután a beteget nem tudták időben kórházba szállítani –, a költségekre, és nem utolsósorban a hozzátartozók áldozatára egy-egy beteg esetében, hiszen ha a beteg mellett kellett maradnia valamelyik rokonnak, a költségek akár meg is kétszereződhetnek. Mórik Lajos azt írta: „Igaz, a vármegyék állítottak kórházakat s betegek elhelyezéséről gondoskodtak; de e vidék lakossága a központoktól távol esvén, csak nagyobb költséggel és gyakran életveszéllyel szállíthatták betegeiket kórházba. A be- és visszaszállítás akkora költséget okozott, hogy azzal a Barótra – mint központba – tervezett kórházban egy rövidebb tartalmú betegség idejére az ápolási díjat lehet vala fedezni.

Ehhez véve a betegek hozzátartozói látogatásának könnyűségét és úgy szólva költségnélküliségét, nem lehet csodálni, ha csak nagy áldozattal létrehozható kórház építésének költségeitől vissza nem riadva, alapot tettek s odaadással, fáradságot nem ismerő, lankadatlan buzgalommal a reményllett, de elérni alig hitt célt megvalósították.”¹²

1887. március 5-én, a soros közgyűlésen, a Baróti Takarékpénztár Részvénytársaság igazgatósága indítványt tett 200 korona megszavazására, amit más forrásokból származó összegekkel gyarapítva a felállítandó kórház javára ajánlanak fel a jelenlévők, valamint a mozgalom előmozdítására és folytatására a közegészségügyi bizottságot szólítják fel:

„A baróti közegészségügyi bizottságnak – Baróton.

Ezen takarékpénztár igazgatósága azon indítványt tette a közgyűlésnek, szavazna meg egy Baróton Erdővidék lakossága érdekében felállítandó kórházra tiszta nyereséméből az 1886-ik évről 100 forintot, s ezt évenként gyarapítsa.

A közgyűlés az üdvös indítványt egyhangúlag elfogadta.

Míthogy az intézet igazgatósága e nagy fontosságú mozgalom folytatására magát egészen illetékesnek s a mozgalom tágabb körbeni terjesztésére elég alkalmasnak nem tartja, megkeresi a tisztelt bizottságot és tisztelettel felkéri e mozgalomnak bölcs belátása szerinti tovább folytatására.

Becses tudomására hozza, hogy e célra Künnle József úr 50 forintot és a baróti iparosok táncmulatságuk tiszta jövedelméből 30 frt. 25 krt. adományoztak s az itt betétbe helyeztetik.

E szerint itt van a nemes célra 180 frt. 25 kr.

A nagy fontosságú kezdeményezés tovább folytatására szerencsét, kitarást kívánva, tisztelettel maradunk

Baróti Takarékpénztár Részvénytársaság.

Mórik Lajos,
titkárigazgató¹³

Dánér István,

Az örvendetes esemény hatása alatt a következő napon, március 6-án a közegészségügyi bizottság gyűlést hívott össze, amelyen javasolták a mozgalom kiterjesztését és a vidék tekintélyesebb férfijainak összehívását március 25-ikére. A gyűlést végül 27-én tartották, ezen Erdővidék 22 települését 85 „tekintélyesebb férfi”¹⁴ képviselte. Ugyanitt, ezen a gyűlésen hangzott el két más felajánlás, amelyek bizonyítéként szolgálnak arra, hogy Erdővidéken hagyománya volt a civil kezdeményezéseknek a közjó és -haszon gyarapítása szándékával: „Bartha Sándor úr bejelenteti, hogy egy 1878-ban tartott majális alkalmával 80 Koronát gyűjtött egy Erdővidéken felállítandó háziipar-intézet javára, mely összeget egy ideig az Erdővidéki Népbankban gyümölcsöztetett,

később 4 drb. Első Székely Szövőgyári részvényt vásárolt s ma a 4 részvény értéke szelvényekkel (az 1887. évre esedékesel) együtt 80 kor., ezenkívül betéti könyvben 26 kor. 34 fill. kezénél van, s mindezt az adakozóktól nyert felhatalmazás alapján – minthogy a gyűjtés eredeti célja elégtelen – a Baróton felállítandó kórházra felajánlja, s úgy a 4 drb. részvényt 1887. július 1-én esedékes szelvényvel, valamint az Erdővidéki Népbanknál elhelyezett 26 k. 34 F.-ről szóló betéti könyvet rendelkezésre bocsátja.”¹⁵

Ezen a gyűlésen döntötték el, a kórház ügyét felpártolandó, hogy egy intézőbizottságot hoznak létre, amely bizottság a majdani teendőket már hivatalosan vezeti, számon tartja, és a szabályok kidolgozása után, azok betartásával folytatja a megfelelő kerekbe foglalt alapító munkát, a gyűjtéseket. Az intézőbizottság elnöke dr. Hajós Béla, jegyzője Mórlik Lajos, pénztárosa Debitzky Mihály¹⁶ gyógyszerész lett. A következő települések képviselték magukat: Barót, Olasztelek, Bardoc, Füle (Erdőfüle), Száldobos (Székelyszáldobos), Vargyas, Felsőrákos, Köpec, Miklósvár, Nagyajta, Középpajta, Bölon, Ürmös, Apáca, Ágostonfalva, Bodos, Szárazajta, Zalánpatak, Nagybacon, Kisbacon, Magyarhermány, Bibarcfalva.¹⁷ A begyűlt pénzeket, betétkönyveket biztonságba helyezték, majd lépéseket tettek azért, hogy a gyűjtést mielőbb megkezdhessék. Ehhez engedélyért folyamodtak mind Háromszék, mind Udvarhely vármegyéhez. Az engedélyeket megkapták, és 1887. április 16-án már 40 gyűjtőívet tudtak útjára indítani. Ez alkalommal „női rendezés mellett” egy hangversenyt szerveztek, amely 403 korona tiszta bevételt hozott az ügynek, a kórháznak, ahogy máris fogalmaztak. Az első gyűjtés alkalmával 23 darab ív érkezett vissza. A vidék jól fogadta a kezdeményezést, és lehetőségeihez mérten támogatta is a gyűjtést. Emellett az erdővidékiek nemes szándéka Potsa József, Háromszék vármegye főispánjának tudomására jutott, aki azonnal 200 koronát adományozott a célra, és támogatásáról biztosította az intézőbizottságot. Mint már említettem, Erdővidék jó néhány települése Udvarhely vármegyéhez tartozott, így az onnan származó támogatást is jó szívvel fogadták, ami azzal is járt, hogy a járási főszolgabíró beleegyezését adta a gyűjtésre, illetve ő maga utasította a jegyzőket az ügy pártolására. Ismét Mórlik Lajost idézem: „Jakab Gyula, a homoródi járás főszolgabírája 1887. április 23-án 4615. szám alatti átiratában – egyebek

között – e szép reményt keltő sorok foglaltatnak: »...az erdővidéki községekben működő, járásomhoz tartozó községi jegyzőket felhívom a kórház alapító gyűjtésre s ezen hazafias népjóléti mozgalmat örvendetes tudomásul veszem és állásomból kifolyólag a cél megvalósítása érdekében hatékonyan fogok közreműködni.«¹⁸

1887 folyamán a pénzügyeket intézendő, Henter Béla¹⁹ Miklósvár járási főszolgabíró megnyugtatására – valamint a főszolgabíró által leküldött rendeleti észrevételek kapcsán, amelyeket Háromszék vármegye alispánja tett – közölték, hogy házaló gyűjtés még nem történt, de erre vonatkozóan nem mulasztják el annak idejében a hivatalos jelentést felterjeszteni. Felkérték ugyanakkor Bogdán Arthurné Zathureczky Izabellát, a Vöröskereszt²⁰ erdővidéki fiókegyletének elnökét, hogy az egylet a gyűjtéshez „valamely segélyösszeggel” hozzájárulna.

1888 februárjában zártkörű bált hirdettek meg, amelynek bevétele 230 korona 26 fillérrel gyarapította a kórházalapot.

1888 mozgalmasan indult. Már január 2-án gyűlést tartott az intézőbizottság, és február 11-re zártkörű bált hirdetett meg, amelynek bevétele 230 korona 26 fillérrel gyarapította a kórházalapot. Érdekes és egyben csodálatra méltó az a körülmérintés, amivel dolgoztak. A bál megszervezésére bizottságot hoztak létre. Minden települést megszólítottak egy-egy képviselő által, de arra is odafigyeltek, hogy előbb az általuk elképzelt képviselőt névre szóló levélben keressék meg, és visszajelzést is vártak tőle arra nézvést, hogy vállalja a neki szánt feladatot. Nagy meglepéssel és „érdekes jelenségképpen” nyugtázza Mórlik Lajos, hogy a felkértek mindenike elfogadta a megválasztását. Ezúttal Árapatak és Hídvég is részt vett a közös munkában. Február 19-én újabb gyűlést tartottak, és elhatározták, hogy március 15-én egy szélesebb körre kiterjedő gyűlést fognak tartani. Ezt is nagy körülmérintéssel készítették elő. Megfogalmaztak egy, a gyűlést előkészítő értekezletre szóló meghívást, egy meghívót „az örök nevezetességű napon, március 15-én” sorra kerülő gyűlésre, és egy névre szóló meghívót, amely egy, az ünnepi gyűlést követő társasvacsorán²¹ való

részvételre adott lehetőséget, ahol természetesen újra gyűjtést szerveztek, valamint egy gyűjtőív szövegét is megfogalmazták. Az évi közgyűlés nagyon aktív volt. Az előző évi számadásról Debitzky Mihály gyógyszerész, pénztárnok tett jelentést. Vargyas község ekkor tett egy 100 koronás ajánlatot. Benedek Elek (1859–1929) író, szerkesztő, akkor országgyűlési képviselő²² amellelt, hogy gyűjtőperselyt kért, 200 koronás alapítólevelet mutatott be. „Szerény tehetségemhez képest oly módon teszem az alapítványt, hogy a 6%-os kamatot mindaddig fizetem, amíg a tőkét egészen befizethetem” – idézte Benedek Elek Mórlik Lajos.²³

Ugyanekkor indítványozták, hogy az erdővidéki lelkészek kérettesen fel gyűjtőpersely elfogadására, hogy megfelelő alkalmakkal kihelyezhessék azt. Egy újabb felajánlás érkezett: a felsőrákosi unitárius esperes, Török Áron, az évi stóla jövedelmét adományozta a kórház javára. Itt kapott megbízatást a baróti intézőbizottság, hogy a birtokosságokat felkérje építőanyaggal való segélyezésre, valamint ekkor hatalmazták fel a testületet „nagybizottsági” tisztséggel, illetve végrehajtói feladatokkal. Az intézőbizottság vezetőinek szóló köszönetnek is ekkor adtak hangot. „Hogy a többet fáradozók (már itt meg kell jegyezmem, hogy 26 év alatt fizetést senki sem húzott, sem tiszteletdíjban nem részesült) még többre ösztönöztessenek, a közgyűlés az elnöknek, a titkárnak és a pénztárosnak köszönetet szavazott” – írja Mórlik Lajos.²⁴

Döntés született arról is, hogy a már szoba került egyletté alakulásnak még nem jött el az ideje, halasszák addig, amíg 8000 koronát sikerül összegyűjteni.

1889 egy újabb indítvány előterjesztésével kezdődött. Eszerint „...fogadtassék el elvben, hogy az intéző bizottság tagjai a vidéki községekben tartandó gyűléseken alkalmilag jelenjenek meg és ott a kórház eszméjét támogassák. Sikeresebb munkálkodás végett dr. Hajós Béla elnökle alatt egy utazó bizottság létesíttessék.”²⁵

Egy évszázad távlatából is igen eredeti gondolkodásra enged következtetni az indítvány. Itt, Erdővidék központi községében azzal a gondolattal álltak elő, hogy egy, a lakosság számára ugyan fontos közügy, de annál kevésbé ismert intézmény – a falusi ember számára riasztó is adott esetben, mert eltávolítják családjától –, a kórház fontosságáról szakember tartson ismertetőt, szakember tárja elő azokat az érveket, amiért érdemes és kell támogatni

Mórik Lajos és családja. Kép: Mórik Lajos dédunokája, Konrád Ilona Margit családi albumából

az eszmét. Dr. Hajós Béla jelenléte ezen utazóbizottságok élén meghozta a gyűjtésre nézve várt eredményt. Az intézőbizottság igen eredeti gondolatmenetét bizonyítja az is, hogy a következő gyűlésen, május 19-én egy újabb határozattervezetet terjesztettek a közgyűlés elé, ami arról szólt, hogy az abban az esztendőben éppen hiányzó körorvos évi javadalmát ugyan már felhasználta Háromszék vármegye kórháza, de a jövő esztendőben Háromszék törvényhatósága egyezzen bele, hogy az ugyanilyen okból származó jövő évi felesleget fordítsák az építendő kórház javára. A vármegye elfogadta a kérést, aszerint cselekedett, és így jelentős összeggel gyarapodott az alaptőke. A gyűlések visszatérő, megoldásra váró problémája a gyűjtőívek kinnlevősége, ami miatt

állandóan fel kellett szólítani a gyűjtőívtartókat, hogy mielőbb adják le az intézőbizottságnak, még akkor is, ha azok üresen maradtak. Már-már mosolygásra készíti az embert az állandó felszólítások sora. Ezt természetesen nem így dolgozták fel az intézőbizottság vezetői. Ilyenkor derült ki, hogy a gyűjtés nem úgy halad, mint ahogy a szükség megkívánná. „...számba véve az eddigi gyűjtést és történeteket, megállapította, hogy ha az intéző bizottság a mutatkozó közöny mellett sikerre vezetőbb módot nem talál a gyűjtésre, úgy nagyon későre jön fel Erdővidék egére az a nap, amelyen a szegény betegek a tervezett kórházban elhelyezést találnak. A bizottság nem folytatta eddigérel szertelenül a gyűjtést, a sok oldalról igénybe vett közönség áldozatkészségét

nem merítette ki; hiszen tapasztalta, látta, hogy a vidék legtöbb községében mindenféle előadás, mulatság tiszta jövedelmét a kórházra szolgáltatotta be, hanem igenis folytatta ott és akkor, ahol és amikor erre kedvező alkalom kínálkozott. Tudta az intéző bizottság, hogy az önbizalom legerősebb fegyver a küzdelemben s ha ő nem lankad, akkor a jó ügy mellett kifejtett buzgóság nem remélt eredménnyel fog járni s a leküzdhetetlennek látszó akadályok, nehézségek maguktól oszlanak el, mint a felkelő naptól a sötétség. Így is lett, mert az első három év az eszme felvételétől fogva 8000 k. eredményt hozott, amit az évi számadás igazol” – írja Mórik Lajos.²⁶

1890 nem volt annyira gyümölcsöző, mint az előbbi két esztendő, de továbbra is igyekeztek a pénzalapot gyarapítani. A bizottság a gyűjtést „mesterséges erőltetéssel” nem folytatta, de odafigyeltek arra, hogy akkor és ott keressék meg az adakozókat, amikor annak ideje és helye volt. 298 koronával gyarapodott az alap egy Biharfalván és egy Baróton szervezett bál bevételeivel, valamint a baróti műkedvelő ifjúság tiszta jövedelmét, 48 koronát, a polgári kör jövedelmének egyharmad részét, 10 koronát juttatott el a kórházalap pénztárába.

A további munka hatékonyabbá tétele végett bővítették a bizottságot 13 olyan személlyel, akik hathatósan tudtak munkálkodni a kórház javára.²⁷ Ekkor született döntés arról is, hogy kérelmezni fogják a pénzügyminiszternél az állami sorsjegyből egy összegnek az ügy javára való odaítélését is, mert rájöttek, hogy országos gyűjtés nélkül nem tudják megvalósítani a nagy álmot.²⁸ A m. kir. pénzügyminiszternek május 15-én elküldött kérelmükre július 31-én kaptak elutasító választ azzal az indokkal, hogy a sorsjegy jótékony-sági alapra szánt részét már szétosztották, így nincs lehetőség a támogatás odaítélésére.²⁹ Ismeretlen okból, de az is lehetséges, hogy egyszerűen csak tisztújítás miatt, a bizottságban pénztárnokváltás történt, a tisztségbe Dánér Ferencet választották meg.

Az 1891-es esztendőre tervezett tevékenység a március 15-ei közgyűléssel vette kezdetét, mint ahogy azt eltervezték, mármint azt, hogy mindig március 15-én tartják a nagy közgyűléseket. Ezen a gyűlésen beszámoltak az év elejétől történt gyűjtésekről, azok eredményeiről, és újra napirendre került az egyeletalapítás szándéka, mivel az 1888-ban meghatározott összeg, a 8000 korona már együtt volt, illetve Olasztelek község közbirtokossága tíz szál tölgyfát ajánlott

fel, ennek árát, a 160 koronát be is fizette. A bizottság egyik tagja – akinek neve nem került nyilvánosságra – megalapításának adott hangot, és az olaszteleki példát követendőnek ajánlotta. „Vajha azon községek, melyek e nemes célra még nem adakoztak, követnék Olasztelek példáját, akkor egy évtizeddel hamarabb megvalósulna Erdővidék ama régi kívánsága: legyen Baróton kórház” – írta összefoglalójában Mórik Lajos.³⁰

A vagyon elérte a 12 000 koronányi összeget. Nagyszámú meghívót küldtek ki, amelyekben arra hívják meg Erdővidék közönségét, hogy megosszák az örömhírt, miszerint minden körülmény biztosított ahhoz, hogy az egylet megalapításáról gondolkodjanak. A lejegyzések szerint számosan megjelentek. E találkozás alkalmával adja át az első ágyalapító levelet az elnöknek, 2000 korona értékben, Nagy Ézsaiás nagybaconi birtokos, baróti lakos.

Az Erdővidéki Kórházegylet megalapításának fontossága, a haladás eszköze

Az egész Erdővidéket átfogó mozgalom ugyan eredményes volt, de a még eredményesebb és hatékonyabb munka érdekében öt esztendő elteltével az intézőbizottság arra az elhatározásra jutott, hogy egyletté kell átalakulnia. Ezt a felismerést egy 1892. február 28-án tartott gyűlésen fogalmazták meg.³¹ A titkár bemutatta az általa elképzelt és megszerkesztett alapszabály-tervezetet, amelyet felülvizsgált (március 6-án) egy kinevezett bizottság.³² Még aznap leszőgezték, hogy a tervet az évi közgyűlés keretében – amelyet egyébként 1888. március 15. óta rendszeresen ezen a napon tartottak, lévén jeles napja a magyarságnak – javasolják, és mielőbb meg is valósítják. Meghívót fogalmaztak, a gyűlés helyszínének a községházát jelölték meg, és arra kérték a címzetteket, hogy buzdítsák, illetve vigyék magukkal a közgyűlésre családtagjaikat, barátait is, hogy minél többen részt vehessenek a nemes cél megvalósításában.³³

Ez az intézmény úgy gazdasági, kulturális, szellemi, mint társadalmi tekintetben is egész Erdővidéket magába foglalja, és képviseli történetével. Jóllehet a 20. század közepéig orvosai nagyobb részt nem Erdővidékről kerültek ki, de a személyzetét jórészt Erdővidék adta. A 20. század '80-as éveiben az Erdővidékre hazatérő orvosok is otthonra találtak az intézmény révén.

Hatalmas erőfeszítéseket követelt létrehozása. 110 esztendeje nyújt biztonágérzetet szakemberei által Erdővidék és a hozzá közel eső, de más megyékhez tartozó települések gyógyításra, ápolásra szoruló népének. Az intézmény működtetése minden időben és minden körülmények között erdővidéki közérdeknek számított, és annak is kell maradnia.

Ma, a 21. század húszas éveiben, a jelenlegi állapotokat figyelembe véve, valamint a politikai érdekeket követve, megtartása még nagyobb és nehezebb feladatok elé állítja a jövő nemzedéket. Az intézmény történetének megismerése talán erőt adhat mindazoknak, akik a kórház megőrzését tűzték ki céljuknak.

Jegyzetek

- 1 „Magyarországon a megyerendszer 1877-ben lépett életbe a helyi autonómiák felszámolása nyomán. Erdélyben a székely székek helyén négy abszolút magyar többségű közigazgatási egység jött létre, Maros-Torda, Udvarhely, Csík és Háromszék vármegyék, amelyek – a korabeli politikai elit szemléletében – a magyar nemzetállam pilléreinek szerepét hivatottak betölteni.” In: Nagy Botond: *Székely elvándorlás 2.*, [https://multikult.transindex.ro/?cikk=12479], 2010. 09. 10.
- 2 Részletes ismertetést olvashatunk a témáról Cserey Zoltán *Közigazgatási mozgalmak Erdővidéken a 19. század végén és a 20. század elején* című írásában. In: Cserey Zoltán: *Erdővidéki történeti tanulmányok*, Erdővidéki Történeti és Természet-tudományi Tár VII. Szerkesztő: Demeter László. Erdővidék Múzeuma – Gaál Mózes Közművelődési Egyesület, Barót, 2008. 32–40.
- 3 Csáki Árpád: Szárazság és pestis Háromszéken 1717–1720-ban. In: *Acta Siculica* 2010, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2010. 283.
- 4 Józsa Lajos: A baróti fogház rabjai. *Háromszék*, 2010. augusztus 14., szombat.
- 5 Cserey Zoltán: i. m. 21.
- 6 Csáki Árpád: i. m. 278.
- 7 SÁL, Alisp. ir., Fond 9., Oszt. XI., Cso-magsz. 7./1887.
- 8 Uo.
- 9 SÁL, Alisp. ir., Fond 9., Oszt. XI., Cso-magsz. 7./1887.
- 10 Vö. SÁL, Alisp. ir., Fond 9., Oszt. XI., Cso-magsz. 1./1887.
- 11 „Tarthatatlan állapot volt ez, mert nagyban lazította a kölcsönös bizalmat s az irigységnek és gyűlöletnek egyik forrásává lett, ami aztán az addigi társadalmi, hosszú évszázadokon át fennállott bizalmas kötelékeket felbontotta.” In: *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. Szerkesztette: Mórik Lajos, az Erdővidéki Kórházegylet titkára, Barót, 1914. 3.

12 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 4.

13 Uo. 5–6.

14 Uo. Az összes név felsorolva (a kiadvány 7. oldalán).

15 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 9.

16 „[...] id. Debitzky Mihály [...] gyógyszerész, 1874-ben már tulajdonosa volt az 1827-ben Gabriáni József által alapított Magyar Király gyógyszerárnak Baróton.” In: Péter H. Mária: *Az erdélyi gyógyszerészet magyar vonatkozásai*, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2002. 323.

17 Uo. 8. A települések képviselői, településekre osztva és a képviselők nevei.

18 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 11.

19 1877. december 21-én választják meg a Miklósvári járás szolgabírójává. In: *Nemere, Politikai, társadalmi, szépirodalmi és közigazgatási lap*, 1877. december 22., szombat, 7. évf., 102. sz. [http://epa.oszk.hu/01500/01594/00174/pdf/Nemere_EPA01594_1877_102.pdf], 2011. 03. 16.

20 A Magyar Szent Korona Országai Vörös-kereszt Egylete 1881-ben alakult meg. Hoffmann Edit. Vö. [http://www.voroskereszt.hu/toertenetuenk.html], 2011.04.10.

21 Itt hívja fel a figyelmet a „nagy életviszonyok” átalakulására Mórik Lajos. 1913-ban, a visszaemlékezés írásakor egy vacsora költsége 4 korona, míg 25 évvel azelőtt, 1888-ban, a társasvacsora meghirdetésekor egy teríték mindössze 1 korona 50 fillérbe került. Vö. *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 16.

22 Benedek Elek viszonylag rövid politikai pályája 1887-ben kezdődött, amikor a kormányon lévő Tisza Kálmán-féle Szabadelvű Párt színeiben indult a nagyajtai választókerületben. 1892-ben már Apponyi Albert ellenzéki Nemzeti Pártjának tagjaként indult a választásokon, sikertelenül. 1902-ben szakított a politikálással.

23 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 16.

24 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 17.

25 Uo.

26 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 18–19.

27 Barótról négy, Olasztelekről, Nagyajtáról és Magyarhermányból két-két, Köpecről, Miklósvárról és Bodosból egy-egy személlyel egészült ki a testület. Itt találkoznak olyan nevekkkel, mint dr. Simonffy Sámuel, Debitzky Mihály gyógyszerész, báró Rauber László, Szotyori József kir. járásbíró, dr. Csengeri Gyula. Vö: *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 19.

28 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 123–125.

29 Uo. 125–126.

30 *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. 20.

31 Vö. *Az Erdővidéki Kórház létrejövételének ismertetése*. Szerkesztette: Mórik Lajos, Barót, 1914. 22–23.

32 Ua.

33 Ua.

18. századi barátosi mennyezetkazetták a Székely Nemzeti Múzeumban, Sepsiszentgyörgyön

Kós Károly *A vargyasi festett bútor* című könyvében dédapámról. Dédapám és dr. Kós Károly együtt kutatták tüzete-
sebben a Sütő család történetét, aminek
végeredményeként dr. Kós Károly kiad-
ta a fent említett könyvét. Ebből idéz-
nék még néhány sort: „A vargyasi Sütő-
tők gazdag mesterségi ismerete, magas
szintű művészete s a közeli falvak bú-
torfestőasztalos-művészetére gyakorolt
hatása mesterségük nemzedékek hosz-
szú során át való folytatásának ered-
ménye. A vargyasi bútorfestő-asztalos
Sütők esetében olyan példa áll előttünk,
amely egyedülálló művészettörténe-
tünkben, amilyenre a néprajzkutatók
eddig csak gondoltak, anélkül azonban,
hogy ezt adatszerűen bizonyíthatták
volna: egyetlen falusi családon belül,
apáról fiúra szállva, 14 nemzedék négy
évszázadon át folytatta s folytatja nap-
jainkig ugyanazt a művészeti ipart.”

2011-ben napvilágot látott az én csa-
ládtörténeti könyvem is, amelynek az-
óta a harmadik, bővített kiadása is
megjelent *A bútorfestő és fajaragó Sütő
család* címmel. Ebben a könyvben a fent
bemutatott, naprakész családfa is be-
ne van. Dédapám, id. Sütő Béla elbeszé-
lései alapján a családi hagyomány úgy

tartotta, hogy Daniel Ferencné hívására
jött Vargyasra 1568-ban Sütő János ács
és Sütő József asztalos, hogy a leégett
udvarházat újjáépítsék és bebútorozzák.
A családi hagyomány és dr. Kós Károly
az elsőként Vargyasra került Sütő József-
től származtatja a mai vargyasi Sütőket,
és azt valószínűsítik, hogy az ő unokái
voltak Sütő (Sütheö) János és Sütő (Süt-
heö) Kathi, akik az 1627. évi összeírásban
mint felszabadult jobbágyok (Recupe-
rati) szerepelnek. Ezt az adatot még dr.
Borbáth Károly írta ki dr. Kós Károly szá-
mára a székelyudvarhelyi levéltárból.
A *Székely oklevéltárak* megjelenésével
ma már könnyebb az összeírások tanul-
mányozása, így derült fény arra, hogy
már az 1614. évi Bethlen-féle lustrához
csatolt füzetben (Regestum) megjele-
nik Sütő (Swteo) János neve, mint Dani-
el Mihály medgyesi gyűlés (M.g.) utáni
szabad székely (Z. Z.) jobbágya.

A bútorfestésről bizonyosat 1680-tól
tudunk, ugyanis ezzel az évszámmal
van ellátva a családban fennmaradt
festéktörő kő.

Az alábbiakban szeretném vázlato-
san ismertetni a könyvemben részlete-
sen bemutatott bútortípusokat, amelyek
megtalálhatók voltak egy 19. századi

székely „életen”, s amelyeket a vargyasi
Sütők is készítettek.

Fontosabb bútortípusok

1. A láda

Az ácsolt láda valószínűleg a legősibb
bútordarabunk. Ezt hasított kemény-
fa lemezekből állították, ácsolták össze.
Az ácsolt ládát (amely ugyancsak szolgál-
hatott kelengyészládaként) a festett kel-
engyész (hozományos) láda szorította ki
a házból Székelyföld nagy részén, de to-
vábbra is használták gabona tárolására.

A festett kelengyészláda a leány ho-
zományának volt fontos része, utána
pedig ruhaneműk és egyéb szőttesek,
varrottasok tárolására használták.
A kelengyészláda oldalai „farkasfogazás-
sal” (fecskefarkas sarokillesztéssel) vol-
tak „összeállítva”, és így készítjük ma
is őket. Fedelük gyakran tartalmazta a
férjhez menő leány nevét, és általában
az évszámot is.

Fontos része a kelengyészládának a
ládafia, amely egy kisebb rekesz a láda
belsejének bal oldalán. Itt tartották a
pénzt (ha éppen volt), házról, földről

1774-ből származó ácsolt láda Papolcra a Székely Nemzeti Múzeumban, Sepsiszentgyörgyön. Képek: Sütő István

szóló papírokat, vagy egyéb apróbb értékeket. A ládafia gyakran rendelkezett rejtkehellyel, ezért is volt talán a láda a „bennvaló” legfontosabb bútordarabja, amit elsőként kellett menekíteni vész esetén. Ismerünk fiókos ládákat is, ezek alsó részükön, a láda teljes szélességében egy fiókkal rendelkeztek. Ezen darabokat kasztenládáknak is nevezték, viszonylag újabb keletűek.

2. A falitéka

A falitéka ugyancsak ősi bútordarabunk. Tulajdonképpen egy díszes lap, ajtóval és pártával ellátva, amely egy kőfalban kiképzett mélyedést takar. Ezeket a mélyedéseket (vakablakokat) már a középkorban használhatták tárolásra. Később ezekbe polcokat helyeztek, majd végül elkezdték őket ajtókkal lezárni. A 19. században a falitéka az északi falon helyezkedett el, és a vastos, gyakran 60–70 cm-es, kőfalban levő üreget takarta. Élelmiszerek tárolására használták, hiszen a kőfal télen-nyáron hűvösen tartotta azokat. Felső részén általában egyszerű, vagy tányérok elhelyezésére alkalmas pártával rendelkezett.

A falitékából alakulhatott ki később a saroktéma, amelyhez már nem volt szükséges mélyedést kialakítani a falban.

3. A saroktéma (szegeletalmárium)

A saroktéma egy egyedülálló tárolóbútor, amely feltehetően a falitékából alakult ki, ahogy azt a fentiekben leírtam. Rendkívül gazdag a formavilága. Nagypapám szerint italtárolásra használták. Ő is mindig a saroktémából kínálhatta a látogató komákat háziborral vagy szilvapálinkával. Katolikus vidékeken, elbeszélések szerint, a Biblia tárolására is használatos volt.

Megérzésem szerint a saroktéma a legjellegzetesebb festett bútordarab, amely az egyébként kihasználatlan sarkot foglalta el. A székelység különösen kedvelt bútordarabja, nemcsak tartalma miatt, hanem azért is, mert egy rendkívül arányos, szépen díszíthető, és mégis egyszerű darab. Ajtaja legtöbbször tömör, de lehetett rácsos, vagy akár üveges is. Felső részét párta díszítette, amely lehetett tömör, csak festve, vagy áttörten faragott és festett.

Minden további méltatásnál többet mond, hogy saroktémából rendelnek

manapság a legtöbbet. Még olyanok is beleszeretnek, akiknek semmi köze a festett bútor kultúrájához, de előszere-ttel helyezik el modern lakásaikban.

A vendégváró hátságpad rendszerint a tiszta szobában foglalt helyet, a konyhában egyszerűbb, festetlen padokat használtak.

4. A tálás

A tálások tálak és tányérok tárolására, sőt inkább kiállítására szolgáltak, és feltehetően a 17. században jelentek meg. Két alaptípust különböztetünk meg: a falra rögzíthető falitálast, és az állótálast, amely általában két részből tevődik össze. Egy zárt alsó részből, és a tulajdonképpeni tálás felső részből. Ismerünk még úgynevezett vízestálasokat is, amelyeknek alsó része nyitott, és ott a víz hordására szolgáló edényeket tartották. E felett kapott csak helyet egy

csúszóajtóval zárható tárolórész. A fali tálasok is rendelkeztek ajtóval zárt vagy fiókos résszel.

A tálas kevés felületet kínál a festés számára, inkább a tányérok voltak a tálasok igazi díszei. Ez alól kivétel persze az állótálasok alsó része, amelynek ajtó, fiókja gyönyörűen díszíthető.

A tálasok helyét a 19. század során lassan átvették a konyhaszekrények, amelyek praktikusabban voltak használhatók a konyhában.

5. Székek

A 19. század festett székei, bár nagyon változatos háttámlaformákkal, mégis azonos szerkezettel készültek. Lábaik az ülőrészbe „beeresztett” hevederbe illeszkednek. A kávaszerkezetes székek szinte egyáltalán nem voltak használatosak a kor székelő háztartásában. Ezek a székek rendelkeztek karfával is.

A festett székek legkülönlegesebb fajtája a kontyos, vagy más néven mondószerű. Ezen székek különleges, aszimmetrikus háttámlaformával készültek, amelyek kontyban végződtek. Ezek a székek a család hangulatát árulták el a belépő látogatónak. Ha a két konty összenézett, az azt jelentette, hogy a családban békeség van. Ha viszont a gyermek látta, hogy a szülei veszekednek, megcserélte a székeket, a belépő vendég pedig látva a szétnéző kontyokat, azaz a lendülettel ment is tova dolgára. Nagypám szerint így elkerülhetőek voltak a kínos helyzetek, a koma azonnal értesült, hogy a hangulat nem alkalmas a vendégfogadásra.

6. Padok

A széknél is gyakrabban használt ülőbútor, nálunk mindig „vendégváró” padként emlegették, mert ezen foglalt helyet a vizitába érkező legény, vagy más vendég.

Szerkezete hasonló a székéhez. Elképesztő, hogy ez a megoldás milyen időtálló.

A vendégváró háttámla rendszerint a tiszta szobában foglalt helyet, a konyhában egyszerűbb, festetlen padokat használtak.

A háttámla feltehetően a 19. században terjedt el, viszonylag újabb keletű bútorarab, hát nélküli, gyakran a falhoz rögzített elődeit váltotta fel. A hát, akárcsak a székeknél, nagyon változatos formákat mutat.

A pad és a láda funkcióinak ötvözéséből hozták létre a padládát. Ez olyan ülőalkalmatosság, pad, amely tároló

bútoraként is szolgált. Nem túl ergonomikus, mivel az alacsony háttámla merőleges az ülőrészre, mégis egy csodálatosan leleményes darab. Ismerünk olyan változatokat is, amelyeknek alsó, fiókos részében gyermekeket is altattak. Ezeket padágy, vagy kanapé néven is emlegették (megtekinthető például a székelőkeresztúri Molnár István Múzeumban).

7. A székelőasztal (kamarás asztal)

Az asztal volt feltehetőleg az első asztalosbútor, mivel szerkezete eléggé összetett. Ezért is meglepő a tény, hogy a székelőasztal egy gótikus formát őriz, ami bizonyítani látszik, hogy az asztalosbútor viszonylag korán megjelent őseink háztartásában.

A székelőasztal, vagy más néven kamarás asztal, tetőből, két díszes oldal közé helyezett fiókból és egy alsó, ajtóval lezárt tárolórészből áll. A családunk által készített székelőasztalok sajátossága, hogy az alsó részük rejtekhelyként szolgál. Egy jól álcázott csúszóajtó zárja, ami komoly fejtörést okozhat annak, aki nem ismeri a nyitját. Nagypám ezt a típust tekintette a hagyományos székelőasztalnak. Ismerünk olyan asztalokat is, amelyeken az alsó, zárt részt két díszes keresztalkat helyettesítette.

8. Az ágy

Az ágyaknak is rengeteg változatát ismerjük, de az alapszerkezet azonos a különböző típusoknál. A két díszesebb vagy egyszerűbb „ágybütöt” két deszka köti össze (saját csapos illesztéssel), majd az így nyert kávéasztalokkal töltik ki. Erre kerülhet a derékalj. Az ágy egyik vége, büte, legtöbbször gazdagon megmunkált, díszes kivitelű volt. Természetesen a mindennapi használatra szánt ágyak egyszerűbbek voltak, a hozomány részét képező vetett ágyak pedig a legdíszesebbek.

Az úgynevezett vetett ágyat soha nem használták alvásra, helye az amúgy is fűtetlen tiszta szobában volt, szerepe pedig, azon túl, hogy a hozomány székereken megcsodálta a falu népe, az volt, hogy a család státuszát jelezze. Minél magasabb volt, azaz minél több varrottas párna volt rajta kiállítva, annál gazdagabb volt az illető család.

9. Kisebbségi bútorarabok és egyéb festett tárgyak

A fentiekben leírt bútorokon kívül elődeink festettek kancsótartókat, ken-

dősegeket, pohárszékeket, bölcsoket, óratámlákat, sőtartókat és sok más apróságot.

A bemutatott bútorarabok ma is készülnek, s remélem, hogy majdan a 16. nemzedék is folytatja a családi hagyományt. Ugyanakkor nagyon fontos lenne megmenteni, megbecsülni, védeni azt, ami még megmaradt elődeink bútorairól. Ez mindannyiunk közös feladata. Ne elvágjuk, hanem ápoljuk gyökereinket! Népköltészetben, népzeneben, táncban, tárgyi népművészetben, épített örökségben egyaránt felbecsülhetetlenül gazdag örökség maradt ránk. Ne hagyjuk veszni, de ne csak múzeumokba, gyűjtésekbe mentsük, éljük is vele!

Felhasznált irodalom

- Balassa Iván: *A határainkon túli magyarok néprajza*. Gondolat, Budapest, 1989.
- Capesius, Roswith: *Siebenbürgisch-sächsische Schreinermalerei*. Kriterion Verlag, Bukarest, 1983.
- Demény István Pál: *Háromszéki és kalotaszegi ácsolt ládák*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2004.
- Demény Lajos: *Székelőasztalok IV*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1997.
- Demény Lajos: *Székelőasztalok V*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999.
- Demény Lajos: *Székelőasztalok VII*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2004.
- Demény Lajos – Pataki József: *Székelőasztalok I*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
- Demény Lajos – Pataki József: *Székelőasztalok II*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1985.
- Demény Lajos – Pataki József: *Székelőasztalok III*. Európa Könyvkiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Kolozsvár, 1994.
- Domanovszky György: *A magyar nép díszítőművészete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- Dr. Kós Károly: *A vargyasi festett bútor*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1972.
- Huszka József: *A székelő ház*. Budapest, 1895.
- Kardalus János: *Székelő festett bútorok*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 1995.
- Kónya Ádám: *Sütő Béla vargyasi virágai*. *Művelődés*, 1977, XXX. évf. 1., sz. 29–32.
- Malonyay Dezső: *A magyar nép művészete*. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1909.
- Sütő István: *A bútorfestő és faragó Sütő-család*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2011.
- Vargyasi id. báró Daniel Gábor: *Újabb Adattár a Vargyasi Daniel család történetéhez*. Nyomatott Ajtai K. Albert Könyvnyomdájában, Kolozsvár, 1913.
- Vargyasi id. Daniel Gábor: *A vargyasi Daniel család eredete és tagjainak rövid életrajza*. Budapest, 1896.

Telegdibacon és Sepsibacon

A telegdi, valamint a sepsi székelyek megtelepedése Erdővidéken

„A folyó jobb partján fekvő Telegdibacon politikailag Bardocszékhez tartozik, míg a balparti Sepsibacon Miklósvárszékhez van sorozva.”

E nnek a vázlatos írásnak a tárgya az, hogy miként osztódott meg Erdővidék a telegdi, illetve a sepsi székelyek közt. Ez a kistáj délen az Olt, keleten a Keleti-Kárpátok, északon a Baróti-hegység között terül el. Ezen a területen két fiúszéket alakítottak ki: Bardocszékét és Miklósvárszékét. Erdővidék néven először 1603-ban tűnt fel.

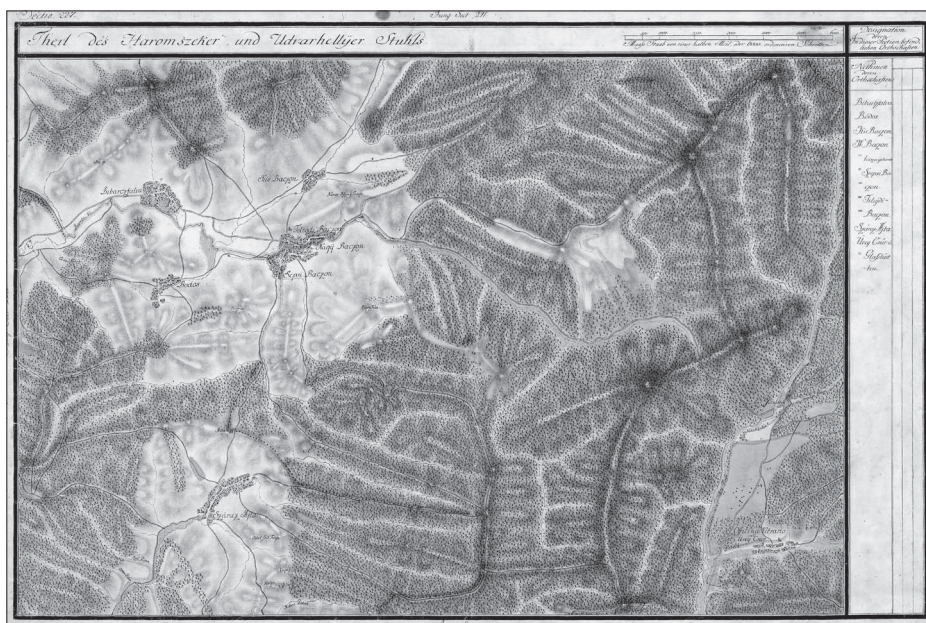
A székelyek letelepedése során, amint a forrásokból kiderül, ki kellett jelölni a letelepedők szállásterületének határait, hogy a nemzetségek és nemzetségi ágak közötti esetleges összetűzések elkerülhetőek legyenek. A végleges letelepedés mindenekelőtt szervezettséget kívánt, amihez bizonyosan hozzájárult a tapasztalat, amelyet a székelyek az addigi megtelepedés során szereztek. A székelység egyik ága, a telegdi ág, a Bihar megyében ma is fennálló Telegd (teljes nevén: Mezőtelegd, románul: Tileagd) nevű helységről és környékéről indult el keleti irányba, s jutott el új szállásterületére, kialakítva településrendjét Erdővidéken, a későbbi Udvarhelyszék területén, többek között Telegdibacont. A sepsi székelyek neve (Szász)Sebesre utal, ők tehát délről jutottak Erdővidékre, s alapították például Sepsibacont.

Érdekes kérdés az is, hogy miért alakultak Székelyföldön és a szász vidéken székek (sedes), és nem vármegyék, mint Magyarországon és Erdély nagy részén, holott a megyék és a székek feladata majdnem teljesen azonos volt. Székelyföldön négy szék jött létre: Marosszék, Csíkszék, Udvarhelyszék és Sepsiszék. A két utóbbihoz tartozott két fiúszék, nevezetesen Udvarhelyszékhez Bardocszék (korábbi nevén Vargyas-terület), Sepsiszékhez pedig Miklósvárszék. Ezekre még visszatérek.

Miként tudatosult bennem e téma jelentősége? Emlékszem, hogy amikor az 1970-es évek valamelyikében a csíki Búdösfürdőn (Csíkszentkirály és Csíkszentimre határán) kezeltettem a reumámat, egy Nagybaconban lakó

asszony, Juliska néni is oda jött gyógyulni, és beszéd közben többször emlegette: „átmentem Sepsi Baconba s onnan vissza Telegdi Baconba, ahol én laktam”. Ezeket a helyneveket következetesen használta, ez felkeltette a figyelmemet, és elhatároztam, bár már hallottam ezekről, jobban utánajárok ennek az érdekes kérdésnek. (A téma „az utcán hever”, ha a szerző hajlandó meghallgatni az emlékezőket.)

Kiindulásként elővettem Benkő József középajtai pap, Erdővidék és Erdély neves kutatója *Transsilvania* című munkáját. Benkő, aki pontosan megírta, hogy „Sepsibacon, amelyet csak egy patak választ el Telegdibacontól”, azt is lejegyezte, hogy „Sepsi Bacon egy egyházközséget alkot Telegdibaconnal, s a kettő együtt Nagybaconként (latinul Magnus Bacon) híres, amiből nyilvánvaló, hogy a Nagybacon elnevezés egyházi jellegű.”¹ Egyébként Bacont 1332-ben Bachan (rosszul lejegyezve Rachan) néven említi a pápai tizedjegyzék. Ezután kíváncsi voltam arra, mit találok Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában*. Orbán Balázs is fontosnak tartotta lejegyezni a következőket: „Most térjünk a közép völgybe, hol a Nagy-Bacon vízének kies és termékeny völgyében fekszik Nagy Bacon, e vidéknek legnevezetesebb és legsajátosabb helysége, melyet a falu közepén lefolyó hasonlóvíű folyó két részre, Telegdi Baconra és Sepsi Baconra oszt, és ezen megosztás nemcsak névleges, hanem nagyon is lényeges, mert a folyó jobb partján fekvő Telegdibacon² politikailag Bardocszékhez tartozik, míg a balparti Sepsibacon Miklósvárszékhez van sorozva.”³ És tovább: „Nagybacon nemcsak a katolikus korban volt központi egyházmegyéje a vidék falvainak, hanem még a reformáció után, 1670-ben is hozzá tartozott Kisbacon és Hermán filiáival (...) s éppen azért, hogy mind a három falunak keze ügyébe essék, építék templomukat a Kis- és Nagy Bacon közti hegyfok tetőpontjára” – állapítja meg Orbán Balázs.⁴

Nagybacsa és környékének az 1769 és 1773 közötti első katonai felméréskor készült térképe.
Kép: Wikipédia. Forrás: Osztrák Állami Levéltár, Hadilevéltár, B IX 715

Egyébként nevezték még a két falut „két ág falunak” is.

A megosztottság jele volt az is, hogy mindkét falunak külön „constitúója” volt, amely még 1775-ben is fennállt. Bár az Imreh István által *A törvényhozó székely falu* című kötetben közölt falutörvény csak Nagybacsonról szól, amire az lehet a magyarázat, hogy a két Bacsont már korábban is nevezték így.

Bardocszéken, amely a Bacon és Barót-patak jobb oldalán terült el, kilenc falu települt: Vargyas, Olasztelek, Bardoc, Füle (később Erdőfüle), Száldobos (később Székelyszáldobos), Bibarcfalva, Kisbacsa, Hermán (később Magyarhermány) és Telegdibacsa. A Miklósvárszéken lévő falvak a Bacon- és Barót-patak bal oldalán települtek; szintén kilenc falu: Barót, Bodos, Szárazajta, Köpec, Miklósvár, Középpajta, Nagyajta, Bölön és Sepsibacsa. Összesen tehát tizenkilenc településről van szó, ami egy széknek is kevés lett volna, hát még kettőnek! A két alszék (fiúszék) településneveiben a kétféle (két ág) székelység településeiről van szó. Jegyezzük meg: a két fiúszék között a Bacon- (nevezték még e patakat Sugó- és Uzonka-pataknak is) és a Barót-patak jelölte meg a határt!

A sebesi székelyek letelepedése már a 13. század elején megtörtént, amire a legjobb bizonyíték az, hogy 1224-ben a „Sebesi székelyek” földjéről történt említés.⁵ Ekkor már Erdővidéknek a Bacon-pataktól, és ennek folytatásaként a Barót-pataktól balra eső falvak létrejöttek, amit bizonyít az a tény, hogy Miklósvárt már 1211-ben említi egy forrás,

aztán 1332-ben már „Myclos uara” alakban fordul elő. Néhány évtizeddel később Stibor vajda 1395-ben megengedte Miklósvárnak, hogy más székek példája szerint minden perben dönthessen. Ezt Zsigmond király megerősítette. De Sepsiszek ellenezte ezt, és a 15. és 16. században „heves viszályok dúltak a két szék között”. 1404-ben Zsigmond király rendelete kimondja: „Miklósvárszék Sepsiszéktől, mint régen volt, elválasztatik.”

Túl kell lépnünk azon a felfogáson, hogy Sepsibacsa azért kapta ezt a nevet, mert Miklósvárszékhez, Telegdibacsa pedig azért, mert Bardocszékhez tartozott. Ennél logikusabb, hogy a Bacon-pataktól balra fekvő részt sepsi (sebesi), a jobboldali részt pedig telegdi székelyek vették birtokukba annak idején. Ha ez valóság volt, akkor az erdővidéki székelyek megtelepedése irányadó lehet az egész székelység letelepedésére nézve. A határ megjelenésére, amint az erdővidéki példa is mutatja, elég volt akár egy vagy két patak, ebben az esetben a Bacon- és a Barót-patak. Amennyiben határfolyóként jelöljük meg a Barót-patakat is (bár ez még tovább kutatandó), fontos kérdés derül ki a székelyek megtelepedésére vonatkozóan Székelyföldön, mert a Barót-patak ugyancsak kettéosztotta Erdővidéket.⁶ Visszatérek a Barót kérdéséhez, mivel ez még megoldatlan. Ezzel kapcsolatban ne maradjanak említés nélkül Benkő József itt következő sorai: „A régebbi okiratokban a falut *Nagybarótnak* nevezik, mivel korábban volt egy *Kisbarót* is, amelynek helye máig

is megőrizte ugyanazt az elnevezést”.⁷ Vagyis Benkő József életében még használták a Kisbarót elnevezést! Orbán Balázs is hozzászólt ehhez a kérdéshez: „azon falu [értsd: Nagybacsa], melynek semmi más válvonala nincsen, mint a kis folyó és midőn egyházmegyeileg egy községet képez, s mint ilyen a közös »Nagy Bacson« nevet viseli, akkor politikailag elkülönített két törvényhatóság közt oszlik fel, s ugyanazon falu lakosa mondva, hogy háromszéki, nem hazudott, hanem teljesen igazat mondott, Sepsibacsonnak déli részét Tsinodnak, a rajta keresztül folyó patakat, Tsinod patakának, és a közeli magaslatot Tsinod hegyének nevezik.”⁸ Ide épült aztán Nagybacsa új temploma.

A helynevekben is tükröződik a két Bacson léte. Erre Janitsek Jenő tért ki: a két faluban olyan helyneveket jegyzett fel, mint Sepsihatár, Telegdilok stb. Hadd említsen meg a saját tapasztalatomat is: amikor szülőfalumból, Bodosból éppen Nagybacsa mentem, Sepsimezőn vezetett át az utam, amely az említett patak baloldalán terült el. A kutatás már korábban tisztázta, hogy a telegdi székelyek által alapított Udvarhelyszéket a 13. században is Telegdi földként említik a források.⁹

Az már logikusan következik a fentiekből, hogy a Telegdibacsa nevet csak akkor kaphatta a település, amikor Udvarhelyszéket még Telegdnek nevezték. Erről több történeti forrás tanúskodik. 1280-ból a következő adatra hivatkozhatunk: a *Székely Oklevéltár* szerkesztője, Szabó Károly megjegyzése szerint a dyocesis Telegd név alatt a telegdi esperesség értendő, „mely marosi, csíki és erdőháti kerületekre oszlott, s kiterjedt Maros, Csík, Gyergyó, Kászton és Udvarhelyszékre, s még 1142-ben is előfordul e név alatt”. Szabó Károly szerint Udvarhelyszéket 1301-ben még Telegdnek hívták.¹⁰ Orbán Balázs úgy tudta, hogy Udvarhelyen volt a Telegdi Esperesség székhelye.¹¹

1602 augusztusában összeírták Erdélyben a nemeseket, lófőket és szabad székelyeket, és fel is eskették a császár hűségére. Az összeírásban külön szerepel Telegdibacsa, de a másik falu csak Bacon néven jelenik meg (a Sepsibacsa nélkül), ez azonban kétségtelenül Sepsibacsa jelentette, mert ezt a falut a miklósvárszéki falvak között írták össze. A feltüntetett családnevek is bizonyítékai az előbb említett kérdésnek. Lássuk tehát a Telegdibacsa szereplő neveket: Boda Imre, Kompolár Bertalan, Antal István Illyés, Kompolár Ambrosius, Kelemen Péter, Menyhárdt Gergely, Molnár Márton, Tokos Bálint, Mihály

A református templom Nagybaconban. Kép: Nagybacon helyi önkormányzatának honlapja

György, Keresztes György, Ferenci István, Pál Kovács, Varga Pál, Kompolár Ferenc, Tokos János, Veres Gergely, Keresztes Péter, Tokos István, Bede Imre.¹² Vagyis van három Kompolár, három Tokos, két Keresztes, a többi név egy alkalommal fordul elő. Vessük össze ezeket a (sepsi)baconi helyzettel, ahol viszont egyetlen Kompolár sincs, van egy Tokos, a többi más néven van feltüntetve.¹³ Például volt hét Baló. Látjuk, hogy a családnevek egészen más típusa alakult ki mindkét helyen.

Hogy a 17. század elején a székelység milyen társadalmi rétegekből állt, arra az 1635. évi összeírások adnak választ. Az összeírásokban először a nemesek szerepelnek, aztán a lófők, ezek is többféleként, aztán a közsékelyek (gyalogok) következtek. Ez nem jelenti azt, hogy minden településen jelen lettek volna az említett rendek.

Külön kérdés, hogy miként lettek jobbágyok a székelyek.

Az első „földönlakók” önként vállalták a jobbágyi szolgálatot, de még nem voltak igazi jobbágyok, mert ahhoz álltak be szolgálni, akihez akartak. De a jobbágyok száma állandóan nőtt, egyrészt azok által, akik önként vállalták a jobbágyságot a katonai szolgálat helyett; vagy akik nem jelentek meg a hadban; akik szegénységük miatt lettek jobbágyok; akik emberölést követtek el; illetve azok, akik egy kölcsönt nem tudtak visszafizetni. Röviden: a székely társadalom a 15. század elejére eljutott a rendi jellegű differenciáltság állapotába. Ne feledjük, az asszonyok és a kisgyermek nem szerepelnek a statisztikában.

A székelyeknek Mátyás királlyal is volt kapcsolatuk. A gyalogszékelyek például azzal a panasszal fordultak hozzá, hogy a főbbek elnyomják őket. Erre a király utasította Bazini János erdélyi vajdát és székely ispánt, hogy vizsgálja ki a panaszokat, s annak alapján a régi jogait állítsa vissza. Általában a székely nemzetgyűléseken kerültek szóba a különböző panaszok s azok rendezésének kérdései. Az 1505-ös székelyudvarhelyi nemzetgyűlésen fellebbviteli bíróságot szerveztek Székelyföldön, amivel a székelyek öngazgatási rendszere kiegészült, majd az 1506. évi agyagfalvi gyűlésen léptek fel a belső zavarokat előidéző ún. pártütők. De az 1562-es nagy székely felkelést nem sikerült elkerülni. Megtorlásképpen viszont bevezették a feudális rendszert Székelyföldre, kezdve a királyi joggal, amely kifejezte, hogy „a főnépek az ő főiségekben, és a lófejek az ő lófőségekben minden székben szabadon éljenek, úgy mint a nemesség az ő nemességekben és földön lakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint a nemesség az ő jobbágyokat bírják, ők is jobbágyul bírják”, ti. a korábbi „földönlakókat”. A törvény előírta azt is, hogy a főnépek és a lófők minden dézsma fizetése alól mentesek legyenek, de mindig készen legyenek katonáskodni. Világos a szándék: a primor és a lófő rend legyen a továbbiakban olyan nemesi rend, amelyet ugyanolyan jogok és köteleességek illetnek meg, mint a vármegyei nemeseket. Jegyezzük meg: a székelységnek hosszú ideig nem sikerült visszaszereznie 1562 előtti jogait. Pedig ezt a székelyek többször megpróbálták. Ismeretes, hogy

Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) idejét nevezi a történelem Erdély aranykorának. Bethlen Gábor megpróbált véget vetni a közsékelyek eljobbágyosításának. Az ő politikáját folytatta I. Rákóczi György is, aki – legalább részben – visszavonta a királyi jogot Székelyföldön, s Bardocszéknek megengedte, hogy alkirálybíróvá válasszon magának. Ez természetesen hatott a bardocszékiek magatartására.

Milyen volt a viszony a két település között? Időnként, például 1774–1775-ben perre mentek, ezzel összefüggésben egy Telegdibaconban lakó gazdaember esetét említjük. Neki Sepsibaconban is volt jószága, háza, csűrje s egyebek, amelyeket egy zsellérje használt, akinek azonban nem osztottak földet az erdőből, amit a falu elosztott, de ennek a zsellérnek azt sem tették lehetővé, hogy disznót hajtson a makkos erdőre. Mindezt jelentette a tulajdonos gazda a baróti bíróságon. Ezért Sepsibacon teljes elszakadást követelt Telegdibacontól. Mert 1. Sepsibaconnak mind határa, mind törvénye külön legyen Telegdibaconétól, amely már régtől fogva így van; 2. Sepsibacon helyeiből nem osztott a másik falu lakóinak, csak akkor, ha az illető oda ment lakni, s a falu terhet viselte; 3. „Külön contractusa legyen a két falunak mindenféle beneficiumok iránt”, ilyen volt a makkra való hajtás és a közös birtokok felosztása. Sepsibaconnak Telegdibacontól semmi függősége nincsen, s nem is volt.¹⁴

Világos, hogy a két falunak külön határa s törvényei voltak, de az is kiderül, hogy a lakosoknak joguk volt átköltözni egyikből a másikba.

A két Bacon területi megosztottsága nem felelt meg a modern közigazgatási rendszernek, ezért a 19. század második felében elérkezettnek látták az időt a két falu egyesítésére, annál inkább, mert 1876-ban megszüntették a székely (és szász) székeket, és azokat megyékké szervezték át. Az egyesítésre az egyházközség keretében 1878. július 30-án került sor. A gyűlés elnöke Révai Pál református lelkész volt. Az akkor felvett jegyzőkönyvből idézem a következőket: „Elnök előterjeszti, miszerint az eddig volt Telegdi és Sepsi Bacon egyesülvén, Nagybacon községgé alakult”.¹⁵ Ugyanakkor oldották meg az iskolakérdést is. Eddig mindkét faluban egy-egy iskola működött. A Sepsi részen felekezeti, a Telegdi részen más¹⁶ iskola működött, amelyek most egyé szerveződtek Nagybacon községi iskola néven. A jegyzőkönyvben azt is rögzítették, hogy egyházközségük anyagi helyzete, csekély jövedelme eddig sem

A nagybaconi Művelődési Ház, előtérben a két világháborúban elesett nagybaconi hősök emlékműve. Kép: Nagybacon helyi önkormányzatának honlapja

bírta és mostan sem bírja meg,¹⁷ hogy az iskolát a törvény és a kor kívánalmai szerint berendezze. Mindezzel kezdetét vette Nagybacon egységes története, de ez már Háromszék megyében történt, amelybe beolvasztották a bardocszéki és a miklósvárszéki falvakat.

Lássuk, hogyan jutottunk ide.

Bardoc-fiúszék, amelyhez Telegdi Bacon tartozott, voltaképpen Bardoc-fiúszék I. Rákóczi Györgynek 1635-ben kiadott privilégiumai szerint keletkezett. De ennek komoly előzményei voltak. Ugyanis Daniel Mihály, Ferenc János, továbbá Vargyas és környéke több lakója szerint itt (Vargyason és környékén) már korábban fiúszék működött, amint a Rákóczi György által kiállított bardocszéki privilégiumban olvasható: panasz érkezett a fejedelemhez, hogy „annak a Rikán belől levő kilenc falunak tulajdon Fiu Széke lett volna, és csak apellatió-nak útja szerint vitetődött volna el Udvarhely székeknek Derék Székére.”¹⁸ Vagyis Vargyas és környéke kilenc falujának már korábban fiókszéke volt, s csak a peres ügyekben a fellebbezésekkel kellett az udvarhelyi „derék székhöz” folyamodni. Ezért a Rákóczi György által kiadott végzés szerint: „Annak okáért végeztük, hogy kilenc Bardotz Széki faluk, magok atyafiai közül való vice királybíróvá válasszanak (...) és hogy a törvényeket apellatiójuk útja szerint a Derék Székre elbocsáttani tartozzanak.

Tehát a fejedelem megerősítette a Vargyas és környéke alszékének létezését, s Udvarhely derékszékhez az a viszonya maradt, amely eddig is volt.¹⁹

Orbán Balázs fejedelmi okmány alapján, de más fordításban úgy látta, hogy „Demeteri Balácsi Ferenc főkapitány halálával komoly ellenkezések és összeütközések történtek Udvarhelyszék és Vargyas kerülete (districtus Vargyas) és a kilenc falu közt,²⁰ s miután Fehérváron az ország rendivel és »tanácsosainkkal« az ügyet megvizsgálták, a felek panaszait is meghallgatták s ezek alapján (...) rendeljük, hogy Bardocszék lakói alkirálybírójukat maguk közül válasszák és tartsák, a pereiket maguk lássák el, s csak fellebbezés útján vigyék az Udvarhelyt székelő derékszékre.” Vagyis Orbán Balázs is alapjában véve a fejedelmi „védlevél” szerint határozta meg Bardocszék ügyét. Az bizonyosnak látszik, hogy Telegdibacon lakói is gyakorolták a fejedelmi „védlevél”-ben meghatározott jogaikat: az alkirálybíró és a tisztség választását. 1876-ban megszüntették a székeket, s a volt Bardocszék beolvasztották Háromszék megyébe, ugyanígy jártak a miklósvárszéki falvak is.

(Írásunk egy korábbi változata Hely-név és történelem Erdővidéken címmel jelent meg az Utunk 1977. április 22-i [16.] számában.)

Jegyzetek

- 1 Benkő József: *Transsilvania specialis* II. 197–198.
- 2 A Telegdi esperesség nem más, mint az udvarhelyi esperesség, ld. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* I. Pest, 1868. 218.
- 3 Orbán Balázs: i. m. 218.
- 4 Uo.
- 5 *Székely Oklevéltár* I. 5–6.
- 6 Benkő József: *Transsilvania specialis* II. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 1999. 191.
- 7 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* I. 213.
- 8 Uo. 218.
- 9 Szabó Károly (szerk.): *Székely Oklevéltár* I. 20. L. még: Orbán Balázs i. m. 41–42.
- 10 Uo. 41.
- 11 Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* I. 41.
- 12 Szádeczky Lajos (szerk.): *Székely Oklevéltár* V. Kolozsvár, 1896. 202. 1872. 14–32 és 213–224.
- 13 Demény Lajos (szerk.): *Székely Oklevéltár* V. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1999. 14–15.
- 14 Miklósvárszék levéltára II/ 29. 82. A Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókja.
- 15 Nagybaconi református egyház levéltára 1/8, 176–177.
- 16 A Nagybaconi Református Egyházközség Levéltára. 1/8, 76–77.
- 17 Uo.
- 18 Román Nemzeti Levéltár kolozsvári fiókja. Közölve: *A nemes székely nemzet constitutiói*. Marosvásárhely, 1837. 51–52.
- 19 Uo.
- 20 A kilenc falu: Vargyas, Olasztelek, Bardoc, Száldobos, Füle, Bibarcfalva, Magyarhermány, Telegdi-Bacon és Kisbacon.

Lakatos Csilla

Székelykapuk. Az épített örökség

„Erdővidék az én hazám...”

Kriza János

A terepmunka során mindig megragadta figyelmemet a székelykapuk látványa, mivel Baróton nagyon kevés az ilyen típusú építmény.

Nem hiába kezdődik dolgozatom ezzel az idézettel, Kriza János egyik legsikeresebb katonadalának első sorával. Mindig is büszke voltam arra a tájegységre, ahol születtem, különösképpen szülővárosomra, Barótra, vagy ahogy nálunk szokás mondani, Erdővidék szívére. Rengeteg lehetőségem volt ellátogatni Erdővidék falvaiba, elsősorban annak köszönhetően, hogy nagyszüleim Kisbaconban laktak, és szinte minden nyáron ott töltöttem a szabadidőmet. Másodsorban azért, mert az *Erdővidék* táncegyüttesben táncoltam tizenkét éven keresztül, és szinte minden évben körbelátogattuk a falvakat egy-egy kirándulás, fellépés erejéig.

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Bölcsészkarának néprajz szakán eltöltött éveim alatt mindig igyekeztem a féléves dolgozatokhoz kapcsolódó gyűjtéseket Erdővidéken végezni. Az első dolgozatomhoz Barcocon gyűjtöttem anyagot, ahol elsősorban a települést a körülötte lévő falvaktól szándékoztam elkülöníteni. Második dolgozatomhoz, Kisbaconban Benedek Elek mítoszának alakulását kutattam.

A *Népszokások* tantárgyból Bibarcfalván a disznóvágásról, mint népszokásról és annak elemzéséről készítettem féléves dolgozatot. A baróti *Erdővidék* regionális hetilap 2010-es évfolyamában a halálesetek írott formában történő közlését, a gyászjelentők megjelenését és formáját is vizsgáltam.

Az egyetemen eltöltött első év óta, pontosabban 2008 októberétől, folyamatosan ismerkedtem Erdővidék falvaival, sok lehetőségem volt beszélgetni az ott élő emberekkel, megismerkedni szokásaikkal és történeteikkel egyaránt. Az évente ismétlődő kötelező terepgyakorlat elvégzése mindig is többet

jelentett számomra, mint a dolgozat határidős leadását és bizonyos témához igazodó munkát. Örömmel töltött el, hogy Erdővidéken kutathatok és az ott élő emberekkel beszélgethetek.

A terepmunka során mindig megragadta figyelmemet a székelykapuk látványa, mivel Baróton nagyon kevés az ilyen típusú építmény. Egyetemi szakdolgozatomat a tárgyi néprajzból írtam, pontosabban az Erdővidéken található kapukkal foglalkoztam, azok különböző formáival (nem csak székelykapukkal), a kaputípusok időbeli változásaival, a kapu társadalmi státuszt hordozó jelentéseivel, valamint azzal, hogy milyen szimbolikus funkciókkal és jelentésekkel rendelkeznek napjainkban. 2010 nyarán Erdővidék nyolc falujában és Baróton kutattam. A falvak egyik végétől a másik végéig sétálva figyeltem meg a kapukat. Tizennégy típus szerint válogattam a kapukat: fakapu, falazott kőkapu, faragott gyalog fakapu, galambbúgos gyalog fakapu, gyalog fakapu, kőkapulábas fakapu, kőkapulábas kovácsolt vaskapu, kőkapulábas vaskapu, kötött kapu, kovácsolt vaskapu, székelykapu, vaskapu, vaskapulábas fakapu és vaskapulábas faragott fakapu. Minden típusból két-három kaput választottam ki, azt figyelve, hogy típusokként milyen mennyiségben voltak. A kiválasztott kapuról fényképet készítettem, majd a telekről telekra rajtot. A kapu tulajdonosaitól kérdőív segítségével tudtam meg a következő adatokat: tulajdonos neve, származása, felekezeti hovatartozás, nemzetiség, társadalmi hovatartozás, kapuszáma és a család szerkezete.

Jelen íráshoz az akkor gyűjtött adatokat és fényképeket használok fel. Írásomat történeti áttekintéssel kezdem,

Galambbúgos gyalogkapu Székelyszáldoboson, 1985-ben állították

a székelykapuk kialakulásáról, használatukról, valamint az örökség fogalmáról, típusairól, majd a székelykapuk és az örökség esetleges kapcsolatára térnek ki.

A 19. század második felétől kezdődően az etnográfia igen nagy figyelemmel vizsgálta a falusi közösségek tárgyi kultúráját. Hofer Tamás a szociológia és az angolszász antropológia fogalmainak, módszereinek és eredményeinek felhasználásával azonban új paradigmákat honosított meg; előbb a tárgyak és az életmód elemzésében, majd a különböző tárgyak és tárgyegyüttesek szimbolikus vonatkozásainak elemzésében.¹ „Hatalmas kutatási programot és múzeumi kiállítást is kezdeményezett azzal kapcsolatban, hogy a tárgyi objektumok a szellemi örökség mellett milyen szerepet játszanak a magyar nemzeti kultúra, nemzeti öntudat kiépítésében, működésében, valamint reprezentációjában.”² „A tárgyak életünknek nélkülözhetetlen részei, munkánk, szabadidőnk feltételei s ugyanakkor elősegítői.”³ A tárgyak jelenléte elképzelhetetlen az emberek jelenléte nélkül. A tárgyak végigkísérik az ember életét, megszépítik környezetünket, világunkat. Értéket hordoznak magukban. A tárgyak azonban használatukon kívül számos más jelentéssel és funkciókkal is szolgálnak. „A magyar és az európai néprajztudományban a tárgyak vizsgálata a leginkább kimunkált szakterületek közé tartozik.”⁴ A kulturális vonások leltározásának igénye volt a legfontosabb tényező a tárgyak gyűjtésének, megfigyelésének a kezdetén.

Szarvas Zsuzsa a tárgyak háztartásban való jelenlétéről ír a *Tárgyak és életmód* című tanulmányában, valamint az ott betöltött funkciójukról és a tárgyak háztartásba kerülésének öt lehetséges módjáról.⁵ A tárgyak jelenlétét a háztartásokban Szarvas Zsuzsa négy csoportba osztja. Az első csoportba, szerinte, azok a tárgyak tartoznak, amelyek korábban is és a jelenlegi állapotukban is az eszközkészlet részét képezték, pontosabban olyan tárgyak, amelyekre egy adott háztartásban már kezdettől fogva szükség van. A második csoportba azokat a tárgyakat sorolja, amelyek részei a háztartásnak, viszont nem feltétlenül szükségesek. A harmadik csoportba azok az eszközök sorolhatók, amelyek sosem képezték az eszközkészlet szerves részét, mégis folyamatosan jelen vannak. Az utolsó csoportba már azokat az eszközöket sorolta, amelyek sosem képezték a háztartásban használt eszközök részét.

A tárgyak háztartásba kerülésének öt lehetséges módja közül az első az öröklés. Itt megemlíteném, hogy a kapu mint tárgy is ehhez a csoporthoz tartozik, hiszen nagyon sok esetben a házzal együtt az utód, vagy azok valamelyike a szüleitől a házzal együtt a kaput is öröklő. A második mód a vásárlás, a harmadik pedig a megszerzési mód, vagy másképpen az ajándék. A tárgyak egyik legősibb bekerülési módja a háztartásba a hozomány, amelynek nemcsak használati szerepe nagy, hanem presztízsszerző ereje is meghatározó. Az utolsó csoportba azokat a tárgyakat soroljuk, amelyeket a család tagjai saját maguk készítenek el.

A kapuk szimbolikus jelentéseivel, a népi gasztronómiával, tánckultúrával, viseletekkel és kopjafákkal elsősorban Kisbán Eszter, Martin György, Niedermüller Péter, Sütő Levente, Gazda Klára és Gagy József foglalkozott.⁶ A székelykapukról többen is írtak tanulmányt, voltak szerzők, akik a tárgyi vizsgálat alapján írták le, mutatják be a székelykapukat, többen pedig az elődök közleményeire alapozva írtak erről a kaputípusról. A tárgyi vizsgálatok alapján bemutatott székelykapukról olyan szerzők írtak, mint Huszka József, Malonyai Dezső, dr. Kós Károly, Furu Árpád, Gazda Klára, Barabás László és Gagy József.⁷

Udvarhelyszék népi építészetén belül, a kapuk és a kerítések formájával és szerkezetével, valamint a társadalmi hovatartozás és a kapuk kapcsolatával elsősorban Furu Árpád foglalkozott. Udvarhelyszéken a kapuk díszítési formailag és szerkezetileg is nagyon változatosak. A díszítések által rendszerint a tulajdonosok társadalmi hovatartozását is megjelölik.⁸

A gyalog fakapu Udvarhelyszéken két részből áll, egy kiskapuból (gyalogjáró) és egy nagy (szekerbejáró) kapuból. Csak a kiskapu fölé kerül fődés, amit nyeregtetőnek neveznek, rendszerint két sor cseréppel. Szerkezte tömör deszka félmagasságig, folytatása pedig már lécekből áll. A nagykapu fölé nem kerül fődés, szerkezte tömör deszkából áll. Bíró Gábor szerint a fedeles kapu a legszebb típusú kapu, amely a kis- és nagykaput egységbe foglalja.⁹

„A gazda igényességének kifejezői a falazott, gyakran magas galambbúggal vagy ívvel záródó kő- és téglakapuk voltak.”¹⁰ Az ilyen típusú kapuk falazata rendszerint kőből készül, amit nagyon szélesre és vaskosra építenek. Udvarhelyszéken vannak olyan falvak is, ahol falazott kötött nagykapuk épülnek, és léteznek fedél nélküli, a kiskapu fölött kötéssel rendelkező kőpilléres kapuk is.

A nagyméretű, fából készített kötött kaput, amelynek galambbúgos a fődés alatti része, *székely kapuk*nak nevezi. A 19. század végétől kezdődően a székelység egyik jelképévé vált ez a típusú kapu. A kötött kapu rendszerint három magas oszlopból áll, amelyet kapuzábéknak, kapulábaknak neveznek az Udvarhelyszékiek, a kiskapu fölött pedig egy rövidebb szemöldökfa található. A három függőlegesen álló lábat vízszintes gerenda, a kontyfa és az arra szerelt zsindelezett fedél köti össze.

Szintén a kapuk és kerítések típusairól tesz említést dr. Kós Károly a *Kászoni*

Galambbúgos kapu Székelyszáldoboson, 1981-ben állították

székely népművészet című könyvében. Ebben részletesen beszámolt a fedeles és kötött kapu szerkezetéről, valamint a kászoni sövénykapu elterjedéséről és formájáról. A sövénykapu, véleménye szerint, a legrégebbi kaputípus Kászonszerben. Jellegetessége, hogy nagyon egyszerű szerkezete van, aligha lehet különbséget tenni a kapu és a kerítés között. Mivel az utcai szekérkapu mellé állított kicsikapu az emberek bejárójául szolgál, mindig díszesebb külsőt nyert, és állandó használata miatt is tökéletesebb építést kívánt.¹¹

Fejős Zoltán a *Tárgyfordítások* című tanulmányában, a tárgy múzeumban való tárolásáról, a múzeumban betöltött szerepéről és reprezentációjáról ír. „A múzeumi tárgy, mint az etnográfiai tudás egyik alapformája nem önmagában, semleges forrásbázisként, hanem csakis történeti mivoltában és a létrehozása körülményeinek eredőjeként fogható föl.”¹² Rengeteg régi tárgy, köztük a régi kapuknak is nagy része múzeumokba kerül. A múzeumok kertjébe áttelepített székely kapuk, vízimalmok, a székely népi építészeti örökség egy-egy jellegzetes típusát is tárolják.

Nemcsak Erdővidéken, hanem mindenhol a társadalmi élettevékenységek a kapun keresztül zajlanak. A kapu, a profán és a szakrális tér elválasztását, védelmét és szabályozott átlépését valószínűsíti meg. Arnold van Gennep *Átmeneti rítusok* című tanulmányából olvashatunk arról, hogy a kapuk az átmeneti rítusok tárgyi elemei.¹³

A kapuk, mint a térelválasztás és tértagolás alapvető eszközei, társadalmi, természetrajzi és kulturális sajátosság-

okat tükröznek. A legújabb antropológiai vizsgálatok azt is kiemelik, hogy a kapu, a határhoz hasonlóan, fontos szerepet játszhat az egyéni és a kollektív azonosságtudat kialakításában és működésében is.¹⁴

A térelválasztás és a tértagolás alapvető eszköze a kapu, amely elsősorban természetrajzi, másodsorban társadalmi, harmadsorban pedig mentális sajátosságokat tükröz. Péntek János tanulmányaiban figyelmeztet arra, hogy milyen szoros kapcsolat van a különböző térelválasztó elemek között.¹⁵ Székelyföld szabad faluközösségei és gazdái tudatosan és odafigyeléssel készített kapuzataikkal jelezték, jelzik telkeik és földterületeik határait.¹⁶

Az utóbbi évtizedekben kibontakozott modernizáció és individualizáció maradandó változást hozott a terekhez és határokhöz való egyéni viszonyulás terén. Az országhatárok, Kelet-Európában is a szocialista rendszer összeomlása után, folyamatosan légiesülnek. Napjainkban már csak az időskorú személyek emlékeiben, mentális térképeiken maradtak fenn, életüket és gondolkodásukat halálukig meghatározó szimbólumaként. A legújabb antropológiai vizsgálatok azt is kiemelik, hogy a kapu, a határhoz hasonlóan, fontos szerepet tölt be az egyéni és a kollektív azonosságtudat kialakításában és működésében is.¹⁷

A kapuk egyre nagyobb szerepet játszanak a regionális, felekezeti, etnikai, nemzeti és határokon átívelő, összenemzeti azonosságtudat reprezentációjában. A napjainkban fennmaradt kapuk azt tanúsítják, hogy a székelyföldi

települések szakrális terében már a 17–19. században is állítottak közösségi kapukat is. A saját történelmi, társadalmi és gazdasági viszonyoknak köszönhetően Székelyföldön maradt fenn nagyobb számban több kaputípus.

A magyar néprajzi szakirodalom *székely kapunak* nevezi azt a fából faragott, három függőleges, magas oszlopon álló, fedett kapuzatot, amely alatt a kisebb bejárat a gyalogos személyek, a nagyobb pedig elsősorban a szekerek számára készült. Amint már említettem, ebből a kaputípusból maradt fenn a legnagyobb számban kapu, viszont ennek ellenére Erdővidéken nagyon kevés ilyen maradt fenn, vagy egyáltalán nem is maradt. Az ilyen típusú kapuk Erdővidéken csak a 19–20. században készültek.

Megfigyelhető a székely falvakban az is, hogy ha egy családban székely kaput építtetnek, és az örökös a házzal együtt örökli azt, a kaput általában lebontják, múzeumokba vitetik, de arra is van példa, hogy a régi helyett újat építtetnek, így ezzel is továbbviszik ezt az építészeti örökséget. A székelykapuknak főleg Erdővidék falvaiban presztízsszerepe is van, általában jómódú családok építtetnek ilyeneket vagy olyan családok, ahol mesterember, asztalos van a családban, a rokonságban.

Említettem az előbb, hogy múzeumokba is kerülnek székelykapuk. Fejős Zoltán írja a *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok* című tanulmányában, hogy a múzeumba bekerülő tárgyak, fizikai létük által, a néprajzi tudás állandó alkotórészei lesznek. A múzeumba kerülésük által a kapuk szerepe, funkciója is megváltozik. „Értékük, jelentésük megváltozik, így nem mondhatjuk semmiféleképpen, hogy a múzeumok bármely népi kultúrát a tárgyak által birtokolni tudnák. Elődeink a múzeumokban tárolt tárgyakat, írásos feljegyzéseket s egyéb dokumentumokat különféle megfontolások alapján, különféle módszerekkel halmozták föl. Tudatos vagy rutinszerű szelekció alapján dolgoztak, s a létrehozott gyűjteményekkel lépésről lépésre megteremtették azt a konstrukciót, ami időben változó módon egy-egy nép kultúrájával azonosítunk.”¹⁸

Mi is az örökség, és milyen típusai vannak? Bakó Béla az *Örökség és történelem közt* című tanulmányának első soraiban az örökségről, valamint annak típusairól ír. Az örökség típusai a következők lehetnek: természeti, genetikai, történelmi, művészeti, építészeti, technikai, urbanisztikai és tájbéli. Bakó Béla szerint létezik egy feltevés,

Faragott gyalogkapu Kisbácsonban, 1985-ben állították. A szerző felvételei

miszerint minden örökség, ami minket körülvesz, vagy legalábbis alkalmas lehet arra, hogy azzá váljon.

A felsorolt típusok közül az általam megfigyelt székelykapuk és amúgy mindenféle székelykapu az építészeti örökséghez tartozik. Székelyföld kulturális örökségének részét képezik a székelykapuk, de mivel a települések építészetiéhez is tartoznak, ezért épített örökségnek is tekinthetők. A székelykapuknak van közüük az örökséghez, mivel az épített örökség részei, a népi alkotómunka remekműveihez tartoznak. Dolgozatomat végül Sütő András *Az élet és halál kapuiból* című könyvéből vett szavaival zárom: „A faragott kapuk az életbe, a jelen felé irányítanak bennünket; székelyföldi városokba és falvakba, ahol metaforikus, ősi jelekkel és feliratokkal múlt, jelen, és jövő hármasszíménziójában beszélnek egy emberi közösség élni akarásáról. Élni – és nem akárhogy! Hanem – a sajátosság méltósága szerint – önmagunk megtartó hagyományában.”

Felhasznált irodalom

- Bakó Béla: *Örökség és történelem közt*. Ad Librum Kft, Budapest, 2012.
 Dr. Kós Károly: *Kászoni székely népművészet*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 61–75.
 Fél Edit – Hofer Tamás: A kalotaszegi keletgye I. Kísérlet a tárgyi világ rendjének feltárására. *Néprajzi Értesítő* LI. Budapest, 1970. 15–36.
 Fejős Zoltán: *Tárgyfordítások. Néprajzi múzeumi tanulmányok. Tárgyak, anyagi kultúra, reprezentáció*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2003. 53–63.

- Furu Árpád: *Udvarhelyszék népi építésze*. Gloria Kiadó, Kolozsvár, 2011. 91–102.
 Gazda Klára: *A székely népviselet*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 174–186.
 Gagy József: *Örökített székelykapu. Környezetek, örökség, örökségesítés egy székelyföldi faluban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2004.
 Van Gennep, Arnold: *Átmeneti rítusok*. MTA Néprajzi Kutatóintézet – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2007. 55–56.
 Hofer Tamás: A „tárgyak elméletéhez”. Felszerelések és tárgyejűttesek néprajzi elemzése. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* VIII. Budapest, 1983. 39–64.
 Hofer Tamás: Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus* VI. 1. 1989. 59–74.
 Hofer Tamás: „A népi kultúra” örökségének megszerkesztése és használata Magyarországon. In: Uő. (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat*. MTA Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 1991, 7–14.
 Hofer Tamás: Bevezető: témák és megközelítések. In: Uő. (szerk.): *A Néprajzi Múzeumban „Magyarok Kelet és Nyugat közt” címmel 1994. november 21–22-én tartott konferencia előadásai. Néprajzi értesítő* LXXVII. Néprajzi Múzeum, 1995.
 Hofer Tamás: Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. *Antropológia és/vagy néprajz*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009. 236–265.
 Huszka József: *A székely ház*. Budapest, 1895.
 Jeggle Utz: *Határ és identitás. Regio* V. 2. 3–18, 1994.
 Niedermüller Péter: A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században. In: Hofer Tamás (szerk.): *Népi kultúra és nemzettudat. Tanulmánygyűjtemény*. Magyarországi Kutató Intézet, Budapest, 1991. 15–23.

Malonyai Dezső: *A magyar nép művésze*. I. Franklin Társulat, Budapest, 1907.

Martin György: *Az új magyar táncstílus jegyei és kialakulása*. *Ethnographia* LXXXVIII, 1977. 31–48.

Pozsony Ferenc: Székely kapuk szimbolikus mezőben. In: Vargyas Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Budapest – Pécs, 2009. 267–302.

Sütő Levente – Bali János: Sírjelből magyarságszimbólum. Kopjafa-revival Erdélyben a '80-as évek közepétől napjainkig. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése*. Budapest, 2002. 277–286.

Szarvas Zsuzsa: *Tárgyak és életmód. Elmélet és tradíció*. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja, Budapest, 1988. 63–89.

Jegyzetek

- 1 Hofer 1983, Fél–Hofer 1970.
- 2 Hofer 1989, 1991, 1995.
- 3 Szarvas 1988, 11.
- 4 Hofer 2009, 236.
- 5 Szarvas 1988, 63–103.
- 6 Niedermüller 1991, Kisbácsonban 1989, Martin 1977, Gazda 1998. 174–186.; Gagy 2004, Sütő–Bali 2002.
- 7 Huszka 1895, Malonyai 1907, Kós 1972, Barabás 2009, Furu 2011, Gazda 2000, Gagy 2004.
- 8 Furu 2011, 91.
- 9 Bíró 1992, 83–90.
- 10 Furu 2011, 91.
- 11 Kós 1972, 65.
- 12 Fejős 2003, 62.
- 13 Gennep 2007. 55–56.
- 14 Jeggle 1994.
- 15 „A tértagolás terminológiájából tehát arra következtethetünk, hogy a földrajzi természeti tájnyelvi, gazdasági és jogi birtokbavétele, tagolása több fokozatban ment végbe. Egy-egy ilyen fokozat, kör – éppen a jelölésére szolgáló tanúszó révén – hajdani művelődési módhoz és birtoklási formákhoz kapcsolódik. Nem maga az élettér növekedett meg. Ellenkezőleg: az egyén és a család élettere leszűkült, az a jelképes kert egyre kisebb lett, de mindig a család tulajdonában maradt, függetlenül a külterület birtoklási formáitól. Fokozatosan növekedett viszont az intenzíven kiélt terület, a megművelt terület.” Péntek 2003. 50.
- 16 Nyárádszentmártonban, Nyárádkarácsonfalván, Bedén, Bözödön, Pipén stb.) élnek, miközben a keleti székelyeknél elsősorban a *határ* rendelkezett hasonló jelentéssel. A deszka és a léckerítések terminológiája régiókban a *kert/kerítés* megoszlását követi. Míg a *kert* kifejezés elsősorban Erdély keleti térségében általános, addig a *kerítés* főleg a régió nyugati részein használatos. Lásd Péntek 2003. 51.
- 17 Jeggle 1994, Pozsony 2009.
- 18 Fejős 2003, 62–63.

Préda Barna

Az üvegfújók unokái

„Erdő, mező, hegy, völgy, falu, minden mesél itt. A mesék földje ez. Így hát csuda-e, ha szép csendesen mesemondóvá cseperedik a gyermek?” – írta egykoron Erdővidékről a nagy mesemondó, Benedek Elek. A mesék földjének keleti szegletében húzódik meg csendesen Zalánpatak, immár valamivel több, mint háromszáz esztendeje.

Nemcsak a mesék, hanem a csodák földje is ez, mert már maga az is csoda, hogy ezen a keskeny völgyben, Csukjon és Nyír-oldal között ennyi időn át, és megannyi viszontagságon keresztül meg tudott kapaszkodni ez a megriadt fészeknyi üvegyártó nép. Mert akármilyen hihetetlen is, üvegyártó mesteremberek unokái lakják ma is ezt a falucskát. Őseik Stájerországból, Németországból és Ó-Romániából kerültek ide, és fújták az üveget Kálnoky Sámuel uramnak. De olyan ügyesen, hogy csakhamar elment a hírük, s aztán itt gyártották a brassói Fekete templom, és a kolozsvári Szent Mihály-templom egykori vitráliáit, színes ablaküvegeit.

Zalánpataknak már többször el kellett volna pusztulnia a három évszázad folyamán. Akkor, amikor a dicső üvegyártás leáldozott, és az üvegyártat működtető árendátorok éhbéért dolgoztatták a kiszolgáltatott embereket. Vagy akkor, amikor az üvegyárral együtt csaknem a teljes falu a lángok martalékává vált... De a zalánpataki ember nem csüggedt. A bozótokból és mocsarokból termőföldet varázsolt

magának, és az üvegyártókból földművelők, állattartók lettek, és nem hagyták el Zalánpatakot. Aztán vesztettek oda a szabadságharcban, pusztított itt két világháború, legutóbb pedig Ceaușescu ítélte halálra a települést. De a kommunista diktátor napja leáldozott, és egy századnyi nép még mindig lakja ezt a maréknyi települést.

Zalánpatak ugyan Erdővidék egyik legfiatalabb települése, bizonyos értelemben véve mégis mintha megállt volna itt az idő. Köves, poros utcáinak két oldaláról szürke, zsalugáteres, hegyes cseréppel fedett házak köszönnek a vándorra, templomcskája pedig ugyanúgy ott térdepel sápadtan Nyír-oldal lábánál, mint 160 esztendővel ezelőtt, amikor a tűzvész után az elkeseredett üvegyártók Isten dicsősítésére és a belé vetett hitük jeleként azt újjáépítették. Zalánpatakon még emberléptékű az élet. És ez az élet tetszett meg olyannyira III. Károly angol királynak, hogy 2007-ben – még trónörökös-ként – a településen vásárolt birtokot.

Zalánpatakon megállt az idő. De valami mégis megváltozott: a megélhetésért egykoron külföldről Zalánpatakra vándorolt mesteremberek unokáinak nagy része – egyfajta fordított vándorlás szereplői – ma az üvegfúvók őshazájában, külföldön keresi meg kenyerét.

Zalánpatak története

A szájhagyomány szerint, amikor még nem létezett Zalánpatak, és amikor több évre fogdosták össze a legényeket katonának, akkor sokan itt leltek maguknak nyugalmat. Katonaszökevények és más, törvényen kívüli népek tanyája volt Egyedmezeje, mert akkor még így hívták ezt a területet.

Aztán 1569-ben Egyedmezejét a sepsikőröspataki Kálnoky Bálintnak adományozta Erdély fejedelme, János Zsigmond. Hogy a Kálnoky család minél jobban értékesíthesse az itteni erdősegeit, a 17. század végén egy üveghutát hozott létre Egyedmezején,

Kassay Lajos kitüntetésora

Kasléder János csendőr főtörzsőrmester és felesége, Drágamér Veronika 1916-ban

az Iván-patak melletti tisztásra, ahogyan akkor nevezték: üvegcsúrt. Aztán az is lett a település első neve: Évegcsúr.

Az üveggyárat és a mellette létesült falucskát először egy 1692. február 27-én, Sepsikőröspatakon keltezett oklevél említi. Eszerint Kálnoky Sámuel, háromszéki főkirálybíró megengedte a hozzá folyamodó Popa Leonde, Morar (Molnár) alias Polyák Vaszily, Rusz Péter, Rusz Stephan és Rusz Vaszil idegen embereknek, hogy az ő tulajdonában lévő „Miklósvár-széki szárazajtai erdőn, Egyedmezeje helyben” letelepedhessenek, falut csinálhassanak maguk és minden idetelepülő munkás részére.

Kálnoky Sámuel az üvegcsúr működtetéséhez Stájerországból és Csehországból telepített ide üvegfüjő mestere-

ket, a fakitermeléshez pedig magyar és román favágókat, vagy ahogyan az oklevelekben nevezték őket: blánásokat. Orbán Balázs *A Székelyföld leírásában* a következőket jegyzi le az idetelepített emberekről: „A blánások nagyrészt oláh eredetűek, de úgy ezek, mint az idegen mesteremberek annyira elszékelyesedtek, hogy csak magyarul beszélnek.”

Nagyrészt ezek leszármazottai alkotják a mai napig Zalánpatak lakosságát. Az üveggyártók unokái. Ám a kezdeti nemzetiségi többszínűség ma már csak a családnevekben lelhető fel.

Egy 1698-as oklevél beszámol Kálnoky Sámuel szárazajtai javairól. Az oklevél újból említést tesz az üveggyárról: „vagyon Zalán, Száraz Ajta között egy darab hely az Ivány Pataka mellett,

melyet vulgo Egyed mezeinek hinak. Erdő körüds körül mellette. Vagyon ezen Egyed mezein egy boronából rakott Üveg Csúr, deszka fedély alatt, holott az üveget futattyák-csinálylyák, rekeszeivel edgyütt katlanjai és egyéb üvegcsináláshoz való eszközeivel edgyütt meg vadnak.” Az oklevél az üveggyáron kívül két üveggyártó jobbágyot is megemlít: Üveges Bartos és Üveges Gergely, valamint öt zsellér nevével is találkozunk: Bolgár János, Csiki János, Moldvai János, Orosz Péter és Bukur András. 1698-ban még csak hét család élt a hutatelepen, de ahogy a kereslet egyre nagyobb lett az üveggyár termékei iránt, úgy a munkaerőre is egyre inkább szükség volt, ezért az itt élők száma is folyamatosan növekedett.

Az 1784 és 1787 között lezajlott első magyarországi népszámlálás szerint Zalánpatakon 21 ház, 25 család és 114 fő élt. Ez a szám az idők folyamán fokozatosan kezdett nőni, egyre több ember telepedett le, ezek többsége a hutából próbált megélni. 1807-ben 165 lakója volt a falunak, 1850-ben, közvetlenül a szabadságharc után már 288, 1910-ben 344. Ez a szám 1930-ban volt a legmagasabb, amikor az üveggyártás már csak emlékként élt, akkor az itt élők száma elérte a 385 főt. A népesség száma ezután fokozatosan csökkent: 1969-ben 306 fő, 1992-ben 189 fő, 2011-ben pedig 139 fő volt a lélekszám.

Ma már nehéz elképzelnem, de egykor volt olyan tanév is, hogy Zalánpatak iskolájában 60 diáknak csengettek be szünetről, vagy hogy ennek a falunak futballcsapata, eredményes színjátésköre, híres népi zenekara és tűzoltócsapata is volt. És a Jóisten tudja, még mi nem... Mert mi van ma? Hivatalosan még mindig 101 házszám és valamivel több, mint 120 lakos; a valóságban azonban 78 lakóház, amelyből csupán 42-ben gyűl fel napszentületkor a lámpa. Ebből a 42-ből 13 olyan ház van, amelyben csak egy megfáradt ember hajtja nyugovóra fejét esténként. Összességében pedig nem több, mint 100 ember.

Az oktatás Zalánpatakon

Az iskolát 1859-ben alapították, azelőtt nem volt itt iskola, de voltak helybeliek, akik csekély fizetségért írni, olvasni tanították a gyermekeket. Ezek közül kiemelkednek Hancz János és Midrai József. Az első hivatásos tanító Rakulecki József volt, akinek nem volt szakvégzettsége. Ebben az időben közel

Mezei munka a kicsi magyar világban

25 gyermek járt az iskolába, a tanító járandósága viszont olyan kevés volt (pénzben és tűzifában), hogy a tanító a megélhetés érdekében bizony napszámra is kényszerült. Bartók Ferenc idején a tanulók száma már 35-re gyarapodott. Utóda Fischler Ignác volt, aki a jegyzői teendőket is végezte.

Az első okleveles tanító 1865-ben Bíró Zsigmond volt, akinek távozásával megszűnt a római katolikus felekezeti iskola. 1872-ben beindult a községi népiskola, tanítónak megválasztották a már előbb is itt tevékenykedő Bíró Zsigmondot, aki rendszeresített évi 300 forintos fizetést és tanítói lakást kapott. Bíró hat évig tanítószkodott Zalánpatakon. Utóda egy évig Székely Dénes, majd Kasléder Ferenc zalánpataki születésű, okleveles tanító volt, aki azonban a rossz tanítói lakás miatt öt év múlva, 1888-ban eltávozott.

1888-ban Eötvös Károly Lajos Háromszék vármegyei kir. tanfelügyelő kiszállt Zalánpatakra, majd az ő közbenjárásának eredményeként 1889-ben felépült az új iskola. Az 1888-ban Zalánpatakra helyezett Elczner Sándor kántortanító pedig a hátramaradást „kettőztetett igyekezettel” pótolta. 30 évig szolgálta Zalánpatakat, egészen 1918 decemberéig, amikor az új urak minden rációt nélkülözve idegen nyelvű tanítót helyeztek helyére.

Elczner Sándor emlékét őrzi a római katolikus templom bejáratánál álló két, hatalmas gesztenyefa, amelyeket a kántortanító ültetett 1888-ban. Teste a zalánpataki temetőben nyugszik.

Az iskola 2007-ig állott, és e sorok írója számára is megadatott, hogy abban az épületben tanulhatott, abban a

padban, amelyet a szülei, nagyszülei, de még dédszülei is koptattak ott, Drágamér Demeter telkén. Talán hálából őrzi az egykori iskola mestergerendáját az általa alapított falumúzeumban.

1940-ben, amikor újra magyarul folyt az oktatás, az első tanító a Zalánpatakról származó Dálnoki (Drágamér) György leánya, Dálnoki Ilona lett, aki egy évet tanítószkodott a faluban. Őt követte Beke József. 1942-ig csak 1–4. osztály működött a faluban, majd 1942-től megindult az 5–8. osztály is. Az alsó tagozat tanítója az anyaországból származó Bósz Ilona volt 1944-ig, a felső tagozatot pedig Beke távozása után a kézdiszentléleki Opra Lajos tartalékos zászlós, leventekiképző (elméleti oktató) tanította.

1944 után az új román rendszer anynyiban kedvezett, hogy magyarul folytatható a tanítás. Az első tanító a szintén Zalánpatakról származó Bedő László, egykori magyar királyi zászlós volt. Bedő László több évet tevékenykedett itt, azután sorra követték egymást az új tanerők. A legkiemelkedőbb mind közül Ráduly József tanító és felesége, Ráduly Irénke óvónő volt. Ráduly József a tanítói tevékenységen kívül a tanácsosi teendőket is elvállalta. A négyéves magyar időn kívül az ő idejében fejlődött legtöbbit a falu. Az ő szolgálata alatt csinálták meg a faluban az utat, akkor jelent meg az elektromos áram és a mozi. Sok nagyobb faluból Zalánpatakra jártak az emberek moziba, mivel akkor az még ritkaságnak számított. A látványos fejlődésen kívül a kulturális élet is nagyon fellendült, sorra nyerték a díjakat különböző vetélkedőkön,

híres volt a színjátszó csoport és az előbb Karácsony György, majd Préda Jenő vezette népi zenekar.

A mostani iskola és óvoda épületét 2007-ben készítették. Jelenleg mindkettő kis létszámmal működik, összesen tizenhárom apróságot számlál. Az 1–4. osztályt a zalánpataki Bodosi Szilvia tanítónő vezeti, mindössze öt diákkal. Az óvodásokat és az előkészítő csoportot Coroian Timi óvónő tanítja.

A régi iskola takarítónője Németh Juliska néni volt, aki több mint 30 éven át tartotta tisztán a hajlékot, és minden reggel gondoskodott arról, hogy meleg osztályterem fogadja a tanulókat. Haláláig, 93 éves koráig az iskola épületében lakott, sírját a tanítók és hálás helybéliek gondozzák.

A zalánpataki falumúzeum

A falumúzeum alapítása Préda Barina helybeli történész, közigazdász nevéhez fűződik, aki egy 1896-ban, az ükszülei által épített házat alakított át múzeummá. Az épület egy fából épült, sárral tapasztott jellegzetes székely tornácós faház, amelyet a család hagyományos anyagokkal és módszerekkel állított vissza eredeti állapotába.

*Sok nagyobb faluból
Zalánpatakra jártak
az emberek moziba,
mivel akkor
az még ritkaságnak
számított.*

A kiállított anyag a kezdetektől egészen a 20. század közepéig mutatja be a település múltját. A tárlat nagy becsben tartott ékessége a néhai Karácsony Zoltán által összegyűjtött helyi hutaüveg-gyűjtemény, amelynek darabjait a néhai gyűjtő utódai adták át a múzeumnak. Gazdag a néprajzi gyűjtemény is. Megtekinthetők azok az eszközök és berendezések, amelyeket egykor a zalánpataki emberek használtak. Ezen kívül láthatunk különleges okmányokat, perefernum-leveleket, régi képeket és olyan szerződéseket, amelyek még az egykori Kálnoky gróffal kötettek a 19. század második felében. Ha valaki a hadtörténet iránt érdeklődne, akkor a múzeumban több katonai fényképet, emléklapot, felszerelést és kitüntetést is megcsodálhat. Az érdeklődő látogatók megtekinthetik a Zalánpatakon készült szöttéseket,

13-as székely határőrök, Préda Márton balról a negyedik, jobb szélén Farkas Ferenc és Farkas Mihály

s ha valaki a szövés tudománya iránt érdeklődik, az akár ki is próbálhatja azt, ugyanis a múzeum egyik helyiségében egy működőképes szövőszék van felszerelve.

A református harangláb

A református harangláb Józsa Zoltán kertjében található. A haranglábát a szárazajtai református egyház állította az 1950-es években a zalánpataki református hívek számára. Ezt a harangot különleges egyházi ünnepekkor, református liturgia szerinti temetésekkor vagy viharos időkben szokták megszólaltatni.

Az ortodox templom

A múlt század (20.) elején a katolikus templomtól nem messze épült – fából – egy görögkatolikus templom is. A falu lakosságának több mint fele a görögkatolikus vallást gyakorolta, a trianoni békeszerződésig magyar papok jártak Szárazajtáról. 1948-ban, miután Romániában átvette a hatalmat a kommunista párt, a görögkatolikus vallást egyszerűen beszüntették, és annak javait elvette az ortodox egyház. Ekkor a románul nem beszélő, egykori görögkatolikus hívek teljes egésze a római katolikus vallást vette át, így mára a falu legnagyobb része római katolikus, csak a más településekről betelepültek gyakorolják az ortodox, illetve a református vallást. Hívek híján az egykori templom romosodni kezdett, majd

1976-ban a régi mintájára betontéglákból, ún. bolcárokból egy új ortodox templomot emeltek.

A Kisboldogasszony római katolikus templom

A falu első római katolikus temploma az 1700-as években épült fából, és az 1800-as években leégett. A mai templomot a régítől alig pár méterre építették 1863-ban, adakozásból, Kisboldogasszony tiszteletére. Ekkor a faluban minden tehetősebb ember megmozdult a templom építésére. Voltak, akik anyagilag járultak hozzá, és voltak, akik segítettek a templom építéséhez szükséges alapanyagok előállításában, illetve a munkálatokban is.

A templom kicsi harangját 1750-ben öntette papolci Diviky András kapitány Lampen Henrik brassói harangmíves műhelyében.

A templom kicsi harangját 1750-ben öntette papolci Diviky András kapitány Lampen Henrik brassói harangmíves műhelyében. A nagyharangot 1861-ben készítette a zalánüvegcsúri (zalánpataki) római katolikus egyház. Ezt a harangot is Brassóban öntötte Andraschowski Efraim harangmíves. A mai kovácsolt templomkerítést Herbszt János és neje, Herbszt Irma állíttatták

1980-ban, majd 1987-ben ugyanők bevezették a templomba az elektromos áramot.

Zalánpaták egy római katolikus papot is adott a Gyulafehérvári Egyházmegyének Bíró Sándor személyében. Bíró Sándor 1877. október 25-én született Zalánpatakon. Tanulmányait Brassóban, Csíksomlyón és Gyulafehérváron végezte. 1914. június 27-én szentelte pappá gr. Majláth Gusztáv Károly püspök. Bíró Sándor a szolgálatot Kézdiszentléleken kezdte káplánként, majd innen Futásfalvára került. Görényüvegcsúron, Gyimesközéplekon, Csíkmenaságon, Csíkszentléleken volt plébános. 1938-tól nyugdíjasként Sepsikőröspatakon élt, 1940. február 19-én hunyt el életének 63., papságának 26. évében. Sepsikőröspatakon helyezték örök nyugalomra. Temetésén mások mellett báró Szentkereszty Béla is részt vett.

Zalánpaták a hadak útján

Bármennyire is elrejtette az Úristen Évegcsúrt a Nyíres-patak melletti tisztásra, és hiába emelt nagy erdőségeket hátukon cipelő hegyeket köréje, a köves, kanyargós utakon, a patakokat követve mégis mindannyiszor odatalált a katonai behívó. Zalánpaták népe mindannyiszor derekasan kivette a részét, akárhányszor szüksége volt a hazának fegyvert fogó hős fiakra. Ez a maréknyi település a negyvennyolcas szabadságharc és a két világháború folyamán 42 hős fiát adta a magyar hazáért. Nekik állít emléket a római katolikus templom külső falán jajgató három emléktábla.

Negyvennyolcasok

Az 1850-es népszámlálási adatok szerint Zalánpatákat, vagy ahogyan még akkor nevezték, Zalán-üvegcsúrt 269 lélek lakta. Ebből a maréknyi emberből többen is fegyvert ragadtak, hogy részt vegyenek a magyar szabadságért, majd a Háromszék önvédelméért folytatott harcokban. A sepsiszentgyörgyi *Nemere* (politikai, társadalmi, szépirodalmi, ismeretterjesztő és közgazdászati lap) 1883-ban megjelent hasábjain megtaláljuk az 1848–49-es szabadságharcban elesett háromszéki honvédek névsorát. E szerint Zalánpatáról tíz honvéd áldozta életét a magyar szabadságért: Farkas Demeter, Gál József, Gáspár Mihály, Házi Ferenc, Kádár István, Nikó Mihály, Német

A zalánpataki önkéntes tűzoltócsapat az 1960–1970-es években

József, Oláh István, Szerbuj János, Var-ga Lajos.

Az 1891-ben kiadott *Honvéd-névkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól* további öt zalánpataki szabadságharcost említ: Gáspár József napszámos, Pepel János napszámos, Pepel Károly napszámos, Préda János napszámos és Szóts Tódor földműves.

A Nagy Háborúban

Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó népszámlálási adatai szerint 1910-ben 344 magyar ember élt Zalánpatakon. Ebből több mint 40 derék férfiú vett részt a harcokban. Voltak köztük tényleges katonák, tartalékosok, pót-tartalékosok, önkéntesek, népfelkelők, apák, fiúk és nagyapák. Egyszerű gyalogosok és magasrangú tiszték. Az első világháborús zalánpataki hősök közül tizenhét hős halott, tizenegy sebesült és tizenkét fogságba esett katona nevét és adatait ismerjük. Legkiemelkedőbb közülük a zalánpataki nemesi család sarja, Kassay Lajos őrnagy. Kassay Lajos 1888. szeptember 19-én született Zalánpatakon. A m. kir. brassói 24. honvéd gyalogezred tisztjeként harcolt az első világháborúban, majd a Székely Hadosztály századosaként küzdött Erdélyért. Az elkeseredett harcok után több tisztársához hasonlóan neki is az internálás jutott osztályrészül. Szabadulása után kénytelen volt elhagyni szülőföldjét, és a csonka hazában folytatta katonai pályáját. Hivatásos őrnagyként „1933. január 21-én, életének

44-ik, boldog házasságának tizedik évében a harctéren szerzett betegségében hosszú, kínos szenvedés és a haladók szentségének áhítatos felvétele után nemes lelkét visszaadta Teremtőjének.” Teste 89 évig a debreceni közös temetőben pihent, nyughatatlan lelke talán Székelyföld hegyein bolyongott, amelyért kész volt akár életét is áldozni, mígnem 2022. október 6-án végső nyugalomra lelt szülőfalujának temetőjében, a zalánpataki anyaföldben.

„Erdély újra magyar föld!”

A második bécsi döntés értelmében, amelyet 1940. augusztus 30-án hirdettek ki a bécsi Belvedere palotában, a Trianonban Romániához csatolt területekből 43 104 km², benne Székelyföld egésze visszakerült Magyarországhoz. Szeptember 13-án reggel előőrsként két lovas csendőr érkezett a faluba, akiket Incze Pál, a szárazajtai segédjegyző fia kísért el biciklivel. A csendőrök átvették a falut, majd őket követték a bevonuló magyar katonák. Bizony még a magyar katonák is elámultak, amikor Erdővidék legkisebb településén a fogadóbizottság élén egy magas, délceg öregúr állott eléjük, osztrák–magyar monarchiabeli csendőr díszegyenruhában, mellén fényes kitüntetésekkel, oldalán patinás karddal, melynek fényét lekoptatták a huszonkét évnyi rejtegetés viszontagságai. Kasléder János, nyugalmazott m. kir. csendőr-főtörzsőrmester, az egykor Fogaras városában szolgálatot teljesítő tiszthelyettes volt az. Az őrmester a zalánpataki első

világháborús frontharcosokból díszszakaszt verbuvált, és lehetőségükhöz mérten ünnepélyesen fogadták a magyar katonákat. „Amikor az őrmester elkiáltotta magát, hogy Vigyázz!, még a legrangosabb magyar katona is vigyázba vágta magát...” – emlékszik vissza az ekkor még gyermek Farkas József.

Ugyan csupán négy évet tartott ez a magyar világ, de ha ma szóba állok egy olyan emberrel, aki élt abban a korban, és megkérem, hogy meséljen az életéről, arról az időszakról tud mesélni a legszenvedélyesebben. Sokan vésették fejfájukra Székelyföld-szerte: „Éltem négy évet!”

A négy év alatt újra fellendült a kulturális élet Zalánpatakon. Az oktatás visszazökkent a régi kerékvágásba, ugyanis azelőtt olyan román tanítók tevékenykedtek a faluban, akik egy szót sem tudtak magyarul, a zalánpataki gyerekek meg románul. „Leghamarább azt tanultam meg az iskolában, hogy *Ține palma! – Tartsd a tenyeredet!* A román tanító minden nap megtenyerezett munköt” – mesélte az egykori diák, Kasléder Klára.

Olyan nagyszerű tanítók kerültek a településre, mint a zalánpataki származású Dálnoki Ilona, az anyaországi Bósz Ilona, Beke József és a kézdiszentléleki Opra Lajos.

**Az Osztrák–Magyar
Monarchia utolsó
népszámlálási adatai
szerint 1910-ben
344 magyar ember élt
Zalánpatakon.**

A településen megkezdődött a leventeoktatás. Gyakorlati oktatójuk a szárazajtai vitéz Nagy Iván volt, segédje a zalánpataki Karácsony György. Elméleti oktató Opra Lajos tanító, tartalékos zászlós volt. A leventemozgalom révén nem csupán a háborúra, hanem a hazaszeretetre, az életre, a helyes beszédre megtanították a fiatal leventéket.

1941-ben népszámlálást tartottak a visszakerült Észak-Erdély területén. A népszámlálási adatai szerint Zalánpatakot ekkor 382 magyar ember lakta. Ekkor már javában sorozták a hadköteleseket. Voltak, akiket átképzésre vittek el például Marosvásárhelyre, Bereckbe, sőt akár Kassára vagy Újvidékre. Voltak, akik „standbéli” katonák lettek, és olyan is akadt, mint például Barabás

Kassay Lajos újratemetése 2022. október 6-án. Képek: Zalánpaták Falumúzeumért Egyesület

Sándor és Préda Sándor, akik már a doni harcokban is részt vettek.

1942. március 1-től kezdetét vette a székely határőrség felállítására. A székely határőrszázaljakat idős, többnyire az első világháborút megjárt veteránokkal és az 1924-es és 1925-ös évfáradatból behívott fiatalokból töltötték fel. Az utóbbiakat a helyiek levante- vagy diákhatárnak neveztek. Zalánpatákon is felállítottak egy székely határőrszázalokot az első világháborúban harcoló veteránokból. A zalánpatáki hadkötelesek a baróti 13-as székely határőrszázalokhoz tartoztak. A fiatal leventekatonákat az árkosi „B” táborban (az 1924-es és 1925-ös évfáradatúak számára 1943 tavaszán Sepsiarókoson felállított gyakorlati kiképzőtáborban) képezték ki. A leventék és az idős határőrök pedig Zalánpatáktól nem messze, heti egy alkalommal egy hatalmas tisztáson gyakoroltak.

1942-ben Léva város leventéi zászlót adományoztak Zalánpatáknak. Az ünnepélyes zászlószentelés április 8-án, az iskola udvarán volt. Az 1944 őszen bevonuló román csapatok a zászlórukat kivágatták. Az akkori legények, akik a zászlórukat eltávolították, úgy vágták ki, ha mégis fordulna újra a kocka, akkor azt még vissza is lehessen tenni. Erre sajnos nem került sor, a kocka ugyanis nem fordult. A talapzatot a román megszállás után, 1947-ben lebontották. A három emléklapot azonban ahelyett, hogy megsemmisítették volna, a helyiek elrejtették. Az iskolában és a kultúrotthonban rejtették. 2013 őszen közmunkával, valamint a helyi és a megyei tanács segítségével

egykori helyére újraállítottuk a zászlótalapzatot, és helyére került a három eredeti kőtábla is.

Magyarország 1944. március 19-i náci megszállását követően Észak-Erdélyben is határzárlatot rendeltek el, majd április 1-jén részleges mozgósítást. A férfiakból csupán az 1923-ban születettek maradtak itthon, akiket valamilyen okból kifolyólag nem sorozták be. Az erdővidéki 13-as székely határőrök a Csobányos-völgyébe kerültek: az öreg határőrökből Bléga György, Gáspár Ferenc, id. Préda Márton és Révész András, a fiatalokból pedig Barabás Lajos, Bléga Demeter, Derzsi István, Farkas László, Farkas Mihály, Kádár József, Kanabéj Tibor, Karácsony György, Karácsony Kálmán, Mihály András, Pusztai János és Tischler Ferenc. A többi hadköteles zalánpatáki honvéd különböző alakulatoknál, más-más helyen teljesített szolgálatot.

Zalánpatákról 14 magyar honvéd áldozta életét a magyar hazáért. 26 magyar honvéd került ellenséges kézre, közülük ketten amerikai, heten román és 17-en szovjet hadifogságba estek. A 26 hadifogolyból 14-en éltek túl a megpróbáltatásokon, 12-en pedig a fogság áldozatai lettek; utóbbiak közül ketten közvetlenül a szabadulásuk utáni első napokban, itthon haltak meg.

A Kassay leányok és az Őszember

Zalánpatáki nagy öregek több különös történetet is regéltek nekem arról, hogy az Őszember miként segített az

évegsúri (zalánpatáki) népek nyomorúságán az idők folyamán. Voltak történetek, amelyeket még ők is az öregektől hallottak, de voltak, amelyek éppen velük estek meg.

Az Őszember többször jelent meg Csukjon és Nyír-oldal között, figyelmeztette közelgő természeti csapások előtt a veszélyben lévő embereket, betegeket gyógyított, vagy éppen a földben az üst aranyat őrizte. Egyesek természetfeletti lényként emlegetik, mások táltosnak hívják, aki évszázadokon át segítette Évegsúri lakóit. Utoljára a múlt század '30-as éveinek derekán látták Zalánpatákon.

Évegsúri őseink azt tartották, hogy ősztendő éjjelén az Őszember a kút mélyéről elárulja minden fiatalnak, hogy ki lesz a férje vagy felesége. Történt egyik esztendőben, hogy a Kassay leányok is lázasan készültek az év utolsó éjjelére, hogy hadd lám, az lesz-e a férjük, akit ők igazán szeretnek. Kassay János földbirtokos hogy, hogy nem, de észrevette, mire készülnek a lányai. Ezért aztán, hogy kedvükbe járjon, tudtuk nélkül a kútba két deszkát tett keresztbe, és ősztendő éjjelén leküldte Orosz József úkapám, aki a családnál szolgált. Úkapám, mivel nap mint nap a családdal volt, sokat látott, és sokat tudott, így azt is, hogy kik járnak a lányokhoz vizitába. Nem kellett sokat várnia, mert sorra jöttek a leányok. Na, de volt öröm azon az éjjelen, mert az „Őszember” mindenkinek azt a férjet mondta, akit hallani szerettek volna.

K. Lujzának Győrbe

Valahol messze, valamikor régen,
Játszottam egy csorgó patak szélén.
Ott volt apám, anyám és a testvéreim,
Hányszor elvezetnek oda emlékeim.
Többrésze pihennek már a hantok
alatt,
Szeretteim után, csak az emlék
maradt.
Fejfájok elkorhadt, sírjuk behorpadt,
Felettük egy ágon kismadár dalolgat.
A messze távolból rátok emlékezem,
Ezen emlékeket be meg is köny-
nyezem,
Hányszor megkönnyezem...

Forog az élet

Perdül, fordul az orsó,
Falról visszahull a borsó.
Egyszer eltörik a korszó,
Leghátul jön a koporsó.

Karácsony János (Bótoska), Zalánpaták, 1966

Kiegészítések Erdővidék északi részének leírásához

Kisgyörgy Zoltán 1972–1973-as kitűnő útikönyveinek értelmében vett *Erdővidék (Bazinul Baraolt)* területét Orbán Balázs *A Székelyföld leírása...* I., III. és VI. kötetében tárgyalta. Utóbbi (*Barcaság, 1873*) megírásakor a forráshasznosítási elképzelései már letisztultak, és a szövegre – pár, kötet végi hibaigazítást leszámítva – nem tért vissza. Az 1868–1869-ben megjelent I. és III. kötethez viszont igen. A *Kiegészítések A Székelyföld leírásához I.* (2002) háromszéki többletanyaga, benne a miklósvárszéki adatok nagy része a mek.oszk.hu-n online is hozzáférhető. Az Udvarhelyszéknél tárgyalt felsőrákosi, barót-bodos-sepsibaconi, valamint bardocszéki kiegészítések/módosítások most jelennek meg először. Forrásuk egy Orbán Balázs által betanított (a szerző által önmaga számára kiigazított – szerk. megj.) kötet, feldolgozásának lehetőségét Orbán Rékának, az Országos Széchényi Könyvtárnak és a Domus Hungarica Scientiarum et Artiumnak köszönjük. A kéziratos anyag történetét és az átírás szempontjait lásd a *Kiegészítések... I–II.* kötetben. Az adatoknak részben már a forrása is közzétételre került, másoknak hamis voltát tisztázták, de Orbán Balázs akkori, vonatkozó ismereteinek tudománytörténeti szempontból ma is fontos adalékai. Az udvarhelyszéki kiegészítéseket ld. Orbán Balázs: *Kiegészítések A Székelyföld leírásához – a Rikán kívüli Udvarhelyszék és Homoród szomszédos térsége.* In: *Acta Siculica* 2023, 35 – 108. o.) A közlők szöveg-hozzájárulása szögletes zárójelben szerepel.

(Közléteszi: Dobra Judit – Boér Hunor)

201. o., 1. hasáb, 33. sor: ... az alsórákosi kastélyba szálltunk.

Alsórákosra és a szomszédos Felsőrákosra vonatkozólag igen messze kora felható okmányi adataink vannak, amelyek elsejéből kitűnik, hogy a két községet már a 13. században besenyők lakták, ez az erdélyi káptalannak egy 1421-ben, júl. 6-án¹ kelt kiadványa, mely szerint „nevezett káptalan előtt megjelentek sebus bachuni (sepsibaconi) Sandur mester és sebus baruthi (sepsibaróti) Lukács, másfelől farnosi Veres Márton. Amazok kijelenték, hogy a két rákusi, vagyis alsó és felső rákusi praediumoknak őket illető harmadrészt, melyek azt *Olth, Humrud* (Homoród) és *Sebus-Baruth* közt fekszenek, s melyeket a bisseususok után a királyok adományából nemcsak bírtak sebus barothi eldődeik, hanem Szeben tartomány hét székének kiszakításakor is, 1276-ban birtokjoguk törvényesen kitisztáztatott. E teljes joggal bírt két praedium harmadrészt nevezettek előttünk felvett 30 marcháért eladják

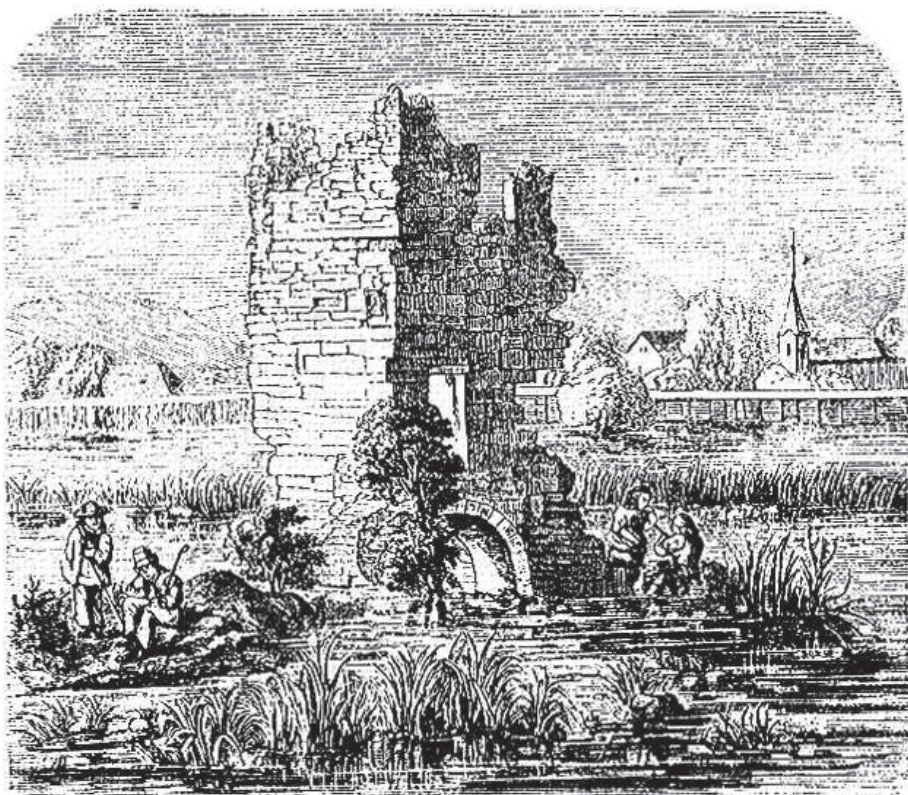
Veress Mártonnak, fiainak és utódainak; Sándor mester és Lukács székelyek azt is ígérik, hogy a vásárlókat a fenn körülírt birtokokban megtartják és oltalmazni fogják, miről ezen pecsétes levelünkkel bizonyóságot teszünk, stb.”² Ily módon lett az eredetileg Székelyföldre (Baróthoz) tartozott két Rákos vármegyei területté, nem indokolatlanul foglalom – e leírásomban – vissza. ...

E kastély az Olt jobb partjának magaslatán ...

XLII. ALSÓRÁKOSI-SZOROS

209. o., 1. hasáb, 22–23. sor: ... honnan a tervelt vasút egy kis jóakarattal kikerülhet.

Az akkor csak tervelt vasút ma már készen van, annak roppant munkával vésték helyet a sziklák oldalába, s most már sivitó mozdonyok robognak át ezen egykor elhagyott, de nagyszerűségben páratlan szoroson, amely ezáltal nem vesztett, hanem nyert szépségben és érdeken, bevonatván ekként a polgárosodott világ ismeretkörébe.

Az apácai toronyerőd nyugati oldala. Kép: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.
Forrás: <http://www.mek.oszk.hu>

A Függőkö fénypontját ...

210. o., 2. hasáb, 2–3. sor: ... (Felső-Fehér megye, Bardoc- és Miklósvárszékek).

Felsőrákos Alsórákossal többnyire egy kézen forgott, s így amit Alsórákos ősi birtoklásáról fennebb előadtam, az Felsőrákosra is alkalmazható; legfőleg csak annyiban van eltérés, hogy Felsőrákoson a vargyasi Daniel család is birtokos volt. A felsőrákosi jószág felett hosszas per folyt Daniel Ferenc, Balázs és aldobolyi Mihálcz Mihály özvegye és fiai közt, mely perben 1554-ben egy Kornis Mihály-, Sykesd Benedek-, Daczó Pál-, István-, Béli Ferenc- és köpeci Bocz Miklósból alakult békebírótság hozott ítéletet, mégpedig a Danielek előnyére, miután ezek okmányilag igazolták Felsőrákoshoz való birtokjogukat, míg ellenben a Mihálczok semminemű okmányt felmutatni nem tudtak.³ Ezen felsőrákosi és számos más erdővidéki birtokaira Daniel Mihály 1621-ben új donatiót nyert Bethlen Gábor fejedelemtől.⁴ Felső- és Alsórákos az 1876-i új megyerendezéskor Udvarhely megyéhez csatoltatott, a Homoród menti Daróc-, Zsombor- és Mirkvásárral egyetemben.

A falu déli végénél ...

211. o., 2. hasáb, 10. sor: ... azoknak emléke.

A két Rákoson divatos népviseletnek érdekét fokozza az is, hogy ezen a kriz-baihoz, nagykendi- és balavásárihoz

némileg hasonló népviseletben a magyarral rokon besenyők népviseletének maradványát hiszem feltalálni, miután e faluk népét én besenyő eredetűnek tartom, mit a két Rákosra vonatkozólag okmányilag is támogatva látók.^{5]}
E kis megállapodás után ...

„Barót a 13. században az erdélyi szászoknak adott adománylevelben határhelyiségként említették, Boralt néven.”

XLIII. BARDOCSZÉK

213. o., 2. hasáb, alulról a 14. sor: ... lett a két Barótból egy.

Barót a 13. században az erdélyi szászoknak adott adománylevelben határhelyiségként említették, Boralt néven.^[6] Látók fennebb, Alsórákos leírásánál, hogy sebus baruti (sepsibaróti) Lukács mester eldődei már 1276-ban bírták a két Rákosnak harmadát, ez okmány nemcsak Barót akkori létéről, hanem arról is tanúskodik, hogy azon időben Barót s alkalmasint a csak később elszakadt egész Miklósvárszék Sebus (Sepsi) széknek alkotta kiegészítő részét.^[7] 1332–35-ben már tekintélyes egyházközség volt Barót, a pápai dézmák regestrumában

Borouch, Boróth és Barchuch néven szerepel.⁸ 1334-ben baruthi Lörintz Miklóssal, Gyula fiával perel egy Salamon nevű hely felett.⁹ 1415-ben Baruthfalwa néven említetik, s egyik képviselőjeként Baruthfalwi Kelemen szerepel.¹⁰

1467-ben, amidőn Mátyás király Oláhország ellen vezette hadait, Baróton is időzött, nevezetesen innen adta ki ez év nov. 4-én azon adománylevelét, mely által thörnösi Huszár Péternek harcterem szerzett érdemei jutalmául adja Doboka megyei Szentpétert, mely a János gróf fractiójával való lázongás miatt notázott Draghi István és Zsigmondról szállott a koronára.¹¹

Az 1567-ki regestrumban Barolt néven 70 kapuval találjuk bejegyezve, tehát mint Háromszéknek akkortájt legnagyobb helységét, amely felülmúlta Szentgyörgyöt (63 kapu) és Kézdivásárhelyt (60 kapu) is. Ugyanez évben János Zsigmond a forrongás miatt jobbágságra vettettek közül Baróton 6 ház jobbágyot adományoz Baróthy Pál és Ferencnek, ehhez 1570-ben még 4 ház jobbágyot Bodoson.¹² 1591. ápr. 28-án Báthori Zsigmond Tordáról ad új donatiót vargyasi Boyer György és zekelfehérvári (hogy ez hol volt, nem tudhatni) Litterati, másként Boyer Balázsnak Bardocszék csaknem minden községében, úgyszintén Baruthon és Zaráz Ajtán levő jószágokra, melyeket nevezettek már az adeptio óta bírtak.¹³ És ugyanezen fejedelem ugyanez év jún. 8-án új donatiót ad olaszteleki Keresztes György és Albert primipillusoknak Bardocszék több faluiban és sepsiszéki Baróton levő jószágokra.¹⁴ Ez okmány azt is tanúsítja, hogy Barót még e korban is Sepsiszékhez tartozott. 1609. júl. 3-án Senyei Pongrác, Petky János és Kálnoky János mint a fejedelem által Székelyföldre delegált commissiónak tagjai Baróton vannak, s a Bölön és Nagyajta közti nagy pert tárgyalják.¹⁵

Baróton volt fejedelmi birtok is, amelyet Báthori Gábor a csíki vasbányákkal együtt Bethlen Gábornak (akkori csíki főkapitánynak) adományozott, ez pedig, mint fejedelem, Mikó Ferencnek adományozza éltere, Mikó halálakor [I.] Rákóczi György fiának, Mikó Józsefnek inscribálta 2000 forintért, kinek halálakor özvegyére, Macskássy Ilonára szállt; ez Csernátoni Damokos Tamáshoz menvén férjhez, a fejedelem a baróti jószágot visszavette, s 1641. máj. 1-jén Fehérvárról Daniel János udvarhelyszéki alkaptánynak inscribálta 2000 forintért, előbb fi-, azután nőágra, azon érdemeiért, melyet zsenge korában mint udvari komornyik (udvari ifiú), azután pedig férfikorában a portára,

A bölöni unitáriusok kastély által övezett egyházának látképe. Kép: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása. Forrás: <http://www.mek.oszk.hu>

oláh fejedelemhez és római császárhoz való küldetése alkalmával szerzett.¹⁶ E birtokrész most is a Daniel család kezén van, s hogy tekintélyes volt, mutatja a háromszéki tisztségnek Bánffy György kormányzóhoz 1694. okt. 5-én a katonai elszállásolások ügyében tett felterjesztése, melyben Barótra vonatkozólag ez áll: „Barót két részre szakad, két része szabad (székely), egyharmada a Daniel család jobbágya.”¹⁷

„Nevezett Baconnak országos vásárt engedélyezünk minden oculi vasárnapjára és Szent Egyed napjára, hetivásárt minden csütörtökre.”

Fassing ... (Tizenkét sor kimarad, folytatás az utolsó sorban [213. o., 2. hasáb].)

214. o., 1. hasáb, [20.] jegyzet, utolsó két sor: ... *baróti volt a Zsigmond királyt Nikápolynál megmentett Cserei Balázs is, ki a bujdosó királyt búzagalászokkal táplálta, miért nemességet és búzagalászos címet nyert – a Cserey család most is megvan Olaszteleken. Lásd Fejér György, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, X/VIII, Buda, 1838, 347–[348].*^[18]

215. o., 1. hasáb, utolsó két sor: ... *1333-ban Villa-Byborch néven önálló egyházmegyeként jelenik meg. Az 1567-i*

registrumban *Bybarchfalvának* írva, 11 kapuval találjuk. 1591-ben, júl. 15-én Báthori Zsigmond fülei Fosztó Bálint, János, Miklós és Imre primipillusoknak új donatiót ad fülei, más bardocszéki falvakban, azok közt Bibarcfalván levő székely örökségeikre.¹⁹

A falu felett délről ...

XLIV. BACON-VIZE VÖLGYEI

216. o., 1. hasáb, alulról 2. sor: ... [*Bodos*] *ily nevű székely ős nevét tartja fenn.*

Bodos az 1567-i registrumban 22 kapuval van bejegyezve. 1570-ben Baróthi Pál nyer új donatiót János Zsigmondtól bodosi székely örökségére.²⁰

A csinos falucska úgy elrejtőzött ...

217. o., 1. hasáb, 12. sor: ... [*Kisbacion-vize*] *torkolathoz közel eső Kisbacionban 1566-ban János Zsigmond Daniel Ferencnek a lázadás miatt jobbágyságra jutottak közül Kys Bachonban 8 ház jobbágyot adományoz.*²¹ Az 1567-i registrumban Kws Bachon 4 kapuval jelenik meg, igazolva Kis- előnevét. 1591-ben a vargyasi Boyer család nyer kisbachoni székely örökségére új donatiót. Ezen történeti feljegyzéseken kívül Kisbacionban mi nevezetést sem találván, tovasiattunk az ugyanazon völgyben, de messze fenn, a havasok *alján fekvő Magyarhermányba ...* (Egy sor kimarad, folytatás a 14. sorban.)

217. o., 1. hasáb, 26. sor: ... *életével áldozott Hermány.*

1566-ban János Zsigmond Jánosy Péternek adományoz Hermányban 11 ház jobbágyot,²² tehát csaknem az egész falut, mert az az 1567-i registrumban 14 kapuval van bejegyezve. Az olaszteleki

Keresztes család 1591-ben nyer Báthori Zsigmondtól hermányi birtokára új donatiót;²³ birtokos volt itt a Daniel család is, nevezetesen Daniel Mihály, ki 1621-ben nyer új donatiót az ősei által is bírt hermányi jószágaira.²⁴

Hermányon felül három patak ...

218. o., 1. hasáb, 14–15. sor: ... *teljesen igazat mondott.* Minderről azonban csak mint voltról beszélhetünk, mert az 1876-i új beosztáskor mindkét Bacon Háromszék megyéhez csatoltatott,^[25] holott a természeti határok ellenkezőjét, ti. Sepsibaconnak, Bodosnak és Barótnak is Udvarhely megyéhez csatolását igényelték.

Sepsibaconnak déli részét ...

218. o., 2. hasáb, 4. sor: ... *a szomszéd faluknak.* 1421-ben *sebus bachoni* Sándor mesterrel találkozunk,²⁶ amiből azt következtethetjük, hogy annak egy része már akkor is Sepsizékhez tartozott. Az 1567-i registrumban *Nagij Bachon* néven 14 kapuval találjuk bejegyezve; de hogy a Sepsi- és Telegdibacon megkülönböztetés a csoportosító közös név mellett megvolt, tanúsítja Kaczai István- és Pernecki Istvánnak 1592. jan. 15-én a zekelvásárhelyi terminuson való egyezsége, bizonyos Sepsi- és Telegdibaconban levő jobbágyok felett.²⁷

1621-ben Daniel Mihály nyer új donatiót Bethlen Gábertől baconi jószágaira. A Sepsibacont érdeklő régi okmányok közt legérdekesebb, és egész a jelenig kiható jelentőséggel bír azon 1591. márc. 20-án Gyulafehérvárról kiadott vásárendélyezési okmánya, melyben előadja, hogy tekintve a Sepsibaconban is birtokos osztopáni Pernecki István-, udvarhelyi várunk parancsnokának érdemeit, s tekintve Maros[?] szék királybírája- és tisztviselőinek kérelmét, s különösen Sepsibacon lakosainak kényelmét és előmenetelét, nevezett Baconnak országos vásárt engedélyezünk minden oculi vasárnapjára és Szent Egyed napjára, hetivásárt minden csütörtökre, azon jogokkal és szabadságokkal, aminőkkel ily országos és hetivásárok más királyi városok- és mezővárosokban, falukban és birtokokon megtartatni szoktak, más ily vásáros helyek hátránya nélkül. Azért elrendeljük, hogy minden kereskedők, üzérek, utasok oda szabadon mehessenek a mi oltalmunk alatt.²⁸

Nagybacion nemcsak a katolikus korban ...

219. o., 1. hasáb, 18. sor: ... *veni cum pace 1615.*

E templomban 1785- és 1836-ban tartották zsinatjaikat az erdélyi ev. reformátusok.

Ami Nagybacont illeti ...

Benkő József sírja a középjaitai temetőben. Demeter Zoltán fényképe

219. o., 1. hasáb, 24. sor: 1843 helyett 1827.

219. o., 2. hasáb, 4–5. sor: ... átvonult a Mitácson Csíkba.

1843. máj. 30-án egy, a Hatodon levő fellegszakadás következtében oly iszonyú árvíz keletkezett, hogy Baconban 100 házat sodort el, és 24 emberélet esett áldozatul; szerencse volt még a szerencsétlenségben az, hogy a nép nagy része künn volt juhnyírni a hegyeken, mert különben százak élete esett volna áldozatul, miután az ár oly váratlanul és rohamosan jött, hogy menekülésről szó sem lehetett. A csorda egy részét is elsodorta az ár; hogy az egész el nem pusztult, csak a pásztorok éberségének köszönhető, kik azt életük veszélyeztetésével terelték a hegyoldalokra.

Bacon-völgye messze felnyúlik ...

XIV. OLASZTELEK ÉS KÖRNYÉKE

220. o., 1. hasáb, alulról 4. sor: ... itt emberi kéz művei állottak egykor.

1869-ben egy kincskereső baróti ember a veceri Várkapunál ásás közben nagy mennyiségű római téglát talált, melyek 11 hüvelyk hosszúságúak, 2 hüvelyk vastagságúak voltak. Ez alkalommal sok négyszög idomú melegvezető cső is merült fel, melyek 10 hüvelyk hosszúsággal bírtak, s két oldalán a meleg kisugározatására szolgáló kis háromszögű nyilatokkal voltak ellátva, ami kétségtelenné teszi, hogy ottan római fürdő állott, annnyival inkább, hogy ugyanez alkalommal kerek idomú agyagcsövek is merültek fel, minőket a

római fürdőknél a pódium alatti üreg melegítésére szoktak volt a rómaiak alkalmazni. Ugyanekkor találtak egy oroslányfőben végződő bronz kardmarkolatot, több bronz karikát és igen sok római érmet. Mindezek az én buzdításom folytán a kolozsvári (erdélyi) múzeum régiségtárába lettek felküldve.

Ez ásás alkalmával ugyane helyen falrakatra is találtak, melyből 6 ölnyi szép idomított követ szedtek ki, és hordottak Barótra. E fal alig bontható szilárdsággal bírt, s még most is szétszórva lehet látni azon szilárd cementragacsokat, melyek első tekintetre is elárulják római eredetüket; ezek közt találtam olyat is, amely meggy- és szürke színű al fresco nyomait jelölte, s mely zománcszerű fénymázzal volt bevonva, s amely alkalmasint a fürdő oldalfalait ékítette egykoron. Nem messze innen, a dombozat déli aljában egy helyet konyhának neveznek, hol szintén római téglatöredékek nagy mennyiségben mutatkoznak.

Ezeknek nyomán csaknem bizonyossággal lehet mondani ...

220. o., 2. hasáb, alulról 12–11. sor: ... a dacusokkal."

Fennebb Hévíz leírásánál elnyomoztam a Homoród mentén lemenő római hadutat a Hévíz és Ugra közti római hídig; ez út fővonala kétségtelenül tovább folytatódott az Olt völgyén Fogaras felé, de minden körülmény arra mutat, hogy onnan egy mellékútvonal ágazott ki, amely az Alsórákosi-szoroson vonult fel a Vecerhez, hol annak

vonalán és védelmére épült az ottan levő castrum. E munka harmadik kötetében, a háromszéki római emlékek ismertetésénél tárgyalom azon római útvonalat, amely a komollói római castrumtól a Feketeügy völgyén vonult fel Kézdivásárhelyig, hol ismét egy római castrum állott, és innen ki az ojtózi szoroson, ahol a Beneturné-vára néven ismert római castrum képezte végállomását. Több mint valószínű, hogy ezen, a dunai tartományokba vezető és Háromszéket átszelő római út egybeköttetésben állott a Ponte Veterénél levonuló főútvonallal, amelynek vonalán a veceli castrum épült, azt azonban, hogy Baróttól az Olt völgyének nagy kanyarulatát követte-e, avagy a hegyeken egyenes vonalban szállt-e át Baróttól a Feketeügy terére, kinyomoznom nem sikerült; de rámutatok, és megjelölöm az irányokat, hogy majd amidőn az itteni rendszeres kutatásokra rákerülend a sorrend, az némi tájékozottságot nyerjen e nyomjelöléseim alapján.

A Veceltől Olasztelekre menőleg ...

„Kerek idomú agyagcsövek is merültek fel, minőket a római fürdőknél a pódium alatti üreg melegítésére szoktak volt a rómaiak alkalmazni.”

221. o., 2. hasáb, 32–33. sor: ... bejött olaszok által népesítettet.

Olaszteleket az 1567-i regestrumban Olasztelek néven, 19 kapuval találjuk bejegyezve. E községben is volt az udvarhelyi várhoz tartozó jószággrész, melyet 1591. júl. 14-én Báthori Zsigmond Fehérvárról Hammái György udvari emberének adományoz, mindkét nemre.²⁹ Ugyanez év ápr. 28-án a vargyasi Boyéroknek ad új donatiót olaszteleki s sok más józágaikra.³⁰ Ez év jún. 8-án pedig olaszteleki Keresztes György és Albert primipillusok nyernek új donatiót olaszteleki és fülei curiájuk- és birtokaikra, továbbá vargyasi, szárdobosi, dobói és hermányi székely örökségeikre.³¹ Ugyanez évben adományoz Báthori Olaszteleken terjedelmes jószágot Kornis Farkasnak.³² Végre pedig Bethlen Gábor ad 1621-ben Daniel Mihálynak új donatiót olaszteleki s számos más józágaikra.³³

Bardocszéknek székháza ...

223. o., 1. hasáb, 5–6. sor: ... azt Bethlen-forrásnak keresztelték. Hogy a nagy

A fülei vashámor fennmaradt épülete. Demeter Zoltán fényképe

fejedelem Bethlen Gábor 1629-ben megkísérelte osztrák méreg által megroggalt egészségét a száldobosi borvízen vagy ásványos forrásnál helyrehozni, arról számos, e fürdőhelyről kiadott okmányának keletezése tanúskodik, legyen elég itt felemlítenem azon 1629. máj. 26-án innen kiadott confirmationalisát, melyet fennebb, Újfalunál tüzetesebben tárgyaltam, s számos más, e munkában is előforduló, innen keltezett rendeletét, adománylevelét stb. Ez tanúsítja, hogy a nagy fejedelem beteges állapotjában se szűnt meg idejét a közügyeknek szentelni, és tanúsítja azt is, hogy a száldobosi gyógyforrás, lett legyen ez vagy a fennebb fekvő, azon korban a mostaninál sokkal nagyobb hírnévnek és keresettségnek örvendett, mert különben alig lehetne feltenni, hogy Erdély oly sok jeles fürdői közül éppen ennek adott volna elsőbbséget a nagy fejedelem.

A néprege e kőről azt tartja ...

XLVI. BARDOCSZÉK FELSŐ RÉSZÉ

223. o., 1. hasáb, alulról 10–9. sor: ... szaporították a száldobosi lakosok számát. Az 1567-i regestrumban Zaldopos néven, 9 kapuval szerepel. Látók fennebb, hogy az olaszteleki Keresztesek 1591-ben, a Danielek pedig 1621-ben nyernek új donatiót száldobosi birtokaikra.

A szemben levő Bardoc ...

223. o., 1. hasáb, utolsó két sor: ... a pápai dézmák regestrumban. Bardocfalwa néven találjuk János királynak (Zápolyay) egy 1530-ban, Gergely pápa napján Budáról kiadott adománylevelében, mely által vargyasi Daniel Péter- és Lőrincnek Rákoson s másutt levő jószágait, melyeket ezek hűtlenségi bűnért vesztek, bardoczfalvi Jánossy Györgynek adományozza, s elrendeli a kolozsmonostori konventnek, hogy nevezetett solymosi Eusi Ferenc, vagy zentersébeti Eüsi István, vagy rugonfalvi

Márton Máté, vagy zentdemeteri Nyujtói Gergely, vagy Apor István, László, Mihály, vagy Kavachna Antal udvari emberei jelenlétében beiktassa.³⁴

Bardosfalwa néven találjuk az 1567-ki regestrumban, 5 kapuval, Bardocfalwa néven Báthori Zsigmond 1591-i adománylevelében, mellyel a vargyasi Boyérokot bardoczfalvi, vargyasi s más birtokaikra nézve biztosítja, sőt még Bethlen Gábor 1621-i kiadványában is Bardocfalwa néven találjuk, ami mutatja, hogy a „-falwa” végzőragot nemréggen hagyták el.

Régebben Száldobos filiája ...

223. o., 2. hasáb, alulról 13–12. sor: ... mint egy fül.

Füle az 1567-ki regestrumban Fwle néven, 13 kapuval szerepel, és Feole néven Báthori Zsigmond 1591-i újadománylevelében, mellyel Dobo Györgyöt, doboi, feolei, záldobosi stb. székely örökségei birtokában megerősíti.³⁵ Füle egyik tekintélyesebb ősrégi családja volt a Fosztó. 1591-ben, júl. 15-én fülei Fosztó Bálint és János, júl. 17-én pedig Miklós és Imre nyernek újadomány-levelet fülei primipillaris curiájukra, bibarcfalvi lakott telkükre, olaszteleki és bardocfalvi székely örökségeikre.³⁶ Ugyanez évben nyernek a vargyasi Boyérok és olaszteleki Keresztesek újadomány-levelet Báthoritól fülei székely örökségeikre. 1621-ben pedig Bethlen Gábor ad új donatiót Daniel Mihálynak régóta bírt fülei s más jószágaira.³⁷

Fülének nincs nevezetessége templomán kívül ...

224. o., 1. hasáb, alulról 8–7. sor: ... s bekiáltott Volálba, hogy templomba jöjjenek.

Volál lételére a néphagyományok, helyelnevezések- és a most is látható nyomokon kívül okmányi bizonyítékot is tudunk felmutatni, ez Bethlen Gábor azon 1621-i újadomány-levelé, mellyel Daniel Mihályt bardocszéki számos birtokaiban megerősíti, hol a többek között e kitétel fordul elő: „Zaldobosi birtokába a voláli határon levő erdővel együtt”.

Fülétől 10 percnjire ... (Két szó ki marad.)

224. o., 2. hasáb, alulról 8–7. sor: ... ottan feküdt Dobó helység.

Dobó lételének emlékét nemcsak a hagyományok s ma is látható romok tarták fenn, hanem arra vonatkozó s messze távol korra felható okmányi bizonyítékokkal is bírunk. Így 1565-ből van egy igen érdekes regestrum, melyben a harcban részt vett székely primorok és lófók falunként és fejenként meg vannak jelölve. Ott találjuk Dobó községet is Bardocszék falui közt 3 harcossal, s mivel ugyanott Kws Bachon csak egy,

A dobói kápolnáról a fülei erdőben. Kép: <http://www.emlekgyar.ro>

Bibarchfalwa csak két harcost szolgáltatott,³⁸ arra enged következtetnünk, hogy Dobó amazoknál tekintélyesebb helység volt. E föltevésünkben megerősít János Zsigmondnak következő, 1566-ban kiadott adománylevele, mely által a segesvári országgyűlésen jobbágy-ságra vettek közül Dobóban Daniel Péternek 11 ház jobbágyot adományoz,³⁹ s mivel ugyanakkor Kws Bachonban 8 ház jobbágyot, Hermánban 11 ház jobbágyot adományoz el, arra mutat, hogy Dobó legalábbis oly tekintélyes község volt, mint amazok.

Feltaláljuk Dobót külön községként az 1567-i regestrumban 6 kapuval; de fel sokkal későbbben, nevezetesen Báthori Zsigmondnak 1591-ben keltezett több adománylevelében, a többek közt ez év júl. 17-én kiadottban, melylyel dobói Dobói Györgynek dobói, fülei, száldobosi, hermányi, bardocfalvi székely örökségeire új adományt teszen.⁴⁰ Ez azt is tanúsítja, hogy azon korban nemcsak Dobó falu, hanem ott egy Dobói nevet viselő igen tekintélyes és nagy birtokú család is létezett. Létező faluként szerepel Báthori Zsigmondnak ugyanez év ápr. 28-án kiadott azon adománylevelében, melylyel vargyasi Boyér György- és Balásznak dobói, fülei s más örökségeire ad birtoklási biztosítékot.⁴¹ Valamint azon másik, jún. 8-ról keltezettben, melyet az olaszteleki Keresztes-testvéreknek adott fülei, dobói, olaszteleki székely örökségeikre.⁴² Dobóval mint praediummal 1621-ben találkozunk, Bethlen Gábor azon adománylevelében, melyet Daniel Mihálynak a korábban is bírt számos jószágaira adott; ebben Dobóra vonatkozólag e bejegyzést találjuk: „az egész Dobó praediumba a Farkasmező nevű kaszálóval”.⁴³

Ez az utolsó okmányi tudomásunk Dobóról. Hogy mikor és ki által dúlatott fel, arra hiányoznak adataink, *hagyomány szerint a Barcsai Ákost trónra helyezett tatárok dúlták fel ...* (Két szó kimarad.)

XLVII. VARGYAS

227. o., 2. hasáb, alulról 10. sor: ... *magas tornyú temploma*. Ez egyháznak megvan a maga története. Vargyas már János Zsigmond alatt áttért az unitárius hitre, s azóta azt rendületlenül vallja. A katolikus korban épült ódon temploma a falu alsó felében feküdt, hová az idő folytán hosszúra felnyúló falu felső részéből, az úgynevezett Felszegről bajos volt lejárni; különben is, a régi templom a gyakran áradozó Vargyas-vize áradásaitul rongáltatott, s gyakran elszigeteltetett. E kettős baj elhárítása céljából a Vargyasról származó Vargyassy Balázs karácsonfalvi unitárius lelkész 1696-ban Vargyas derekán fekvő ős telkét felajánlotta templomhelynek, s tekintélyes pénzösszeget is ajánlott templomépítésre, amiből csakhamar felépült az új templom, melybe papnak a hálás vargyasiak magát Vargyassyt választották meg; de csakhamar villongás támadt az ódon templom mellett kardoskodó alszegiek és a felszegiek között, mi oda élesedett, hogy Vargyas két hitközségre akart elkülönözni, amit csak a jótékony Vargyassy eltávolítása- és papságból való letételével gátolt meg a consistorium, s így Vargyassy nagylelkűségének s áldozatkészségének ő maga esett első sorban áldozatul.⁴⁴

Az ódon templom nemsokára az idő terhe alatt összeomlott, s így a templomviszályt ön maga oldá meg. Vargyassy temploma feltétlen uralmát

kívívta, s ma ott büszkélkedik a falu közepeén, vetélytárs nélkül ragadván magához Vargyas al- és felszegének összes lakóit, s így Vargyassy Balázs áldozatai-, üldöztetése- és szenvedéseinek áldásos gyümölcseit ma élvezi Vargyas minden lakosa, mert e templom és a templom melletti iskola képezi szellemi életük naponta gyarapodó és sokasodó kincseit.

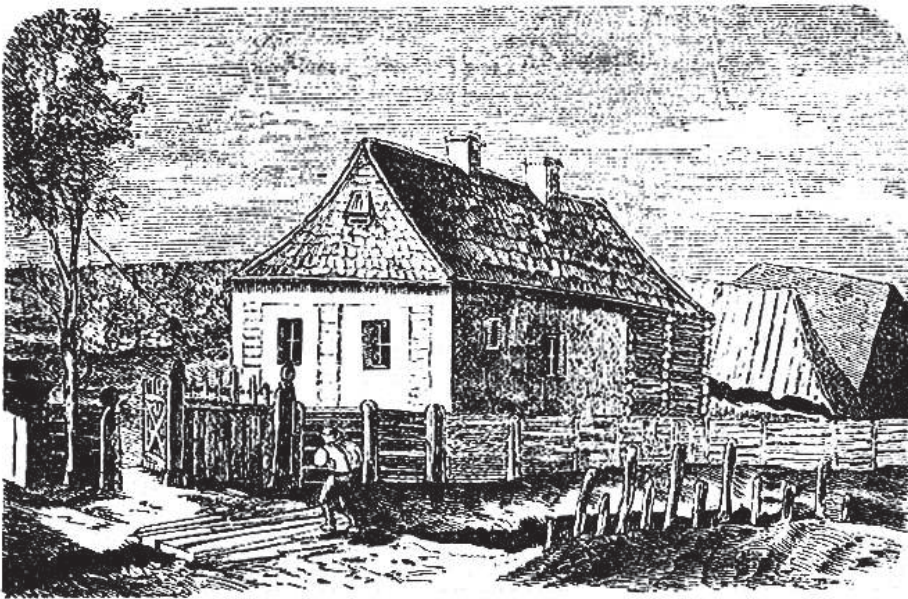
Vargyason már az unitarizmus első századaiban kitűnő iskola keletkezett, mert a műveltség mindenhol karöltve járt a hitfelekezettel, de a régi iskola-ház az ódon templom mellett nem sokkal élte túl az egyházat, az új templom mellett keletkezett pedig csakhamar szűk lett a felszaporodott tanulók befogadására, s így az újabb időben a szükség és kor igényeinek megfelelő iskola épült, szép emeletes kőépület, *mely lételet ...* (Egy sornyi kimarad, folytatás az alulról 9. sorban.)

„Vargyason már az unitarizmus első századaiban kitűnő iskola keletkezett, mert a műveltség mindenhol karöltve járt a hitfelekezettel.”

228. o., 2. hasáb, 12–13. sor: ... *a hivatalos okmányokban is felemlítettnek*.

Különösen sok solymár volt régi időben Vargyason, kik alkalmasint az Almási-barlang és Kiruly sziklahegyeiben tenyésztették a török portának előbb kedveskedésből, később kötelezettségéből küldött sólymokat. Az ily solymárok – miként arról régi törvényeink is tanúskodnak – nagy kedvezmények- és kiváltságokban részesültek, és nemeseknek tekintettek, amely mentességeket és kiváltságokat a sólyomadó megszűnte után is megtartották.

Vargyason nevezetes ily solymár család volt a Máté család, mely Solymár előnevet viselt, amint kitűnik ez a családnál meglevő adományleveléből Apafinak és Rabutin megerősítő okmányából.⁴⁵ A solymárok közé tartozott a Frink és Fülöp család is, amint kitetszik Báthori Zsigmondnak 1591. júl. 17-én Fehérvárról kiadott mentesítő leveléből, mely szerint vargyasi Frink István és Fülöp István fejedelmi solymárokat a népies állapotból kivéve, a valódi gyalogpuskások közé helyezi, s azok minden mentelmeivel és kiváltságaival felruházza,⁴⁶ de úgy, hogy más

Benkő József szülőháza Bardoccon. Kép: Orbán Balázs: A Székelyföld leírása.
Forrás: <http://www.mek.oszk.hu>

solymáraink szokása szerint a havason sólymokat fogdosznak, had idején pedig Udvarhelyszék többi pixidariusai-val zászló alá álljanak.⁴⁷

Vargyas régi nevezetes családja volt a Boyér család; Báthori Zsigmond 1591. ápr. 28-án Tordáról kiadott újadomány-levelében vargyasi Boyér Györgynek és zekelfehérvári Litterati, másként Boyér Baláznak s ezek mindkét nembeli utódaiknak újból adományozza vargyasi curiájukat, kisbaconi, bardocfalvi, olaszteleki, száldobosi, dobói, fülei, baróti és szárazajtai birtokaikat, melyeket ők az adeptio óta békésen bírnak.⁴⁸ Nevezetes az ez okmányban említett *Zekel fejevár*, melynek holvoltáról tudomásom nincsen, pedig annak a Székelyföldön kellett feküdnie, miután nem lehet feltennünk, hogy az Székesfejevár elferdített neve legyen, miután alig hihető, hogy vargyasi ember odavetődhetett volna; de különben is, a Székesfehérvár név azon korban nem is volt használatban. A jövő tudományos kutatásai foghatják felderíteni, hogy melyik székelyföldi város vagy község viselte a *Zekel fehérvár* melléknevet.^[49]

Egy másik most kihalt nevezetes család ... (Öt és fél sor kimarad, folytatás a 19. sorban.)

229. o., 2. hasáb, 7–8. sor: ... *az újabb nemzedékeknek.*

Mindezen székely ős családok között első helyet foglalt el a Daniel család, melynek történelmi és Erdély viszonytagságos múltjával összenőtt szereplését fennebb méltattam, itt utólagosan birtokviszonyaikra vonatkozó néhány adattal kell azt pótolnom.

A Daniel család terjedelmes birtokokat bírt nemcsak Bardocszék összes létező és elpusztult faluiban, hanem a szomszéd Miklósvárszék és Fehér vármegye területén is, amint ez kitetszik Bethlen Gábornak 1621. okt. 3-án Straznicza városából kiadott újadomány-leveléből, melyben előrebocsátva, hogy Daniel Mihály, Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék alkaptánya minden alkalommal, de főleg a [II.] Ferdinánd ellen „a magyar szabadság érdekében már két év óta folytatott harcunkban családjától és szokott kényelmétől megválva, oly önfeláldozást tanúsított, hogy a jutalomra nagyon is méltónak ítéljük: azért felsőrákosi és vargyasi ősi birtokaiban, Vargyason levő curia- és malommal, továbbá olaszteleki, száldobosi birtokaiban, a voláli határon levő erdőben, nemkülönben bardocfalvi, fülei, hermányi és telegdibaconi birtokaiban, az egész Dobó praediumban Farkasmező nevű kaszálóval, s végre Sepsiszékben Baróton, Köpecen, Száraz- és Nagyajtán, úgyszintén Bölönben levő részint örökös, részint szerzett birtokaiban megerősítjük, s azokra újadományt adunk, stb.”⁵⁰

A Danielek mellett a Kornis család is bírt Vargyason, melyre Kornis Farkas-, Udvarhelyszék főkirálybírójának új adománylevelet adott Báthori Zsigmond 1591-ben.⁵¹ Ezen birtok később a Wesselényiekre szállt.

A Vargyas határán levő nevezetes helyek közé sorozhatjuk a Csudálóllyukat vagy az Almási-barlangot, mely Vargyas felől, a Vargyas meszse felnyúló völgyén legkönnyebben

megközelíthető, ezt azonban én már fennebb ismerttettem; a határába eső várromokat alább, a Rika leírásánál fogom tárgyalni; de mielőtt azt tenném, meg kell tekintenünk egy, a falu közelében levő ősromot.

Vargyason alol, a folyó ...

229. o., 2. hasáb, 36. sor: ... *hatalmas szerpentin kúp mutatkozik.*

Vargyason 1693-, 1761- és 1806-ban tartották az unitáriusok zsinataikat.⁵²

XLVIII. A RIKA

232. o., 1. hasáb, alulról 8–7. sor: ... *midőn az erdőt megvásárolt fülei hámor e fákat levágatta.*

De nemcsak 1848-ban patakozott itt a zsarnokság bérenceinek a szabadság hősei által kiontott vére, hanem régebbi korban is vívottak itten győzelmes csaták a szabadság érdekében. Ugyanis a 17. század elején, amidőn az osztrák foglalás iszonyai közepette Erdély végtelen sanyargatása, magyarságának könyörtelen irtása, alkotmányos szabadságának elnyomása közepette a letiprott haza megmentőjeként 1603-ban megjelent hős Székely Mózes, mint a Porta által megerősített fejedelem, s Bastát kiszorítva győzelmes sergével a Székelyföld felé közeledne, Aranyos-, Maros- és Udvarhelyszék népe egész lelkesedéssel csatlakozott a hőshöz, ki a szabadság zászlaját oly fennen lobogtatá; de Csíkot Matis János, Háromszéket Bedő István, ezen külellenség által megvesztegetett hamis bérencek felbujtogatták, s a nép söpredékét maguk köré gyűjtve, ellentállásra tüzelték, bár e két székéből is – mint Mikó Ferenc írja – az igaz nemesek mind Székely Mózes mellé siettek hazájuk felszabadítására.

Székely Mózes közeledtével a pártütők 500 lovaszt küldöttek vigyázatra a Rikába, a fejedelem Imecs Mihályt küldötte ellenük 2000 magyar- és tatárral, ezek véletlenül és készületlenül a pártütőkre csapván, azokat szétszörték, s nagy nyereséggel tértek meg a fejedelemhez.⁵³

„A Vargyas határán levő nevezetes helyek közé sorozhatjuk a Csudálóllyukat vagy az Almási-barlangot.”

Itt szétverettek, de a jobbágyság viszaállításával rémítető Bedő és Matis tovább is folytatták hazug bujtogatósaikat, a háromszéki és csíki népet továbbra is távol tarták Székely Mózeztől,

A bodvaji vaskohó 2019-ben. Demeter Zoltán fényképe

s ez eredményezte az előbb Földvárnál Rádúj ellen győzelmes Imecsnek Rozsnyónál való csatavesztését s a fejedelmeknek Brassónál való legyőzetését, hol a haza és szabadság legnagyobb hőstét és vértanúját, amidőn Rácz Györggyel párbajt vívott, éppen a pártütött csíkiak egyikének hátulról álnokul ráröpített golyója teríté le, ledöntvén az orosz lányt, ki egymaga hadsereggel szállt szembe legyőzhetlenül, s azáltal a házára hozván újból a még három évig megnyújtott Bástia-rémkorát.⁵⁴

De vándor eszménk ...

Jegyzetek

- 1 In oct. fest. b. Petri et Pauli apost.
- 2 Ez okmányt gr. Bethlen Farkas 1735-ben a marosvásárhelyi királyi táblán átíratva, s használta a Buday Péter defectusa alapján folytatott perben. Lásd egész terjedelmében Kemény József, *App. Dipl. Tran.*, V, 3. [Hamisítvány, lásd Mályusz Elemér: Gr. Kemény József oklevélhamisítványai, *Levéltári Közlemények*, 1988, 210.]
- 3 Az érdekes ítéletet lásd *Székely Oklevéltár*, II, 115–116.
- 4 Lásd alább, Vargyasnál.
- 5 [Vö. 2. jegyzet.]
- 6 [Az 1224-ben említett Boralt Szászugra melletti határhegy. Lásd Binder Pál: Adalékok a középkori Sepszi szék és a környező területek történelmi földrajzához, *Aluta*, XII–XIII, 1981, főleg 64–65.]
- 7 [Vö. 2. jegyzet.]
- 8 NB. Az erre vonatkozó jegyzéket a[z I. kötet] 213. lapon levő 12) jegyzék helyettesíti.
- 9 Lásd Fejér György: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, VIII/V, Suppl., Buda, 1837, 127[–128]. [Valójában egy Veszprém vármegyei Baroth fia

Lőrincről van szó benne. Orbán Balázs egyértelműen közvetítő alapján hivatkozva, a szöveg nem félreérthető.]

- 10 Lásd *A Székelyföld leírása...*, VI, 442. Ezt átírta és helybenhagyta Zsigmond király is (1419), egykorú másolata a gyulafehérvári káptalan levéltárában, *Centuriae*, I, 36; közli Kemény József, *Dipl. Trans.*, III, 41–43. [A gyulafehérvári káptalan fennmaradt levéltári anyagának közlése még folyamatban van, de ilyen oklevél a *Zsigmondkori oklevéltárban* nem szerepel, stb. Nagy valószínűséggel hamisítvány.]
- 11 Eredetije kolozsmonostori konvent levéltárában, közli Kemény József, *App. Dipl. Trans.*, VI, 191. [A kolozsmonostori konvent közzétett jegyzőkönyveiben nem szerepel az oklevél, az *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tárb*ban személynévként is legkorábban 1525-ből ismert a *Huszár*, stb. Nagy valószínűséggel hamisítvány.]
- 12 Lásd *Székely Oklevéltár*, II, 214. és 308.
- 13 Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 219–220.
- 14 Lásd alább, Olaszteleknél.
- 15 Kovács István gyűjteménye [a kolozsvári unitárius kollégiumban], *Acta de Sic.*, 1600–1650.
- 16 *Lib. Reg. Georg. Rákóczi*, X, 22; Hídvégi Mikó Ferenc története, *Magyar Történelmi Emlékek*, II/VII, Pest, 1863, 181–182. és Benkő József: *Spec. Tran.*, Sed. Miklósvár.
- 17 Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cist. Maramar.*, III, 6.
- 18 [A katolikus székely/erdélyi elit egyik „identitásépítő” története a 18. századból, Szegedi János 1763-ban „hozta forgalomba”.]
- 19 Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 293–294.
- 20 Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, IV, 77–78.
- 21 Lásd *Székely Oklevéltár*, II, 209. és e kötetben [A *Székelyföld leírása...*, I.] az udvarhelyi várnál.
- 22 Uo.
- 23 Lásd Olaszteleknél, alább.

24 Lásd alább, Vargyasnál.

25 [Egyesített Nagybaconként valójában csak 1877-ben.]

26 Lásd Alsórákosnál, fennebb.

27 Gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cist. Szathmar.*, VI, 32.

28 Másolatilag Kovács István gyűjteményében, *Acta de Sic.*, 1500–1600.

29 Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 312.

30 Lásd alább, Vargyasnál.

31 Lásd guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, I, 239–240.

32 Lásd fennebb, Karácsonfalvánál.

33 Lásd alább, Vargyasnál.

34 Eredetije kolozsmonostori konvent levéltárában, másolatilag guberniumi levéltár, *Trans. Conv.*, IV, 520.

35 Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 326.

36 Uo., 293–294. és 327. A fülei Fosztók egyik ága aranyosszéki Kocsárdra származott ki, s ott e széknek igen tekintélyes családjává válván, igen jeles hivatalnokokat szolgáltatott.

37 Lásd fennebb, Olasztelek-, és alább, Vargyasnál.

38 Lásd e regestrumot gyulafehérvári káptalan levéltára, *Cist. Ugoch.*, II, 16.

39 Lásd fennebb, az udvarhelyi várnál és *Székely Oklevéltár*, II, 209.

40 Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 326.

41 Lásd Vargyasnál.

42 Lásd fennebb, Olaszteleknél.

43 Lásd alább, Vargyasnál.

44 Lásd Kénosi Tőzsér János: *Hist. Unitar.*, II, 458, IV, 878, V, 200.

45 Kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 271–272.

46 *Liber Reg. Sig. Báthori*, I, 271–273.

47 Az udvarhelyszéki solymárok kiváltságai még 1700-ban is megerősítették, új védleletet kaptak, melyben, „miután őfelsége régi privilégiumaikat megerősítette, a gubernium rendeli őfelsége autoritásával, hogy a vicetisztek a solymárok marháit visszaadják, s kiváltságaikban háborgatni ne merészeljék, s oly szabadságban éltessek, minővel a régi fejedelmek idejében éltek.” Lásd *Lib. Reg. ab 1699[?]-1703*.

48 Lásd kolozsmonostori konvent levéltára, *Veres prot.*, 219–220.

49 [Mint azt a *Marossszék* kötetben Orbán Balázs maga írja le, Litterati Boér Balázs az 1532-ben született Maylád Gábor környezetéből került Székelyföldre. Utóbbi apja erdélyi vajda, anyai nagybátyja pedig magyar országbíró volt, tehát Boér Balázs még diákoskodhatott a szolgálatában Székelyföldről 1543, a város török kézre kerülése előtt.]

50 Lásd Kemény József, *Codex Trans.*, IX, 31–33. [A morva *Strážnice*, Csehországban.]

51 Lásd fennebb, Karácsonfalvánál.

52 Lásd Kénosi Tőzsér János: *Hist. Unitar.*, II, 455; IV, 878. és V, 200.

53 Lásd [Várfalvi Nagy János: Székely Mózes,] *Századok*, 1869, 719.

54 Lásd e csatát e munka [A *Székelyföld leírása...*] VI. kötetében.

Berszán István

Mennybéli harcosok

Akkoriban két Szentírásunk volt: a Biblia és A Nagy Indiánkönyvek. Tudtuk, hogy mindkettőben olyan hőskről szól a történet, amilyenek mi sohasem lehetünk. És mégis: teljes lelkünkől, minden erőnkől és egész szívünkől pont olyanok szerettünk volna lenni.

A többi gyerektől, tanítóinktól és szüleinktől az különböztetett meg, hogy komolyan meg is próbáltuk. Persze semmivel sem voltunk jobbak, mint ők, csak mi nem maradtunk olyanok. Beletanultunk a mennybéli harcosok mozdulataiba, s ettől kezdve már nemcsak ábrándoztunk róluk, hanem valami máig kiderítetlen csoda folytán átjárhattunk az ő térfelükre.

Nagy különbség, hogy Jákób csak álmodott a megnyílt égről, de az angyalok fel-le jártak az oda vezető lajtorján. A Jabbók révé hősének ez csak akkor

adatott, amikor egy egész éjjel tartó küzdelemben valami mennyei harcostól tanulta el a legkitűnőbb cselgáncsfogásokat. Éppen így lettünk mi is Viliből, Öcsiből, Izsákból, Gabiból, Istiből és Tibikéből angyali birkózókká.

Ott van például az örökkévalóságának az a múlhatatlan pillanata, ahogy Dávid követ helyez a parittyájába. Nem olyan nehézkes, reménytelen fegyver ez, amelyet Saul vitézei adtak rá életében először. A csúzli a saját kezéből nőtt ki. Ő szerezte hozzá a jóféle tejgumit, a finom rézdrótot, ő kanyarította ki ollóval a levált talpú bakancs még tökéletesen ép nyelvét, amely nemcsak hogy kész parittyatáska a javából, hanem ha idő múltával kiszakad is valamelyik lyuknál, ahová a gumik csatlakoznak, rögtön van még egy szakasztott olyan bakancsnyelv.

Az ágast somfabokor csonttá száradt tőhajtásából készítette. Alig fogott rajta a halbicska, amikor beróttá felül a szárait, ahová a megnyújtott dupla tejgumiszalagokat drótozta, szépen egymás mellé simuló, mindvégig szoros tekerintésekkel.

A kőnek érezni kell a súlyát, hogy se nagyobb, se kisebb ne legyen a kelleténél. Egyáltalán nem jó, ha lapos, mert akkor mindenféle kiszámíthatatlan irányt vesz. Persze izgalmas, ha találmomra lőjük ki, és néhány kanyar után eltalál valami lehetetlenül pontos célt.

A dolog végül is azon dől el, ahogy követ helyezünk a bakancsnyelv-táskába. Igazán jól csak a remény egyensúlyoz ki egy parittyakövet.

A csúzlit Dávid még a fészkerben készítette, s a Víz utca fűzfaóriásának madaraira lőtte ki a patakban gyűjtött, nem akármilyen köveket. Intsu-Tsuna viszont már az erdei indiánkunyhónál emelte feje fölé a tomahawkot, s macskaléptekkel közeledett. Ág nem roppant a mokaszinja alatt, avar sem zördült. Gyakorlott szeme folyton mérte, latolgatta azt a bűvös négy lépést, ahonnan a tomahawk pontosan egyet pördül a gyanútlan fenyőtörzsre. Most! – villant át az agyán. – És előrelendítette apa

Forrás: Fortepan/Gábor Viktor

kisbaltáját, melynek nyeléből a törzs bölcs tanácsa szerint előzőleg lefűrészeltek egy darabot.

Karjának, felsőtestének és megfeszülő lábszárainak tökéletesen ugyanarra a mozgulatra hangolt tettei jelezték, hogy a dobás erőteljes és jól irányzott volt. A tomahawk suhogása pedig már félúton megnyugtatta a sziklák, folyók és a Szálas tető körüli vadászmezők minden fájának és fűszálának rézbőrű testvérét, hogy szeme nem hibázta el a távolságot: a pörgő fegyver nem a nyelével vagy a fokával, hanem az élével fog érkezni a megkínzott cölöp kifehéredett foltjához, ahol nem maradt kéreg, s ahol a sudár ellenfél gyantát vérzik a sebekből.

Nemrég jártam arra: gyermekfej-magasságban egyik oldalon még mindig nincs kéreg azon a fenyőn, és jól kivehetők a tomahawk hetvenkilencezer-háromszázhuszonegy becsapódásának nyomai.

Unkász akkor lett igazi harcos, amikor a félelmével küzdött meg. Ő csak nyári vakációra érkezett a mennybéli vadászmezőkre; sok mindent be kellett hoznia, hogy lépést tartson a törzsével. Észrevette, hogy hamarabb fárad, mint a többiek. Neki is voltak ötletei, de a társak hamarabb elmondták a magukét, s mire ő is előállt volna valamivel, azok már ott tartottak, hogy miként lehet megvalósítani a győztes elgondolást.

Pedig ő olvasta a legtöbb indiánkönyvet, s titokban már írni is kezdett egyet. Ez vigasztalta, amikor az események összecsaptak a feje fölött: amikor a többiek már az árok másik oldaláról kiáltották, hogy „Ugorj már!”, vagy ki-nevették, mert a nagymama konyhájáról elcsent Bowie késsel elvágta az ujját, és nagyon megijedt a vérzéstől.

Aznap abból lett a győztes elgondolás, hogy igaziból lovagoljanak. Az esztenáról messzire elkóborló tucatnyi lóval máskor is találkoztak már a legelőn. Megpróbálták észrevétlenül becserkészni őket, s mikor csatakiáltással rájuk rontottak, olykor sikerült vágára bírni a ménest. De közelebb sohse merészkedtek.

Most viszont a lovak jöttek az erdőbe a legyek elől. Hullás-ágak ügyes egymásba szövésével a törzs éppen a kunyhó falait javítgatta. Az őrszem füttyjellel adta hírül, hogy idegenek tolokodtak be a jelzőkarókkal elhatárolt legtitkosabb területre. Mindenki fegyvert ragadott, s egy perc múlva már az őrszemmel együtt lesték a fák közt poroszkáló, aprókat csilingelő, prűszkölő és nagyokat dobbantó paripákat.

– Vadlovak! – súgta diadalmasan Old Firehand, a soros törzsfőnök. – El kell kapni őket! Uff!

Unkász azt hitte, hogy csak játékból szerzik meg a zsákmányt, de csakhamar látnia kellett, hogy egyik-másik harcos már fogja is a láncot a lovak nyakán. A vadabb, fiatal csikók fenyegetően hátracsapták a fülüket, vagy nem is engedték megfogni magukat, de akadt olyan jámbor jószág is, melyet oda lehetett vezetni az őrszem terebélyes fájának alacsonyabb ágai alá, s míg valaki a láncot tartotta, Hosszú Toll, a legbátrabb harcos óvatosan a háttára ereszkedett. Nem volt kötőfék, a lovak arra mentek, amerre gondolták, s hamar kiderült, hogy leszállni sem lehet akárhol és akármikor. De mit számított ez ahhoz képest, hogy most már nemcsak a homlokpántba tűzött, festett libatollak jelezték, miféle hősök tanyáznak itt a wigvamjaikban, hanem földre szálltak maguk a Nagy Indiánkönyvek: igazi lovakat kapnak el igazándiból a nevékhöz most már igazán méltó rézbőrűek.

Unkásznak majd kiugrott a szíve, amikor az almásderes fölött csüngött az ágról. Tudta, hogy nincs visszaút: az örök vadászmezőkre gondolt, és elengedte a biztos fogódzót.

A szőrén megült musztáng meleg volt, és meg lehetett fogózni a sörényében. Fenséges fejét magasan hordta, és minden lépésnél előrenyújtogatta a nyakát. Egyszer megállt, s a többi ló felé fordulva elnyerítette magát. Mintha a föld alól törtek volna elő az Unkász testét is átjáró szilaj rezgések, melyektől a következő pillanatban már az egész vadnyugati rengeteg visszhangzott.

Ez adott bátorságot a rézbőrű harcosnak. Többé nem félt, még akkor sem, amikor az almásderes a bozót felé vette az útját, őt pedig az arcába és a mellének csapódó ágak egyszerűen leseperették a ló hátáról.

Csoda-e, hogy ilyen kalandok után az indiánok szánakozva mosolyogtak a Víz utcai sápadtarcúakon, akik semmire se jó fapuskákkal puffogtattak a fűzfák között, s hiába ismételték, hogy „Tűz!”, „Fogjatok el mindenkit!”, „Mondjuk, hogy háború van!”, az asszonyok békésen mosták tovább a szőnyeget patakba állított fapadjaikon.

Bezeg, amikor Old Shatterhand és Winnetou emberei megépítették a gátat, a szőnyegmosó padok már nem álltak meg olyan magától értetődően a lábukon, mint azelőtt. Nagy kövekkel kellett megnyomtatni őket, különben úszni kezdtek, s úgy vitték a sűrűlőkéfé, a kannát és a háziszappandarabokat,

mint egy ismeretlen vizek felé induló tutaj. Ez adta az ötletet. Mi lenne – gondolták a gátépítők –, ha ők is úgy hajózhatnának az Orinocóvá duzzasztott patakon, mint ezek a közönséges szőnyegmosó szerszámok.

A gátat eredetileg csak a lelassuló patak halászhelyei reményében kezdték építeni. Az első változat egy hét alatt készült el, de csakhamar kiderült, hogy ez is ugyanolyan kitarást igényel, mint az erdei indiánkunyhó: folyamatosan építgetni kell, hogy ugyanolyan maradjon. Kitarásban nem volt hiány. Mihelyt június eleje tájt ki lehetett kunyerálni az ősöktől, hogy ha úszni még nem is szabad, de combig bele lehessen menni a patakba, elkezdődött a jégzajlástól és tavaszi áradásoktól megrongált gát felújítása, melyet aztán szeptemberig mulasztások nélkül folyamatosan javítottak.

A tizenkettő-tizennégy-tizenöt éves mohikánok mázsás köveket ástak ki a patakmederből, ezek képezték az építmény vázát.

A tizenkettő-tizennégy-tizenöt éves mohikánok mázsás köveket ástak ki a patakmederből, ezek képezték az építmény vázát. A közökbe is jókora tömböket illesztettek, ezek közéibe pedig kisebbeket, majd még kisebbeket, míg a meder egész szélességében, zúgva és harsogva nem tajtékzott a megzabolázott elem.

Ha a Víz utcában valaki kinyitotta az ablakot, a friss levegővel együtt ez a diadalmas zaj is mindenüvé beáramlott. Felülmúlhatatlan muzsikája szenderítette álomra estéknként a feltört tenyerű, itt-ott kék foltokkal tarkított törzsbelieket is.

A tutaj gerendáit a szénfejtő tárnakból kihordott palahegyek közül kellett kibányászni. A fölösleges törmelékkel együtt az ácsolatok egy része is a csillékbe került, onnan pedig a sínek végénél billenővel felszerelt ürítőbe.

A két, enyhén összetartó gerendát, melyeket az indiánok egyenként vontattak a homokos partig, deszkával padolták le, s ugyancsak deszkából készült a hegyes hullámtörő. Hogy több terhet elbírjon, gyorsabb legyen, és a sekélyebb szakaszokon se akadjon meg, a tutajépítők agyonfoltozott autógumikat pumpáltak fel és illesztettek a padolat alatti gerendaközbe.

Forrás: Fortepan / Kurutz Márton. Képeink illusztrációk

Amikor a gát tökéletes állapotban volt, három indián mérföldre is fel lehetett jutni a kertek végében kanyargó Orinocón. Az ár ellenében hajózást és a lefele evezést egy fehérre hántott, két indián magasságú fűzfarúd tette lehetővé, melyet a tutaj leghátsó deszkájáról jól meg lehetett támasztani a patakmeder fenekén, s úgy tolni vele a járművet. Ha pedig a padozaton hagyott résen leszúrták, nagyszerűen lehetett horgonyozni is vele.

A tutaj gerendáit a szénfejtő tárnákból kihordott palahegyek közül kellett kibányászni.

Hogy micsoda halászhelyek váltak hozzáférhetővé a tutajról, micsoda fejeseket lehetett ugorni róla, és mennyire el lehetett bűvölni vele egy arra vetődő osztálytársat, messzi városból érkező rokont vagy, uram bocsá, még egy-egy lányt is, azt csak a kikötőláncot eloldozó és a tolorudaknak feszülő, tiszta szívíví harcosok tudták igazán.

A Nagy Manitou úgy rendelkezett, hogy egy fűrgé égi szellem is csatlakozzék

a törzshöz. Nem tudni, hogy létrán jött-e vagy szárnyakon. Tény, hogy egy nagy tavaszi áradás után ott állt az iszapban megrekedt nyitott kertkapunál. Csontsovány volt, borzos bundájába bogáncsok ragadtak.

Az indiánok rögtön értették, hogy hozzájuk érkezett. Néhány napig az üres disznóólban rejtegették, és jó falatokkal táplálták, míg erőre nem kapott. Mikor egy fűttyszóra keresztülugrott a disznóól mellig érő gerendafalán, két fűttyszóra pedig vissza, elérkezettnek látták az időt, hogy az öreg Csingácsguk előtt is feltárják a titkot, s teljes meggyőződéssel tanúsítsák előtte a Nagy Manitou megmásíthatatlan akaratát, mely szerint az égi küldöttnek mostantól fogva a háznál kell maradnia, hiszen úgyis a törzs rendes tagja már.

Így lett belőle a legcsalhatatlanabb nyomkövető, támadáskor pedig a legfélelmesebb vadász. Nemcsak macskák és nyulak rettegették rajtaütéseit, hanem a postás, a hazafelé bicikliző bányászok és az egész Víz utca.

A jelek szerint mégis inkább létrán jött az égiek közül, mert mászásban nem akadt párja a négy lábúak között: az embermagasságú utcakapu nem jelentett neki akadályt, lazán ügetett a

szakadékot áthidaló kidőlt fatörzsön is, s a kiszemelt macska a fűzfa hegyében sem lehetett biztonságban.

Egy, hol borz, hol meg vadmacska lakta kotorék járataiban órákat töltött (lámpa nélkül), s nem adta fel, míg ki nem ugrasztotta a labirintus fondorlatos lakóit.

Csak meg kellett mutatni neki a helyet, ahol akarták, hogy mellső lábával kaparjon, s alig lehetett rábírní, hogy abbahagyja. A gát fölötti legjobb fürdőhely homokos martján egymás mellé ásattak vele két lyukat. Többszöri nekibuzdulás után olyan mélyre jutott, hogy már a farka sem látszott ki, csak a kirúgott homok spriccelt a földalatti odúból. Egy délután, míg a törzs napozott, megint hozzálátott az ásáshoz az egyik járatban, s egyszer csak a másikkól loholt elő.

Míg buzgón ásott, vígan el lehetett bújni a part menti fűzfák közé, vagy ha az indiánkunyhónál volt a törzs, akkor az erdőben. Mihelyt észbe kapott, hogy harcostársai eltűntek, szimatolni kezdett, s addig folytatta a keresést, míg mindenkit meg nem talált. Az sem fogott ki rajta, ha a szagnyomok eltüntetése végett valaki egy fán rejtőzött el. Néhányszor elszaladt ugyan a fa alatt, de mikor rájött, hogy mindig pont ott tűnik el az illat, amit csalahatatlan orrával követett, megállt és felnézett. Ha nem tartanék tőle, hogy nem hiszitek el, még ezt is hozzátenném: diadalmasan nevetett.

A törzsfőnök később ezt a dalt írta róla:

*Két bársony fül, buksi fej,
Lógó krampusz nyelv,
Éles, fehér fogsorok,
Buja bunda, lombfarok,
Farkas vér és róka ész:
Kutyám emléke visszanéz.*

*Dühöngött a postásra,
Vadul rárontott,
S ha a kapu nyitva volt,
Postás bácsi odavolt;
Lekapta a bőrtáskát,
Saját bőre váltságát.*

*Már nem csahol, már nem szalad,
És nem ugrál fel rám.
Pókhálós most az üres ól:
Manix nincsen már.
Őrizze e dal tehát
Gyermekkorom tanúját.*

Az éj leszállt, fent hold ragyog, s a prérin fúj a szél. A tűz mellett a fiának egy vén harcos mesél.

Tudod, akkoriban két Szentírásunk volt: a Biblia és A Nagy Indiánkönyvek...

A nagyajtai unitárius erődtemplom a feújítás előtt. Kép: <http://www.emlekyar.ro>

„Kakaslövés” Apácán 2023-ban. Demeter Zoltán felvétele

